
સરકારી ધારા પ્રમાણે રજિસ્ટર કરાવી આ પુસ્તક
મળ્યાં સર્વે હક ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોમા-
ઇટીએ પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ.

“ગુજરાત ગ્રેટ મોમા” હકર, ચેતરામ હરિલાલે છાપ્યું

અનુક્રમણિકા.

ઉપાદ્ધાત, પૃષ્ઠ ૧—૧૦

મુગલ રાજ્યની સ્થાપના વેળા બરતખાડની અવસ્થા — બાબર — હુમાયુ

પ્રકરણ ૧ હુ. પૃષ્ઠ ૧૦—૧૫

અકબરનો જન્મ — બાલ્યાવસ્થામાં હુમાયુનો ઇતિહાસ — હિંદ ઉપર સ્નારી અને ક્ષત્રેહ — હુમાયુ યુદ્ધાયુ

પ્રકરણ ૨ હુ. પૃષ્ઠ ૧૫—૨૭

બેહરામખાનનો કારબાર

પ્રકરણ ૩ હુ. પૃષ્ઠ ૨૭—૪૩

બેહરામખાનનો બળવો અને પરાજય — ઈલાહી વર્ષ નવમા સગીનો હેવાલ — માળા, ખાનદેશ, ચુનારગઢ, વગેરે પર સ્વારીઓ, અને અમલદારોના બંડ — યુદ્ધમાં પાંડાયના બધીનાનને ચુનામ કરવાની મના — જત્રાણુ પ્રતી માફી — જાગ્યાવેરાની માફી

પ્રકરણ ૪ હુ. પૃષ્ઠ ૪૩—૫૮.

૧૦ મુ વરસ — હાથીનો શિકાર — આગ્રાગઢ — અરીકુકી ખાન જમાન, વગેરે ઉઝમેક સરદારોના બંડ — ૧૧ મુ વરસ — આસફખાનનું બંડ — માળુના મીરજ દક્કીમની લાહોર પર ચઢાઈ — મીરજનો બળવો — ૧૨ મુ વરસ — ખાનજમાનનો છેલ્લો બળવો અને નાશ — કુરુક્ષેત્રમાં જંગી અને સન્યાસી લોકનું યુદ્ધ — ચિતોડગઢનો ઘેરા — ૧૩ મુ વરસ — પાખનો શિકાર — રણુથબોર પર સ્વારી — ૧૪ મુ વરસ — કાથપુર — કાલિજરનો રાજા — સલીમનો જન્મ — ૧૫ મુ વરસ — મારવાડ અને વામનેરના મહારાજોનું તાબે થવું — ગધેડાનો શિકાર — ૧૬ મુ વરસ — ટાટા ઉપર સ્વારી

પ્રકરણ ૫ મું પૃષ્ઠ ૫૮—૭૩.

ઈલાહી વર્ષ ૧૭ મુ તથા ૧૮ મુ — ગૂજરાત વિજય — બડખોર મીરજઓનો નાશ — નગરકોટ ઉપર સ્વારી — રાજા બીરબલ — ગૂજરાતમાં બળવો — ખેડુતોનું રક્ષણ

પ્રકરણ ૬ હું પૃષ્ઠ ૭૩—૮૩.

૧૯ મા વર્ષથી ૨૯ મા વર્ષ સધી — બહાર અને બગાળાનો

વિજય.—રાણા કીકોનું બાંડ.—ખીન બાંડ તથા પરચૂરણ—ધર્મચ-
 આ.—વસ્તિપત્રક.—કેટલાક કરની માશી—બંગાળા અને બહારમાં
 ફરીને બાંડ.—ખીરજીં હકીમની સ્વારી.—સતીનો અટકાવ.—મહાશા-
 રતનું બાંધાંતર.—ગૂજરાતમાં બળવો.

પ્રકરણ ૭ મું. પૃષ્ઠ ૯૩—૧૦૫.

અકબરશાહના ધર્મ સબધી ફરકાર.—ફઝી, અબુલ ફઝલ,
 ખીરબલાદિ અકબરના મિત્રો.—દાર પીવાની મનાઈ, વગેરે.—સ-
 લીમનું લખ.—બંગાળાના બહાની સમાપ્તિ.

પ્રકરણ ૮ મું પૃષ્ઠ ૧૦૬—૧૧૭.

૩૦ મા વર્ષથી ૩૭ મા વર્ષ સુધી—ખીરજીં હકીમનું મરણ—
 કાશ્મીર દેશ છૂટી લીધો.—રોશનીઆ અને યુમુદઝામ પદાણો માથે
 જમડો ને તેમાં ખીરબલનું મરણ—સિંધદેશને વરાં કર્યો.—રાજા
 ટાડરમલ અને રાજા ભગવાનદાસનાં મૃત્યુ, વગેરે પરચૂરણ.

પ્રકરણ ૯ મું. પૃષ્ઠ ૧૧૭—૧૩૫.

૩૮ મા વર્ષથી ૫૦ મા વર્ષ સુધી.—દક્ષિણ દેશપર સ્વારા-
 આદખીખીની બહાદુરી,—કુંકણ—દક્ષિણનાં રાજ્યો જીતે ફરીને વિ-
 અહ.—અહમદનગરનો બીજો ઘેરો અને જય.—ખાનદેશને ખાલસા
 કર્યો—સલીમનું બાંડ.—અબુલ ફઝલનું ખૂન—પરચૂરણ—સલીમની
 બદમાશ.—અકબરની માનું મરણ.—દાનિયાલનું મરણ.—અકબરશાહનું મૃત્યુ.

પ્રકરણ ૧૦મું. પૃષ્ઠ ૧૩૫—૧૬૩.

અકબરની રાજનિતિ.—પોતપોતાનો ધર્મ પાળવાની રીયતને
 છૂટ.—ધર્મ સબધી વિચારમાં ફરકાર.—વિધાને ઉત્તેજન.—ધર્મ
 વિષે સંવાદ.—કેટલાક મુસલમાની રિવાજની અને હિંદુ વેદોમાંની
 મનાઈ.—હિંદુઓંપર કૃપા.—મુસલમાનોની છતરાણ.—અકબરનો નવો
 ધર્મ પસર્યો નહિ.—વસલાતની પદ્ધતિ.—સૂબા કે ઇલાકા—ફાજામાં સુ-
 ખારો,—મેહેલખાતુ અને દરબાર.—પ્રજામત પૂછવાનો ચાલ પાડ્યો નહિ.

અકબર ચારિત્ર

ઉપોદ્ઘાત.

મુગલ રાજ્યની સ્થાપના વેળા ભરતખંડની અવસ્થા

બાબર.-હુમાયુ.

અકબરના દાદા બાબરે આવી દિલ્હીનું રાજ્ય હતું તે વેળા, તથા બાબર અને હુમાયુના સમયમાં, દિલ્હના રાજ્યો અને દિલ્હની પ્રજા કેવી દુર્દશાને પામ્યા હતાં તે જાણ્યા વિના, અકબરના અમલની ખૂબી સમજાય નહિ. ઈસ્વી સનના આઠમા સૈકાને આરબે મુસલમાનોએ આરબી સમુદ્રની વાટે આવી, સિંધ દેશ છતી લીધો; પરંતુ આળીગેક વરસજ ને દેશ તેમને ઈચ્છે રહ્યો. ત્યારપછી રત્નપૂતોએ તેમને મારી કાઢ્યા. અગીઆરમા સૈકાના પેહેલા ભાગમાં ગીજનીના સુલતાન મહમુદે ભરતખંડ પર ધણીક સ્વારીઓ કરીને ઘણા પ્રાંતો લૂટ્યા, દેવલો તોળ્યા, મૂર્તિઓ ખડન કરી, લાખો માણસને હણ્યા, અને લાખોને ઝાંલી ગુલામ કરી વેચ્યા, પરંતુ તેના સ્થાયી અમલની મર્યાદા માત્ર પંજાબ સુધી હતી, તેથી તે દિલ્હનો પાલ્લવાદ ગણાતો નથી. ત્યારડેડે લગભગ ૨૦૦ વર્ગ સુધી એટલે શાહાખુદીન મહમદ ઘોરીના વખત લગી, મુસલમાનોએ ધન હરણ કરવાને દિલ્હના પ્રાંતોપર સ્વારીઓ કરી; પણ લશ્કરી યાણા બેમાડી સ્થાયી રાજ્ય સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કોઈએ કર્યો નહિ. ઘોરી શાહે ધણીક સ્વારીઓ કરી, તેમાં પ્રથમ પરાજિત પામી તેને પાછા જતું પડ્યું. પણ તે ઘણું દંડ ને આગ્રહી હતો. હાસ્તી નાઉએદ ન થતાં ફરી ફરીને વધારે ફોજ લઈ આવવા લાગ્યો, ને અતે ફતેહ પામ્યો. દિલ્હીના શૂરા મહારાજા પૃથુરાજને હરાવીને તથા હણીને તેનું રાજ્ય લેઈ લીધું; અને પછી તેની પાડોશમાના ખીજા કેટલાક રાજ્યો છતી, સાલસ્કરી યાણાં બેમાડ્યા, દિલ્હીમાં તેણે હુનુખુદીન નામે મેનપતિને મૂક્યો હતો તેણે, પાલ્લવાદ કાણુલમા મરણ પામ્યો તેવારે નુવત્તાન પદ ધારણ કરી સ્વતંત્રપણે અમલ કરવા માડ્યો. એના વખતથી દિલ્હસ્તાનમાં સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્યોનો આરભ થયો ગણાય.

એ કુતુબુદ્દીનના અને તેની પાછળ તેની માદીએ બેગનાર પાદશાહો-
 એ બીજા મુમલમાન હાકેમોને તથા દેશી રાજ્યોને જીતી દિલ્હીની
 પાદશાહીનો વિસ્તાર વધાર્યો. કુતુબુદ્દીનના વખતથી દિલ્હી પ્રજાની
 કમખમ્તીનો આરંભ થયો. ઈસ્વી સન ૧૧૯૩ માં નારાયણના મુદ્દમા
 અફગાન એટલે પઠાણ સેના જય પામી ત્યારથી કુતુબુદ્દીન અમર
 દરવા સાગ્યો. સન ૧૫૨૬ માં બાબરે પાણીપતના યુદ્ધમાં ઈબ્રાહીમ
 લોદીનો પગભર ક્યા ત્યારમુદી એ રાજ્ય બિન બિન મુમલમાન
 વશને હાથ રહ્યું એ ૩૩૩ વર્ષો દિલ્હી રાજ અને પ્રજાને મહા વિપત્તિનો
 પ્રાણ હતો. ધણાખણ દેશી રાજ્યો પાયમાલ થઈ ગયા, અને લોક
 મહા દુખ અને મતાપ પામ્યા આ મોઝી આફતના મમયનો હેરાવ
 ટાઈ દિલ્હી અથમથી જડતો નથી, અને મુમલમાની પુગતગમા લ
 ખ્યો છે તે મુમલમાન અધિપતિઓને અતિ લાજ લગાડે છે એ
 મુદ્દતમાં તેમણે બે મુખ્ય હેતુ પાર પાડનાનો પ્રયત્ન લાગવાગટ ન્યો,
 ૧ દિલ્હી રાજ્યોને જીતી લેવાનો અને ૨, દિલ્હી ધર્મનો નાશ કરવાનો.
 પેરેલી બાબતમાં તેઓ ફતેહ પામ્યા, પણ બીજામાં તેમનો સદગ
 શ્રમ વ્યર્થ ગયો. બરતખડના લોકને વગળી મુમલમાન કરવાની પ્રે
 રાશમાં ધર્મીય થઈ, તેમણે લાગે દિલ્હી પ્રાણ લીધા, દેવનો તો
 ડાહ્યા, મૂર્તિઓ ભાગી, તીર્થો અગડાવ્યા, તથાપિ તેમની મતનય હા
 મય થઈ નહિ. પ્રત્યેક પ્રાતના લોક પોતાના પૂર્વજોના ધર્મને પ્રેમથી
 વળગી રહ્યા, અને મનાઈના હુકમ, તિરસ્કાર, મરણનો તથા લૂટના
 નો બય, અને જહાયા વેરાનો ભારે ત્રાસ છતાં, દિલ્હી પોતાના
 ધર્મની ક્રિયા કરતા રહ્યા. પ્રથમની પ્રત્યેક કારીદર્દમાં મૂનિપૂજક ધ
 મનો અને કાફરોનો જડમગથી નાશ કરવાને સ્વાગીઓ કરવામાં
 આસતી એ અર્થે જગજીપણે કરેલી હજારો દિલ્હી કતલનો અને
 હજારોને શુવામ કર્યાનો હેરાન મુસલમાની અથોમાં જડાઈ સાથે
 લમેરો છે વખતે ટાઈ દનાગુ અને મોટા દીવનો પાદશાહ રેહેમ
 નાનનો તો તેની પછી થનાર અધિપતિ જમણા કેર કરતો, મુમ
 લમાની અદાવતમાં દિલ્હી લગ્ન વિખેતા, વારમાં સબધીના, તથા
 બીજા જાના ધારા માન્ય કન્યામાં આસતી નહિ એ બાબતમાં

ન્યાતના બદોગમ્તે કરીને લોખ્ણુ રક્ષણુ થતું વેરા ઉતરાવનારા અને
હિનામ રાખનારા મરુત, મરારી કાગળ લખનારા અને નોધનાના
નરીરાન્દા, વગેરેની નીચામા નીચી હલકી પાયરીની નોધરીઓ હિંદુને
આપતા, પરંતુ જિંથી પંનીની મરારી નોકરી તેમને આપનામા
આવતી નહિ દેશની વિગતી અને દેશના વેપારની માગી અને થઈ
હતી મુગનાઈ અમલ બેઠો તેવારે પ્રત એવી દુગામા હતી

તૈમૂર નામે મોટા તાતાર એટલે તુર્કિનિચી પાદશાહની ઓળા
મા બામર છદ્દો હતો બામરના પરદાગનો પરદો તૈમૂર હતો તે
મૂગના નિશાળ રાજ્યના ભાગ થયા હતા, તેમનો એક ભાગ બામરના
દાદા અમુમૈયદને કમળે હતો બામરના બાપનું નામ ઉમરગેખ મીર ન
હતું અમુમૈયદે કામુન, બલખ એશિયાઈ તુસ્તાન, વગેરે મધ્ય એ
સિનાના વણાદ દેશો જીતી લીધા હતા તેનો કાગ થયો તેનારે તેનો
મુનદ તેના પુત્રોમા વેહેચાઈ ગયો એ કુચરોમા ઉમરગેખ મીરજ
ત્રીજે હતો, અને તેને ભાગે દેરવાના નામે તુસ્તાનનો નાનો પણ
રમાળ પ્રાત આયો ત્યાં અને ૧૪૮૩ ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૪ મી
તાગીએ બામરનો જન્મ થયો તેની મા જીવીસખાનના કુળની મુગ-
લ હતી બાપ તુર્ક હોનાથી બામરને પણ તુર્ક ગણવો જોઈએ
જળી તેની માની જાતના લોકને તે ધિકારતો એમ છતાં એને-એ
એના વશજેને હિંદમા મુગન ગણ્યા છે, એનું નરણુ એ હતું કે એના
રાજ્યની સ્થાપના થયાની પૂર્વ અફઘાનિ તાનની વાગે મુગનો વારે
વારે સનારીઓ મરતા, તેથી તે રાજ્યે ચઢી આવનારા સરોને હિંદના
લોક મુગન હેના લાગ્યા આ જૂન ભાગવાનો પ્રયત્ન ન કરતા બામરે
એને તેના વશજેએ નામ કબૂલ રાખ્યું

બામર બાર રાખ્તો થયો તેનારે તેના પિતાનું મૃત્યુ થયું
બામર રાખ્તો અર્થ તુર્ક મોતીમા વાન છે એનું નામ જહાંગીર
જેહમદ હતું ઉપનામ પ્રમાણે બદાફરીમા તે ખરેખરો વાન હતો
મારવરમની નાની ઉમરે તે બાપની ગાદીનો ધણી થયો તેનારે
એનું નાનકું રાજ્ય અનેક બગવાન શત્રુઓથી ઘેગયલું હતું એમાના
ધણખરા તેના કાકા અને પતરાઈ હતા વગી ઉસમેદ પો-

આપુ તુર્કસ્તાન છતી લેવાની તૈયારી કરતા હતા. બાબરનો અવધાવ તેના
 અર્પણની પેઠે, હિંદાર, બલો, અને નિરાને બેગી રહેવું ગમે નહિ એવો
 ચચળ હતો એને સ્વભાવથી વિદ્યા ઉપર ધણો પ્રેમ હતો. તૈમૂરની
 ઝોલાદના શાહજહાન મદદ લગાલડીમાં મર્યા ગેતા તોપણ વિદ્યાબ્યાસ
 કરતા. બાબરને પણ તેના બાપે બહુબો હતો મોટપણે વિદ્યામાં
 વધારો કરેલો જણાય છે, કેમકે તેણે પોતાનું જીવનચરિત્ર મોની
 છટાથી લખ્યું છે એ બહુ વખણાય છે, અને દુનિયાના એ પ્રદા-
 નના ઉત્તમ ગ્રંથોમાં તેની ગણના થાય છે. એ પુસ્તકમાં તેણે લખ્યું
 છે કે બાર વર્ષની ઉંમરે તે પોતાના રાજ્યનું રક્ષણ કરવાને કુદ્દે
 ચઢ્યો, ને તેમાં જ્ય મળવાથી તેનો લોભ વધ્યો, તેથી શ
 તુના રાજ્યો છતી લેવા લાગ્યો પદર વરસનો થયો તેના
 તેના પરાક્રમી પૂર્વજ તૈમૂરના પાટનગર અમરકંટનો તે ધણી
 થયો સમરકંદ જીતવાપર લાગેયો હતો તેનામાં તેના મૂળરાજ્ય
 ફેરધાનામાં બળવો થયો, અને તેની પડતી થયા લાગી વળી થોડા
 વખત પછી પાછી ગદતી થઈ એમ ચઢતી પડતી વારાફરતી
 ત્યાર પછીના આઠ વરસ લગી થયા કીધી એક વખતે તો બહુ
 ખોઈ તેને પર્વતોમાં બરાઈ બેસવું પડ્યું. તુર્કસ્તાનમાં ફતેહ પામવા-
 ની આશ રહી નહિ, તેવારે તે કાશુવ બહુી વચ્ચે ત્યા તેના
 પિતરાઈ ભાઈનો અમલ હતો, તેને તેના વજીરે મારી કાઢ્યો હતો
 બાબરે મને ૧૫૦૪ માં જઈ કાશુવ વસ કર્યું અહિ તેને ઘણીક
 લડનો લડી પડી તેમાંથી નવરો પડતા કેટલીક સ્વાગીઓ તેણે તુ-
 ર્કસ્તાનપર કરી, પણ તેમાં તેને ટમક જ્ય મળ્યો નહિ ત્યારે તેણે
 ભગતખરપર નજર કરી દિલ્હીની પાદશાહી એ વેળા દુર્દશામાં હતી
 ઈબ્રાહીમ લોદી પાદશાહ હતો, તે જીવમી અને નમજો હતો
 પ્રાંતોના હાકેમ સ્વતંત્ર થઈ ગયા હતા, ખડો થતા, અને રાજ્ય
 અવ્યવસ્થામાં હતું દૈનંતખાન લોદી પખમનો અમેદાર હતો, તેણે
 કૂરી બાબરને એ સધળી હકીકત જણાવીને દિલ્હી પાદશાહી છતી
 લેવાની સૂચના કરી તૈમૂરની તરફથી પોતાને દિલ્હીનો પાદશાહ
 યવાનો હક છે એવું માની, તેણે કેટલીક સ્વાગીઓ કરી, તેમાંની

છેતીમા તે યસ પામ્યો ઈ સ ૧૫૨૬ મા તે દિલ્હી પર ચડ્યો
 ૧૬ મી અપરેલે પાણીપતના રણમાં બાબરની
 લોદીની સેના વચ્ચે મમામ થયો, તેમા લોદીની સેના હારી, અને
 તે રણમાં પડ્યો વડા શાહજહાન હુમાયુને આમા લેવા મોકલી, બાબર
 પડે તા ૧૦ મી તે ગેઝ દિલ્હીમા પ્રવેશ કરી ત્યા પોતાની આણ
 વર્તાવી એ દિવસથી મુગનાઈ રાજ્યનો પ્રારંભ થયો

બાબરે અને તેની ફાતે ધાર્યા જેતુ સેહેલુ કામ અહિ નહતું તે-
 મના મમજવામા એમ હતું કે ઈબ્રાહીમને જીત્યાથી દિલ્હી આખી
 પાદશાહી હાથ આવશે, પણ એ તેમની બૂલ હતી દિલ્હીની વાલ્ય
 કોણુમા દિલ્હી અને પાનળની વચ્ચે આવેલા માદગા પ્રદેશ ઉપર માત્ર
 મેયન સુનતાનનો દુકમ મનાતો પૂર અને દક્ષિણે આવેલા બાકીના
 પ્રાંતો બડખેર હાથેમોને હાથ હતા, તેઓને યુદ્ધ કરી જીતનાનું હતું
 એથી લશ્કર નાગમેદ થયું અને સખત તાપથી અમ્યાયુ એ જોઈ
 માત્ર રાજ્યના મગીર ઉમંગવોને આશા થઈ કે તૈમૂરની પેઠે બાબર
 ધન લેઈ પાછો જશે પણ બાબર તો રાજ્ય સ્થાપી ધર માડી દિલ્હી
 જ રહેવા આ યો હતો તેણે પોતાના જોદાને બોધ કર્યો તે પાર પડ્યો
 પછી ધણાક બગવાખેર સુમેલરોને તેણે વસા મ્યાં, અને શાહજહાન
 હુમાયુએ ચાર મામમા જ્વાનપુરનો શ્રેયો તથા બહાગ અને બગાળા-
 નો ધણાક ભાગ જીત્યો માત્ર પાદશાહી લૂની યઈજવાથી રાજસ્થા
 નના રજપૂત રાજ્યો જોરપર આગ્યા હતા બાબરને દિલ્હી પાદશાહ
 માનનાની ન હતી, તેઓ ચિતોડના રાણા મગની આગેવાની તમે
 દિલ્હી બાલી મોદુ મૈન્ય લેધને લડના આગ્યા મિદ્દી આગળ બાબરે
 તેમને અટકાવ્યા અહિ બાબરની નિયતિ ઘણી ધાગતી ભરેતી હતી
 તેની ફાતેમા માત્ર રાજ્યના સ્વાર બળ્યા હતા, તેમાના ધણાક રાણા
 મગને જઈ મળ્યા અને ધણાક ચાનતા થયા રાણાનું મોટો ચરવીંગ,
 યુદ્ધમા કુરાળ, અને કમાયતો સરદાર હતો, અને રાજપુતો સ્વદેશના
 અને વ્યવહારના રાજાને અર્થે મરણિયા થઈ ઉસ્ત્રાયાહતા કામુનના
 ગેઢ મુમનમાન જોતીએ બાબરને હારનાનું જાવિખ્ય વર્ત્યું હતું બાબરે
 પગમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી દાર ન પીનાની અને દાદી વધારનાની

હરી આટલાથી ન અટકતા તેણે પોતાની ફાજના મરદારોને બોલાવી તેમને પાનો ચઢે એવું બાપણ ક્યું એથી ઉમડેગાઇ તેઓ મરણિયા થઈ ઝપવાવવાને તૈયાર થયા રણુમા લશ્કરને ઉભુ રાખી સિપાઈઓને દિ મત આપવાને તેઓમા બાબર ક્યો અને પોતાના મનની દૃઢતા તેમનામા જગાડી મશ્રામ ધણાજ જોશથી ચાલ્યો રજપૂતોની જલ્દારી જોઈ બાબર અચરજ પામ્યો પણ અતે તુર્કી જોદ્દા ત્યા, રજપૂતો ગણુ મુઠ્ઠી નાગ, અને રાજસ્થાને બાબરનુ ઉપરીપણુ સ્વી નર્યું અદિથી પરવાની બાબરે ફેટવાક મુમયમાન સમ્મદારોને વશ કર્યા. આ મોટો જય હરીને તે આગ્રે ગયો વણા શ્રમથી અને ઉનાળાના તાપથી તેની તખીઅત જગડી, તે જાણી હુમાયુ તેની પાસે આવ્યો પણ પિતાની ચાકરી કરવા ન પામના પોને એટલો માદો પડ્યો કે હકીમોએ તેની આરામ મૂકી આ લોકમા એવો વેહેમ ચાલતો હતો કે મરવા પડેલા માણુગને જલ્દને જીન્તે આદમી પોતાનો છવ આ પના કમુચ કહે તો મરવા પડેતો ત્રવે બાબરે આ વેહેમને આધીન થઈ પોતાના દીકરાને ઉગાવવાની ઈચ્છા કરી. ઉમગવોએ તેને વાંચો, પણ તેમનુ કહેવુ ન માનતા તેણે હુમાયુના ખાટલાની ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી, ફેગફરતા તેણે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી માગ્યુ કે “હે પ્રભુ ! આ પુત્રને ઉગાવ, એનો મદવાડ મને આપ, અને એને જલ્દયે મારો પ્રાણુ લે” ફેટવાક વખત સુધી શાત રટી તે બોલી હાલો કે “જેગ મેં લીજો મેં લીવો !” દારૂના ં યમનથી અને દિલના તાપથી તેનુ ગરીબ નમણુ પડી જઈ તે મદનાડ બોગમનો હતો તેવામા આ કિયાથી તેના મનપર એટલી અસર થઈ કે રોગ વધી તે ખાટવે પડ્યો, અને ૧૫૩૦ ના ડિસેમ્બર મામની ૨૬ મી તારીખે તેણે દેહ છોડ્યો મુના પેહે ॥ તેણે આજ્ઞા આપી હતી તે પ્રમાણે તેના શબને પ્રમુન લેઈ જઈ દાટયુ. ત્યા તેની કબર અઘાપિ પૂજાય છે બાબરનો વ્યભાવ અને તેની શુદ્ધિ વખણાય છે વખતે કૂટતા કરતો પણ આમાન્ય રીતે તે ઉદાર મનનો, રસીલો, દૃઢ, શૂરો, અને આગ્રહી હતો.

હુમાયુ માન્તે થયો અને તેના બાપની ગાદીએ બેઠો એનો

જન્મ કામુવમા ઈ મ ૧૫૦૯ મા થયો હતો અને એનું પૂરું નામ નાસરુદ્દીન મહમદ દુમાયુ હતું એને ત્રણ ભાઈ હતા—કામરાન, હિદાય અને મીર્જા અશ્કરી મરતી વેળા જામરે એ ત્રણને કાદ્ય મુન્શ આપનાને કૃત્ય હતું કામરાનને તેના બાપે કામુન અને કદ્દાગને હાકિમ નીમ્યો હતો તેથી તે પ્રાત તેને કમરે હતા એમા પગલ ઉમેરી દુમાયુ એ તેને મતોખ્યો અફગાનિસ્તાન અને પગલ ગયાથી દુમાયુની મતા લૂતી થઇ તે બેક પોતાને કમરે રાખવાની તેની ઇચ્છા હતી, પણ તેમ જગામા તેનું કાચે તેનું ન હતું દુમાયુની પામે જમર લશ્કર હતું, પણ તેના ઉમેરો કરવાનો તથા મળુ પામે તે જોવાને હામે નવા આશુવાનો લાગ એ પ્રાતો જવાથી તેને લાઇ રેલા નહિ હિદના મુમનમાન મિપાઇ બાહુતીઆ થઈ ગયા હતા અને બરોમો ગખના જોગ ન હતા યુદ્ધ જગામા બાગના જોને ચતુર દુમાયુ ન હતો હિદાયને સખન પ્રાત અને મીરજા અશ્કરીને મેનાડનો ઉત્તર ભાગ આપ્યો આ પાદશાહનો અમન મેગતા બુદ્ધ્ય ખડના રજૂત ગજાએ જાગવો કર્યા દિંહીના પદશાહો જોડે જ પૂતો વાગેનારે ટકર લેતા એ દેશની ગજધાની કલિજરને મુમનમાનો વગીવાર ઘેગતા અને રજૂતો અતિ શર દહતાથી તેનો મ આન કરતા દુમાયુ એ લોડને જીતવા ગયો, એટલે જગાગામા મળ-જીત અને જામુન નામે અફગાન હાંમેએ બડ કૃત્ય પાદશાહે તેમને જીત્યા એટલે સુનાગદના નેરખાએ જાગવો નથી તે નિંદો તેને આપ્યો ડગી દુમાયુએ તેની જોડે મનાહ ડગી આ કામથી તે ખગાયો, એટલે ગૂન્જાતના પાદશાહ બહાદુરશાહ ઉપર તેને ચડવાની જરૂર પડી, કમરે તેના શત્રુને મન્દ આપી મહાદુર આમો થયો ગૂન્જાતના પાગાહે વિનોડને ઘેરો ઘાડ્યો હતો તે વેળા તેના પગનાગી જવાનો માગે જોગ હતો પણ તેમ કથારી દાકરને આતમ મને નાટ દુમાયુએ તેમ નું નહિ ઈ સ ૧૫૩૪ મા મદેનગમા બદલુ મોગ્યામદ હવે જામા હતો ત્યા જઈ દુમાયુએ તેને ઘેર, અને તેની જોગ ને અવધ બધ પાડી પગી જીને વગરે મન્દ નિંદામા હતા કે પરાજય થયો મહાદુર નાટી દુગાનગ આ મા અને નિંદે

ભરાઈ બેઠો. હુમાયુએ તેના ગળ્યનો કમળે લીધો. માન આપાનેર-
નો ગદરી સામો થયો. હુમાયુએ તેને ઘેર્યા, અને દોડતા દોડતાની
મેખો ખોલી તેપર ચઢી ગઈ હતી. એ વેળા બગલામા ગેરખાંએ
અત્રત રાત્રી સ્થાપનાની કોલીત કરના માડી મીઠા અન્નકરીને
ગૂંચરાત સોપી હુમાયુ તેની પૂડે ગયો. સને ૧૫૩૭ ચુનાગઢ હતી
ચક્કમી આગળ ગયા ઉતરી પાદશાહ બગામા પેઢો ત્યાંનું ગોડ
નગર હતું, પણ ગેરખા તેને હાથ આવ્યો નહિ. યુદ્ધ કાગ પમા તે
હુમાયુથી ચઢીઆતો હતો. તેણે તેને બધી જોઈને ગમા પાર આવવા
દીધો ને પોતે ત્યાંથી દૂર રહ્યો. હવે ગમામા પૂર આવ્યું ને પાદશા
હને ગોડ આગળ ચોમાસુ ગાળુ પડ્યું. દસેરા પછી તે આગળ
વધરા લાગ્યો. તેવારે માનમ પડ્યું કે ગેરખા ઉતરે તેની અને દિ-
વોની વચ્ચે ધૂમી તેની ખોગમીને આવતી અટકાવે. એ જોઈ
પાદશાહે પોતાની ફાજના કંટાક બાગને ઉતર બધી મોકલ્યો. પણ
ગેરખાએ તેને મોરીર આગળ હરાવ્યો. ત્યાર પછી ગેરખાએ આગળ
આવી તેનો માર્ગ રાખ્યો. એમ્દમ તેના ઉપર હુમલો ન કરતા હુમાયુ
ને માસ પોતાની છાવણીમા પડી ગયો, તેથી ગેરખાને પોતાની યાન
મીના મોન્યા બાધવાનો સમય મળ્યો. ત્યાં ૧૫૩૮ ના જૂનની ૧૫મી
તારીખે રાતમા બહાર આવી, તેણે મત્રામ કરનાની ગોંધણ કરી, ને
પ્રાત મળે પાદશાહી લશ્કરપર હજી કરી નદીપાર ઉતરનાને હુમા
યુએ હોડીઓનો પૂલ બનાવના માડ્યા હતો. તે પૂરો થયો ન હતો,
ને શેરખાનો હુમલો એનો જગરો હતો. કે પાદશાહી ફાજની ખરાબી
ચઈ હુમાયુએ પોતાનો ઘોડો નદીમા નાખ્યો, અને ઘોડો અને ચાર
બને ડૂલવાની તૈયારીમા હતા તેનામા કોઈ બીજીએ વાયુ મરાકરડે
રાહને ઉગાર્યો. તેના ઉત્તમ કમાવના જોદા માર્યા ગયા અને તેની
બેગમ હુસ્મનને હાથ પકડાઈ પણ ગેરખાએ તેણીને આળસર આગ્રે
મોખી હુમાયુ પણ સદીમનામત આગ્રે પોહોચ્યો. ત્યાં તેણે મર્ન
અવ્યસરયા જોઈ પરાજયથી અને લશ્કરના નાગથી તેનું વચન ઘટી
ગયું. હિદાન તેનું રાત્રી લેનાને કાનતક કરતો હતો, કાગરાત
મનુષ્યી આવ્યો હતો, પણ તેનાપર પણ વિશ્વાસ અપાય એનું ન

હતુ પરતુ રોગખાતુ બાળ જોઈ તેઓએ માહોમાહનો અણુમ માન માડી
 વાળ્યો, અને યુદ્ધને માટે મજા થયા ઉતાવળે તેમના ઉપર ચઢી
 ન આપતા શેરખા પોતાના રાજ્યની પાકી ગોળવણુ કરામા પડ્યો
 તેની રાહ જોતા થાકી ૧૫૪૦ ના અગ્રેય મામમા હુમાયુ, દિલ્લન
 અને અસ્મરી તેની બણી ગયા, ને મમરાન લાહોર ગયો ૧૬ મા
 મેએ કનોજ આગળ મગાને કાંડે શેરખાએ હુમનો કરી તેને ઢરા
 વ્યો લાના પૂન ઉપર અને નદીમા મુગન સૈન્ય નાહું ને ધણખટ
 માર્યું ગયુ હુમાયુ પડે મુસ્તેનીથી જમ્યો તેનો ઘોડો ધવાણો તેનાર
 એક નોડરે તેને હાથીપર બેસાડી નદી ઉપર આણ્યો હાથી નદી
 તરી ગયો, પણ મામો મોઠો એવો હતો કે હાથીથી તેપર ચડાતુ
 નહિ તેના બે મિપાર્ધએ એ જોઈ પોતાના માથાની પાવડીએને ગા
 આધી નીચ્યો છેડો પાદશાહને હાથે પોટોચાડ્યો, ને તેવડે નેને ખેંચી
 લીધો અહિ તેને દિલ્લ અને અસ્મરી આવી મળ્યા, તથા બાઈ
 નાસતા આગ્રે આગ્રા લાનો ખમનો તથા જે થોડી ફેજ રહી હતી
 તે લેઈ તેઓ લાહોર ગયા, પણ મમરાને તેમને આશ્રય આપ્યો નહિ
 પન્નમ પ્રાત મેરખાને આપી તે મશુન જતો રહ્યા હુમાયુ મિધ
 બણી વળ્યો ને દેશ એ વેગા હુસેન આર્ધુન નામે હાખમે કમર
 હતો હુમાયુએ તેને પોતાના પક્ષમા સેવાની મેહેનન કરી તે વ્યર્થ
 ગઈ એ હાખમે પાદશાહને જેતુતેતુ જાન આપ્યુ પણ પછી મામો
 ધઈ તેને સિધમાથી જવાની જરૂર પાડી મનમીમ પાદશાહ હને
 મિધના રણની વાટે જોધપુરના માનગેવ રાજાને સરણે જના નીમ્યો
 રણમા ભૂખ તરસથી તે અને તેની નાની ફેજ મહા પીડા પામ્યા
 અતિ દુખ વેડી જોધપુર પોહોચ્યો તેનારે લાના રાજાએ મંદ આ
 પનાની ના દહી પાછો મદયા આ મો તેજ નાટે તે ગિચારો પાછો
 જવા નીકળ્યો તાપ પુખ્ત પડ્યો હતો અને ઝાડ વમગના રેતીના
 રણમા તેના દુખનો પાર ન હતો મોઈ ઠેકાણે ઉડા ફૂરા આવે લા
 થોડાં મુપડા બાધી મશુ અગના અને જમરા લદવૈયા લગરા રહેતા
 હતા તેઓ પાણી કાઢવા દે નહિ તેમની જોડે જુ. ૨૫ ૫ તુ અને
 વખતે હાર ખાઈ ભૂખ્યા તગ્યા ખીજા મુકામ બણી આગ્યા જતુ ૫

હતો. હુમાયુ કદ્દાર ભણી જતો હતો તેને અટકાવાને અને પકડવાને મીરજી અસ્કરી ફોજ સહિત ગામો આવ્યો. એની જોડે લકવા જોટલું સામર્થ્ય એ વેળા પાદશાહમાં ન હોવાથી થોડાક સ્વાર અને બેગમને લેઈ હુમાયુ ધરાન તરફ નીકળ્યો. એ વેળા તાપ બહુ પડતો હતો અને અકબરનું વય માત્ર એક વરસનું હતું માટે તેને છાવણી મા ફેટલાક સગદારોને હવાલે કરી લાજ રાખ્યો થોડા દિવસમાં મીરજી અસ્કરી આવ્યો તેણે બાળ હુમાયુને લેઈ છાવણીનો કબજો કર્યો. બત્રીજાને અસ્કરી કદ્દાર લેઈ ગયો અને તેની પત્ની મુવનાન બેગમને મોખ્યો. કાઠીએ ત્રણી માયાથી તેની માબળ લીધી. કદ્દારથી એ શાહજહાને પછી કાશ્મીર લેઈ જવામાં આવ્યો.

ધરાનના શાહ તમરુપે હુમાયુને માન આપી પોતાના દરબારમાં પગણી રાખ્યો, અને તેનું રાજ્ય પાંચુ છતી તેવાને ફોજ આપી, મને ૧૫૫૪ મા પાછો જના દીવો, હુમાયુએ પ્રથમ તેના ભાઈ મીરજી અસ્કરી કનેથી કદ્દાર ત્રણ માસ ઘેરો ઘાલીને છતી લીધુ, અને શરત પ્રમાણે તે નગર ધરાની શાહને આપ્યું ધરાની લશ્કરનો મેનાપતિ શાહ તમરુપનો બાળકુમાર શાહ મુગદ હતો કાશ્મીર છતવા જવાની ઈનિની લશ્કરે ના પાડી તેવાટે હુમાયુ ત્યાં એકયો જવા નીકળ્યો. માર્ગમાં તેને સમાચાર મળ્યા કે મુરાદશાહ મરી ગયો, અને કદ્દારના લોક ઇગનીઓથી નારાજ થાયછે એ પગથી તેણે પાછા ફરી કાંઈ યુક્તિ કરી કદ્દાર તેમની કનેથી પાંચુ લીધુ ને ધરાની ફોજ પાછી સ્વદેશ મઠ કદ્દાર ગઢ બેહેગમખાનને સોંપી કાશ્મીર ઉપર તે ચઢ્યો કામગાન પોતાની મેના લેઈ મામો લકવા આવ્યો પણ તેની ફોજ ફરી જઈ હુમાયુને આવી મળી, ને કામગાન નાશી ગીજની ગયો. હુમાયુએ કાશ્મીર લીધુ કામગાનના જીવમથી ગેહેગના લોક બહુ નારાજ થયા હતા તેથી આ વેળા ખુશી થઈ તેમણે ગેહેરમાં હુમાયુ પેઠે તે સત્રે રોશની કરી પોતાની ખુશી દર્જાની કામગાનની બેગમે શાહજહાદ અકબરને લાવી તેના માખાપને હવાલે કર્યો માતા મરિયમ મક્રાની બેગમ અને પિતાહુમાયુ કુમારને જોઈ અતિ આનંદ પામ્યા. એ વેળા તેનું વય ચાર વર્ષ બે મહિના અને પાંચ

દિવસનું હતું હિદાલને કામરાનની પૂઠે મોઢી દુમાયુએ એક વરસ નાણુરમા યાક ખાધો ને અકબરને સુંનત કગની કામરાન ગીજનીમા પેસવા પામ્યો નહિ, તેથી ત્યાંથી નાસતો સિવમા ગયો. બીજે વરમે દુમાયુએ બદખશાન પ્રાતપર સ્વારી કરીને ત્યાંના હાકેમને દરારી પ્રાત તામે ક્યો તેના બદખશાન ગયાની વાત જાણી કામરાને એકા એક ગુપત્યુપ આની મુલનો કળજે મ્યો એથી અકબર તેને હાથ આવ્યો. દુમાયુએ ઝટ પાછા ફરી કામુલને ઘેરું કામરાન અને તેના માથીએ બહુ જોરથી અને હઠીલાઈથી લદયા, પણ જીતનાનો લાગ જોયો નહિ તેવારે કામરાને હુકમ મ્યો કે શાહજહાં અકબરને કો-પર લાડી જ્યાં બહુકની ગોળીએ અને તોપના ગોળા દુમાયુના લશ્ક રમાથી પુષ્કળ આવેઢે ત્યાં રાખો પણ અકબરની આપા માહમ અ તેને પોતાની છાતીમા ચાપી રાત્રુ બહુ ઉભી રહી કહ્યું, “લો મારો” તેણીએ અકબરને બચાવી લીધો કામરાનને કામુલ છોડી ના મ્યુ પ-પ્રુ દુમાયુ અને હિદાલ તેની પાછળ પડ્યા કેટલાક વરમ લગી બાધએ વચ્ચે મારામારી રહી અને ૧૫૫૧ મા કામરાને દુમાયુની જાનણી ઉપર રાતમા હથા કરી તેમા હિદાલ માર્યો ગયો. દુમાયુ એથી ધણો દીનગીર થયો. હિદાલને રજવા સુનતાના નામે એક દીકરી હતી તેને પાદશાહે અકબર વેરે પરણાવી બીજે વરમે કામરાન પડાયો તેનો પ્રાણુ ન સેવો ને તેના અપરાધ માફ કરવા એની ઈચ્છા પાદશાહે કરી, પણ તેના અમનદારોની હુને લીધે તેણે તેની આખો ફોડાવી અકબરની ઉમ્મર ધણી નાની છતાં, દુમાયુએ તેને ગીજનીનો હાકેમ નીમી ત્યાં અમન રના કેટલાં અનુભવી અને ચતુર સરદારો જોડે મોઢ્યો.

હવે અફઘાનીસ્તાનમા દુમાયુનો અમન પૂરો જામ્યો તેની સામા યનાર મોઢ રહ્યું નહિ, તેથી હિદ જીનનાનો તેણે મનમ્યો ક્યો. એ કામ કરવાનો આ વેળા સારો લાગ હતો સરઝુગના શાહજહાં મા હોમા વડતા હતા, તેથી રાજ્ય નમગુ પડી અચનસ્થામા હતું ને લોગ ગજર્તીથી કટાજેના હતા આગ્રેથી અને દિ હીથી દુમાયુના મિત્રોએ આ મમાચાર જાણી તેને સ્વારી કરવાને મ્યુચ્યુ, પરંતુ પાછથી

વાત સંભારીને તે વિચાર કરવા લાગ્યો. કામ બારે બેખમતું હતું. સૂરકુળના શાહજહાં અને પઠાણ લોક સામાન્ય બચ બેઠ સંપ કરી એકત્ર થઈ જાય, અને અફઘાનીસ્તાનની તેની તોફાની પ્રગ્મ બડ કરે, તો તે અતિ ધાર્તીમાં આવી પડે. આ શુંચવણુમાં તેણે મન ધોળાતું હતું, તેવામાં કાંઈ અમીરે એ દેશની જુની રીત પ્રમાણે શુકન બેવાની સૂચના કરી તે હુમાયુને ગમી. પાદશાહ એક દિવસે કેટલાક સાથીઓ બેઠે શિકાર કરવાને ફરતો હતો તેવારે એ શુકનઆ પ્રમાણે બેયા—તેમને પેહેલો જે આદમી મળ્યો તેનું નામ દૌલત હતું, બીજો મળ્યો તેનું નામ મુરાદ હતું, અને ત્રીજો મળ્યો તેનું નામ સાદત હતું. દૌલત એટલે ક્ષેત્રકુશળ કે ઉદય અને શુદ્ધિ, મુરાદ એટલે ઇચ્છા, અને સાદત એટલે સિદ્ધિ કે ફતેહ. એ ઉપરથી હુમાયુએ એમ માન્યું કે ઇશ્વર ઇચ્છા અને મગ આપવાની છે. એથી હિંદમાં જય મળવાની સર્વેને નક્કી આશા થઈ.

હવે યોગ્ય તૈયારી કરી ૧૫૫૩ ના નવેમ્બર માસમાં હુમાયુ ઉપડયો. પેશાવરને મુકામે બેહેરામખાન અને શાહજહાં અકબર કદહાર અને ગીજનીના કસાવજા બેઠા સહિત તેને આવી મળ્યા. સિંધુ ઉતરી લાહોર પોહ્યાં. સૂધી કાંઈ સામું થયું નહિ; અને મુગલો ખીન હરકતે લાહોરમાં પેઠા. પંજાબ, જલધર, સરહિદ, અને હિસાર પ્રાંત હુમાયુને હાથ આવ્યા. દિલાપુર આગળ કેટલાક અફઘાન લઢવા ઉભા પણ હાથી, અને તેમની છાવણી મુગલોએ લૂંટી અને બાયડીઓ હરણ કરી. સિકંદરશાહ મૂરને હાથ દિહી હતી, તેણે પંજાબના સખેદાર તાતારખાંને ૩૦૦૦૦ ફોજ આપી સાગો મોકલ્યો. સરહિંદની પાસે મઘીવાડાના રણમાં બેહેરામખાન અને અકબરે તેને હરાવી નસાડ્યો. મુગલ સેના દિહી બણી ચાલી. સિકંદર પડે મોટું તોપખાનું, ૮૦૦૦૦ સ્વાર, અને હાથીઓ લેઈ તેમને પાછા કાઢવાને અગ્યો. એને મળવાને બેહેરામખાન આગળ વધ્યો; પણ સત્તુની યોદી સંખ્યા બેઈ તેણે હુમાયુ પાસે મદદ માગી. પાદશાહે તરણ અકબરને સ્વારો આપી મોકલ્યો. મુગલ છાવણીના મોટા સરદારો તેને સામ્ય લેવા ગયા. આ કુમક આવ્યા પછી પણ મુગલ ફોજની સંખ્યા ધણી તરફ

ચોથે દિવસે હતી તેમ છતાં તેઓ યુદ્ધ કરવાને મેદાન પડ્યા ૧૮ મી જુન ૧૫૫૫ ને દિવસે સમ્રાટ યથો હુઝુરની સગદારી અકબરે લેઈ હલ્લા શરૂ કરી પશ્ચિમ દેશ દારી, તેમાંના હુઝુરો સિપાઈ રણમાં પડ્યા, અને મિકદર પર્વતમાં નાહો હુમાયુએ યુદ્ધનો હેવાલ લખાવી પ્રગટ કર્યો, તેમાં જ્ય મેળવનાર અકબરને ઠરાવી તેને બહુ શાળાસી આપી આ જયથી મુગલ રાજ્યની પુનર્યાપના થઈ પદર વરસ લગી દેશનટો અને સારી નરમી જિયતિ ભોગવ્યા પછી, હુમાયુએ સને ૧૫૫૫ ના જુનાઈ માસમાં પાછો દિલ્હીમાં પગ મૂક્યો દિલ્હીની જુમ્મા મસ્જિદમાં ફરીને તેને નામે ખુશો વચાચો અને ત્યાંની ટક શાળમાં તેના સિપા પાશ્વ રાજ્યને થાણે પાડવાના કામમાં લાગેતો હતો, તેટલામાં તેનું એકાએક અકાળ મૃત્યુ થયું અને ૧૫૫૬ ના જાન્યુઆરી માસની ૨૧ મી તારીખે સૂર્યાસ્તે પાદશાહી પુસ્તકશાળાની અગાથીમાં જઈ થોડીવાર ફરી પાછો ઉતરે છે, તેવામાં પાસેની મમ જાદમાં નીમાજ પઢના જવાની જાગ પોખરી તે સાંજળી તેને માન આપવાને શાહ ખીજ પગથિયાપર બેઠો જાગ પૂરી થતા અણિયાળી લાકડી હાથમાં હતી તે ઉપર ટેકવી ઉઠના જાય છે કે લાકડી ખમી ગઈ અને આરસના લીસા પગથિયા ઉપરથી બાદશાહનો પગ લપસી ગયો, તેથી તે જામી મીડીએથી નીચે પડ્યો પડતાવારને અચેન થઈ ગયો તેથી નાશો તેને હચકી મેહેનમાં લેઈ ગયા થોડીનાં પડી માન આવેથી તે બોલ્યો તેને સાંભળે કરવાની હકીમોની મહેનત છત્રી પડી એ વેળા શાહજહાં અખ્બર ખજાનમાં હતો, તેને બોનાવવાને ખીજો દહાડે માણસ મોકલ્યા ૨૪ મી જાન્યુઆરી ૧૫૫૬, ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી અવસાને દિવસે તે દેવનોક પામ્યો “હુમાયુ બાદશાહ અઝ બામ ઉક્તાદ” એ વાચ્યમાં એના મરણની તારીખ આવે છે, પણ એમાં એક વરસ ઓછું કહ્યું છે એમ અનુન ફઝલ કહે છે એ વખત એની ઉંમર ૫૧ વરસની હતી હુમાયુના લક્ષણમાં કેટલીક ખોટ છતાં, તે ઉદાર અને ભલો હતો તે સ્વભાવે ધણો શૂરો હતો પશુ મેનાપતિના કામમાં બાબર કે સેરખાને પોહોએ તેવો ન હતો વણીકવાં પોતાના જામીને અને ખીજ બડોગ મરદાગેને દયા

કરી તેણે માશી બક્ષી હતી. વિદ્વાન અને જુદિમાન માણસોને તે ગાન અને આશ્રય આપતો, અને શુણની જુગ બાણનો. તે પડે બહેનો હતો અને કવિતા બોલી શકતો. શાહબદા અકબરને બાણવવા પર તેણે યોગ્ય લક્ષ દીધું હતું, અને નાનપણથી તેને સરકારી તથા લશ્કરી કામમાં નાખી રાજકાજનો અનુભવી કર્યો હતો.

પ્રકરણ ૨ જું.

બેહિરામખાનનો કારભાર.

અકબરના અમલનું પેહેલું વર્ષ.—આ પાદશાહે ઇલાહી નામે નવો સને ચલાવ્યો. ૧૦ મી (૧૧ મી) માર્ચ ઈ. સ. ૧૫૫૬, હીન્દી સને ૯૬૩ તા. ૨૭મી રબીઉ-આખરે તેનો આરંભ થયો. પિતાનું મરણ થયું તેવારે અકબરનું વય ૧૩ વરસ અને ચાર માસનું હતું. બેરામખાન બેડે પબાખમાં તેના પદાણુ શત્રુઓને જીતવાના કામમાં લાગ્યો હતો તેવારે એ માફા સમાચાર બાણી અકબર ભારે શોક પામ્યો. મુગલ ફાજના સરદારોની સંમતિથી બેરામખાને પોતાની કક્ષાલોની ડાવણીમાં તુરત અકબરની દુવાઈ ફેરવી, અને જુવાન પાદશાહે તેને ખાનખાનાનનો ઈન્કદાગ આપી મુખ્ય વજીર નીમી કુલ અધિકાર સોંપ્યો.

મુગલ પાદશાહનો અમલ હજી બરતખંડના યોગજ ભાગમાં સ્થાપન થયો હતો. સિકંદરશાહ મૂર હારી ઉત્તરના પર્વતોમાં બસાયો હતો, પણ તેની સત્તા વિનાશ પામી ન હતી. જુની પદાણુ ફાજનો ઉત્તમ ભાગ હજી તેની સેવામાં હતો. સુલતાન મહમદ સુર અદાલી અને તેનો હિંદુ વજીર હિમુ પૂર્વમાં પૂર બેરપર હતા. મધ્ય, પશ્ચિમ, અને દક્ષિણ હિંદના હિંદુ અને મુસલમાની રાજ્યો રવતત્ર અને જાબરમાં હતાં. વળી નારાજ ઘબેલા માજી પદાણુ રાજ્યના સરદારો અને સિપાઈઓ દેશમાં પ્રવ્રજી હતા. તેની બેડે નવો પાદશાહ ઉમ્મરે આવેલો નહિ, ને તેની મુગલ સેના તમામ એકઠી કરે તોએ ત્રીશ હજારથી વધારે ન હતી, તથા તેના સરદારો પૂરા કલાગરા ન હતા. પદાણુ લશ્કર એક લાખથી વધારે હતું. હિંદુસ્તાનમાં એ વર્ષે લગભગ દુકાળના વખત જોટલી મોખવારી હતી, ને તેમાં દિલ્હીમાં તો

પૈસા ખરચતાં અત્ર મળતું નહિ. માણસ માણસને મારી ખાતા. આ સંકટમાંથી તેને ઉગારનાર અને તેના રાખ્યને મળ્યૂન કરનાર બહાદુર, બુદ્ધિમાન, અને દૃઢ મનનો બેહેરામખાન હતો. તે સ્વભાવે ક્રદ્ય અને એટલો ગર્વિષ્ઠ હતો કે પાદશાહને પણ લેખવે નહિ; તો પણ ચતુર અકબર તેના ગુણુપર નજર રાખી તેને વળગી રહ્યો, અને કિશોર વયમાં છતાં પોતાની વિશાળ બુદ્ધિ, શરતા, અને ચપળતાવડે શત્રુઓને છતવાને તકપર થયો.

અકબર રાજ્યાસને બેઠો ત્યાર પછી થોડા વખતમાં શાહ અબુલ મંઆલી નામે સૈયદના ઉપર બડ કરવાનો શક જવાથી ખાન-ખાનાને તેને પકડી મારી નાખવા માંડ્યો; પણ તરણ પાદશાહે તેને અટકાવ્યો. અમલના આરબમાં શુનો સાબિત થયા વિના માત્ર શક ઉપરથી સૈયદને મારવો એ ફીક નહિ એમ કહી તેનો પ્રાણુ ઉગાર્યો. હવે મુલતાન સિક્કદરશરનો નાશ કરવાને પાદશાહી ફોજ કામે લાગી. શિવાલિક પર્વતની તલેટી કને તેની સેના પડી હતી તેને હરાવી; પણ તે પડે નાસી હુંગરોમાં બરાથો. છ માસ સુધી મુગલ ફોજ તેની દેડે પડી, પણ તે હાથ આવ્યો નહિ. નગરકોટનો રાજા રામચંદ્ર (બીજું નામ ધરમચંદ) એ હુમરી મુઘલમાં સર્વેથી મોટો હતો તે પાદશાહને તાબે થયો. વર્ષાઋતુ બેઠાથી પાદશાહે લશ્કર સહિત જલધરમા આવી પાંચ મહિના લગી મુકામ કર્યો.

તાર્દબેગ નામે મોટો અને હુમાયુનો માનીનો સરદાર દીલ્હીમાં કામ ચલાવતો હતો તેણે તે શહેરમાં અકબરની આણુ ફેરવી, તેને નામે ખુલ્લો બણાવ્યો અને બીજા સરદારોની સાહેતાથી ત્યાં અને આસપાસના પરગણાઓમાં બદોબસ્ત રાખ્યો. હુમાયુના વખતથી મુનીમખાન કાપુલનો અબેદાર હતો તથા તેનો બીજો સાદગદો મીરજન મહમદ હકીમનો અતાલિક એટલે રક્ષક હતો. હુમાયુનો જનાનો પણ કાપુલમાં હતો. કદ્દાર શહેર અને તેના તાબાના પ્રાંતો બેહેરામખાનને જાગીરમાં આપ્યા હતા. બદખશાન પ્રાંતનો હાકેમ મીરજન મુલેમાન હતો તેણે જળવો કરી કાપુલ ઉપર સ્વારી કરી; અને મુનીમખાનની પાસે તે શહેરનો બચાવ કરવા જોગ લશ્કર ન હોવાથી

તે તેને નમ્યે. આ બનાવ કાબુલમાં બન્યા તેવામાં દિલ્હીથી સમાચાર આવ્યા કે સુલતાન સૂરની ફોજે, તેના સેનાપતિ હિમુની સરદારી નીચે, આખા ઉપર સ્વારી કરી, આગ્રાનાં હાકેમ સિકંદરખાં ઉમ્મેગથી તે નગરનો, બચાવ થઈ શક્યો નહિ, તેથી શહેર ખાલી કરી દિલ્હી ગયો. હિમુ તેની પાછળ પડ્યો, હિમુ દિલ્હીની નજીક આવ્યો તેવારે તાર્દીબેગ વગેરે સરદારો મુગલ સેના લઈ તેની સામા જુદા કરવા ગયા, ને સંગ્રામ થયો તેમા હાર્યો. તાર્દીબેગ નાહો અને હિમુએ દિલ્હી શહેર પોતાને કબજે કર્યું. આ સમાચાર આવ્યા પછી તાર્દીબેગ અને ખીજ નાસી આવેલા મુગલ સરદારો પ'ડે પાદશાહી છાવણીમાં આવ્યા. રાબાધાનીનું રક્ષણ કરવાને વધારે કોશીશ ન કરતા ઝડ તેને છોડી દીધાને માટે બેહેરામખાને તાર્દીબેગનો શિરચ્છેદ કરાવ્યો, અને તેના મુખ્ય સાથીઓને કેદ કર્યા. આ સમયથી મુગલ સરદારોના મનપર સારી અસર થઈ. પારશાહના કુવા ખ્વાજા ખીજરખાનને કેટલુંક લશ્કર આપી સિકંદર સૂરની પાછળ લાવ્યા રહેવાનું કામ સોંપી અકબર અને બેહેરામખાન હિમુની સામા ગયા.

હિમુ મૂગે ગરીબ ગાંધી હતો એ સ્થિતિમાથી તે પોતાના પુત્ર દિબજવડે સુલતાન અદિલ સૂરની નોકરીમાં ચડતો ચઢતો તેના મુખ્ય વજીર અને સેનાધિપતિ થયો. દિલ્હી હાથ આવેથી કુલાઈ જઈ તેણે વિક્રમાશ્વત નામ ધારણ કર્યું તેની સોડે ઇસ્તામ્યુલથી મગાવેલું તોપખાનું, ફોલ્ડબર કે તેથી વધારે મુદ્દ કરવાને શીખવેલા હાથી, પુખ્ત ધોડેસ્વાર, અને પાળાનું મોડું સૈન્ય હતું. તે લેઈ તે પાદશાહી ફોજને જીતવાને ચડ્યો. તેની હરોળમાં તોપખાનું હતું તે પાણીપતના ગણમાં પોહોચ્યું તેવારે અકબરની હરોળે તેના ઉપર હુમલો કરી તેને જીતી લીધું. એ ખબર જાણી હિમુ નાખુશ થયો, પણ દિમ્મત ન હારતાં આગળ વધ્યો. પોતાની ફોજના સરદારોને બોલાવી બાપણ કરી તેમને પાનો ચઢાવ્યો, મસ ધન આપવાનાં વચન આપ્યાં, અને પ્રત્યેકને બેસવાને હાથી આપ્યો. પોતે પોતાના હવા નામે હાથી ઉપર ચાર થઈ સંગ્રામને માટે સેનાને ગોડવી. જમણે અને ડાબે હાથે બે જખરી દુકડીઓ રાખી પડે ૫૦૦ હાથી અને ૨૦૦૦૦ હજાર રજપૂત

અને અકબરને એટલે પદ્મા સ્વારો મહિત મધ્ય ભાગે રહો શુદ્ધવાર
 તા ૨૭ મોહોરમ હી સને ૯૬૪ (ઇ. સ. ૧૫૫૬ તા ૫ મી નવેમ્બરે)
 મઆમ થયો મુગલ ફોજના દુસેન કુવીખા વગેરે સરદારોએ શત્રુના
 કેટલાક હુમલા પાઝ વાળ્યા પછી, અકબરના લશ્કરનો મધ્ય ભાગ
 ખાનખાનની સરદારી નીચે હતો તેના ઉપર હિમુ ગતે પોતાના હાથીઓ
 સહિત ધમ્યો મુગલોએ તેના ઉપર તીરનો વરસાદ વરસાવ્યો તેમાનુ
 એક તીર તેની આખમા ભોજાઈ અદરના ભાગમા પેઠું હિમુ અચેત
 થઈ હાદામા પડ્યો તે જોઈ તેની સેના નાઉમેદ થઈ નાસવા લાગી,
 ને મુગલ ફોજે પાઝળ પડી તેમાના ઘણા માણસોને વાઢી નાખ્યા
 અચેત થઈ પડેલો હિમુ મુગલોને હાથ આવ્યાથી તેને અકબરની
 દબ્દબમા આવ્યો બેહેરામખાને તરણ પાદશાહને કહ્યું કે આ કાફર
 દુશ્મનનો શિરચ્છેદ કરી ગાઝી કહેવાઓ અકબર કહે એ અચેત
 મુઠદાલ થયો, એના ઉપર હાથ કરવામા શો માલ છે ? એનામા
 શુદ્ધ અને કૌવત હોત તો હું તેમ કરત પછી બેહેરામને પડે તેનું
 ડોક વાઢી નાખી ધણુલની ભાગોળે લટકાવનાને મોક્ષ્ય ને તેના
 શરીરને દિ'હીના દરવાજાપર મૂકનાને મોકલ્યું શત્રુનું દળ
 દિલ્હી ભણી નાહું, તેની પૂઠે સિકંદરખાન ઉમરખેને મોકલી
 મુગલ ફોજે તે રાત્રે પાણીપતના રણમા મુકામ કમો ખીજે
 દહાડે ત્યાંથી ઉપડી દિલ્હી જવાની આજ્ઞા થવાથી મુગલસૈન્ય
 વચમા અટક્યા નિના ત્યાં ગયું પાદશાહ તે રાત્ર્યધાનીએ પોહોઆ
 તેનારે નગરવાસીઓ આવકાર દેવાને મામા તેડવા આવ્યા
 દિ'હીમા એક ગામ મુકામ રાખ્યો તે દરમિયાન જાણવામા આવ્યું
 કે માછ શત્રુના મેગાહનો શુવામ હાજીખાન મેવાડ દેરાના
 અનનાર નગરનો ઢળજે કરી ત્યાં પોતાનો અમન બેસાડવાનો યત્ન
 કરેછે, અને હિમુનો બાપ અને ખટ્યો પણ ત્યાં છે શુલામ હાજી
 શરે અને દોશીઆર સેનાપતિ હતો, માટે તેને તુરત છતવાની
 જરૂર હતી નાસિરખમુદ્દીનમહમદને વીણી કાઢેલુ લશ્કર આપી
 તેની ઉપર પાદશાહે મોકલેનો, તેની સામે યજાને ન ચોખતા હાજીખાન
 નાઠો, અને અલવાર તથા તેની આસપાસના મેવાડના પ્રાંતો પાદશાહી

અમલદારોને કબજે આવ્યા. દેવતી માગરી નામે હિમુનું જન્મ સ્થળ હતું ત્યાં પડાણ લોક નાહા. પાદશાહી ફેરવે ત્યાં જઈ તેમના ઉપર હુમલો કર્યો. મઠ મજબૂત હોય, લડાઈ જયારી થઈ, પણ અતે મુગલો જીત્યા. હાજીખાન અજમેર બચી નાહો; અને હિમુનો ધરડો વાપ, અને તેનો તમામ કબજો, અને ખજાનો મુગલોને હાથ આવ્યો. તે ડોસાને મુસલમાન યવાની શરતે જીતવાનું આપવાનું નામિસ્લમુલ્કે કર્યું. ડોસાએ જવાબ દીધો કે “આજે એથી વરસ થયાં હું મારા પોતાના ધર્મ પ્રમાણે પરમેશ્વરને પૂજું છું, તે હવે કેમ છોડું ? શું તમારો ધર્મ, સમજ્યા વિના, મોતના બચને લીધે સ્વીકારું ?” નામિસ્લમુલ્કે એ ઉત્તર ધ્યાનમાં ન લેતાં તે વૃદ્ધ પુરુષના અંગમાં તરવાર બોલી તેનો પ્રાણ લીધો. અકબરના માણસો એવા અંધ હતા. પુષ્કળ લૂંટ અને પચાસ હાથી લેઈ એ ફોજ પાછી દિલ્લી આવી.

હાજીખાન અજમેર ગયો ત્યાં તેની અને અજમેરના રાણાની વચ્ચે ટટો થયો. મોટું જીલ્લો થયું તેમાં રાણો હાથો, અને અજમેર અને નાથેર અફગાન સરદારને હાથ આવ્યાં. તેની આ કતેલના સમાચાર અકબરને થવાથી તેણે સૈયદ મહમદ કાસિમ નૈશાપુરીની સરદારી નીચે તેને જીતવાને મુગલ ફોજ મોકલી; પણ પાછી ખબર મળી કે હાજીખાન એટલો સખળ છે કે તે ફોજની સામા ટકર ઝીલી શકશે, માટે પાદશાહ બેહરામખાનને જોડે લેઈ પડે તે ફોજની મદદે ગયો. પ્રથમ હિસાર ગયા અને ત્યાંથી સરહિંદમાં પિતાની કબર દત્તી તેનાં દર્શન કરી અજમેર તરફ સ્વારી ચાલી. આ વાતની જાણ હાજીખાનના સરકરને થવાથી તે વિખેરાઈ ગયું. સિપાઈ પોતા પોતાને ઘેર ગયા, અને હાજીખાન પડે ગુજરાતમાં નાહો. મહમદ કાસિમે અજમેર મદતો કબજે કર્યો, અને જીતસારન નામે રજપૂત સંસ્થાન હતું તે જીતી સરદારોએ જીત્યું.

બીજું વરસ.—અકબરના અમલનું બીજું વરસ મંગળવાર તારીખ ૯ મી જુલાઈ અન્વય હી. સને ૯૬૪ (માર્ચ ૧૦મી ૧૫૫૭) ને દિવસે બેઠું. લાહોરના સમેદાર ખીજરખાનખાનને મુલતાન સિકંદરસુરે હરાવ્યાના સમાચાર મળ્યાથી પાદશાહ પડે સિકંદરને જીત-

વાને ચઢ્યો. તેની ફેજ જલધર પોહ્યાં તોવારે સિકંદર પાછો ફરી શિવાલિકના કુગરી મુઠકમાં ગયો. મુગલ સેના તેની પાછળ ગઈ; પણ સિકંદર લડવાને મેદાનમાં ન આવતાં માણુકોટ નામે ગઢમાં બસાયો. પાદશાહે તે ગઢને ઘેરી લીધો.

એ ઘેરાનું કામ ચાલતું હતું તેવામાં અકબરની મા મરિયમ મકાની અને પાદશાહી કુટુંબની બીજી મેગમે કાબુલથી આવ્યા. તેઓ એક મજલ દૂર રહ્યા તેવારે અકબર દરખ બચો પોતાની માને સામે તેડવા ગયો. મા દીકરો મળી ઘણો આનંદ પામ્યાં.

ઘેરાનું કામ જોઈથી ચાલ્યું, તોપણ ઘણા મામ પોહ્યાં. અને સિકંદરને બચવાનો સમય જણાયો નહિ અને તે હેરાન બહુ થયો. તેવારે તેણે તામે થવાનું કહેણું મોકલ્યું તેની અરજ પરથી અકબરે આજ્ઞા આપીને તેની જોડે કરારની શરતો દરાવવાને મોકલ્યો. સિકંદરે તેની આગળ કરગરીને કહ્યું કે જે કામ મારાથી પાર પાડી શકાય નહિ તેવું મેં માથે લીધું છે પાદશાહની સામા થવાથી મને લાભ થાય તેવું નથી એ હું જાણુ છું, માટે મને કૃપા કરી જગાળે જવાદો. હું પાદશાહને તાબે રહીશ, અને મારા દીકરાને ઝોળમાં આપીશ. આજ્ઞા આપીને પાછા આવી એ અરજ આનખાનાને જણાવ્યાથી તેણે તે કબુલ કરવાની પાદશાહની મંજૂરી લીધી. સિકંદરે પોતાના દીકરા અબદુર રહેમાનને પાદશાહને શરણે મોકલ્યો, તથા પચાસ હાથી તથા બીજી જણુમે ભેટ કરી; અને તા. ૨૭ મી રમઝાન હી. સ. ૯૬૪ ને દિવસે માણુકોટ ગઢ આપી તે જગાળે ગયો. તા. ૨ જી શાહ અબ્બાસને રોજ મુગલ ફેજ ત્યાંથી ઉપડી લાહોર ભણી ચાલી.

માણુકોટનો ઘેરો ચાલતો હતો તેવામાં એક દિવસે કુતુહા અને બકશા નામે બે હાથીને પાદશાહની ગમતને માટે લઢાવ્યા. તે હાથી એક એકને ધડેલી હમવતા આનખાનાના તંત્રીની બહુ નજીક ગયા. એ વેળા બેહેરામખાન માદો હતો. ગૂમડાં થવાથી તે બહાર નીકળી ગયો ન હતો. તેના મનમાં શક આવ્યો કે પાદશાહી હન્દૂરી નોકરોએ જાણી જોઈને હાથીને તે તરફ હંકાવ્યા. આનખા સાથીઓએ તેના શકને ટેકા આપ્યો. તે પરથી તેણે પાદશાહને અરજ કરી કે મારા

નિદ્રાએ મારા કયા સુનાહને માટે આપની માગપર ઇતરાજ કરાવી અમરે તેને કહાવ્યું કે એ અણધાર્યો બનાવ હતો પરંતુ બેહેરામની તેથી ખાતરી ન થનાથી લાહોરને મુકામે તેણે અત્યાખ્યાનને કહાવ્યું કે મારૂ અપમાન કરવાની સનાહ પાદશાહને તો આપી, એવો મને શક છે એ સાબળી અત્યાખ્યાન ધણો ખેદ પામ્યો પોતાના બધા દીકરાને જોડે લેઈને બેહેરામને ઘેર ગયો, અને કુરાન ઉપર હાથ મૂકી મસમ ખાઈ તેણે સદેહ તેના મનમાંથી યદી નાખ્યો.

ચાર મહીનાને ચૌદ દહાડા રહી સ્વારી લાહોરથી ઉપડી વિહી ભણી ચાલી વચમાં જાવ ધરને મુકામે અકબરે પોતાની ફાઇના દી પ્રાની દીકરી સુનતાન બેગમને બેહેરામખાન વેરે પરણાવી માત્ર પાદશાહ હુમાયુએ એ પ્રમાણે કરવાનું વચન આપ્યું હતું ને અ બરે અમલમાં આવ્યું એ પ્રસંગે ખાનખાનાને મોતી જ્વાહર પ્રીતે પાદશાહને જમનાનું ઈન્જન કૃત્ય નોતરૂ સીકરી અમરે તેને માન આપ્યું બેહેરામે તે દિવસે ઘણો ઉત્તરપણે ખરચ કર્યો.

ઈલાહી વર્ષ ૩ જુ—દિ હીમા આની પાદશાહે પ્રમના અરે લશ્કરના કામપર ધ્યાન આપ્યું ખાનખાનાન અને બીજા પ્રધાનો અને ઉમરાવો હુમાયા બેવાર દીવાનખાનામાં હાજર થઈ પાદશાહના દૂકમ પ્રમાણે યગ પ્રતા મરહુમ પાદશાહની કારકીર્દીમાં ખનાન હલાનમેગમ કરીને મોટો ઉમરાવ હતો તેનો દીકરો મુસાદિબખાન બેહેરામ જોડે દ્વેષ બાધી બેઠો હતો, માટે તેને બેહેરામે મારી નખાયા એ વરસમાં એક દિવસે લખના નામે હાથી ઉપર સ્વાર થઈ પાદશાહ ફરના ની બ્યા માર્ગમાં તે હાથી બીજા હાથીની પાછળ દોડ્યો અને વચમાં ખાડી આની તેમાં પડ્યો અમર પોતાને સ્થાનેથી ઉઠી હાથીના કુબચળ ઉપર પડ્યા અને તેનો પગ હાથીના ગળામાં માનધને પગ ટેમવાનો પટો હતો તેમાં ભગ્યો તેની પાછળ બેઠેલા નોટર નીચે બોલપરે પડ્યો, પણ પાદશાહ પડે બીજા માણસોએ બે ગા થઈ તેના પગને પટામાંથી છુટો પાડ્યો ત્યાંથી તેને વળગી રહ્યો, હાથી પોતાના બગ કરી ઉભો થયો અને ખાડીમાંથી નીપ્પ્યો અમર શાહ ફરીને તેની ઉપર ચઢી બે. અને મહીસલામત મેહેલે પધાયા.

છ માગ પછી તેઓ દેહીમા બેથી જમના નદીની વાટે આગ્રે મિલાવ્યા
 બેહેરામખાનનો મુખ્ય ઝરખારી (વખીલ ઇ મુલક) માવાના
 પીરમહમદ શિર્વાની દેવાથી રાજ્યનું સર્વ કામચાલ તેને હાથ હતું
 મર્મ અકબર એને અમીર ઉમરાવ અને સરદારા અને અમલદારોને
 ખાનખાનાને અરજ કરતી હોય તે પ્રથમ તેઓ તેને કરતા, તેથી
 તેને મળવાને નાના મોટા ઘણા તેને ઘેર જતા આથી ફૂલાઈ જઈ
 તે ઇશને ભાગ્યે મળે, આ કુલાક દલાલ તો ઘરમાંથી બહાર નીક-
 લ્યો નહિ માફતે જોના જલ્દ તેમ બેહેરામખાન તેને જોવા ગયો તેને
 બારણે ઉભેલા શુનામે તેને અદર પસવા ન દેતા કહ્યું, ‘હત્તા રહે, હ
 અદર જઈ ખાતર ખરી આવું બેહેરામને એથી વણો શુઓ લાગ્યો
 એ જાણી પીરમહમદ દોડી આવ્યા ને માફ માગવા લાગ્યો ખાન
 ખાનાને કહ્યું, ‘તારા શુનામે મને અકાબો શા માટે? પીરમહમદ
 હે તેણે આપને ઓળખ્યા નહિ બેહેરામખાન નહે, ‘તેના મનની
 વાત તે કમ જાણી? એકલું જોનું થયા પછી તેઓ અદર ગયા,
 પણ પીરના નોકરોએ બેહેરામખાનના અનુચરોને તેની પાછળ ઘરમાં
 જવા દીધા નહિ માત્ર તાહિર મહમદ મુલતાન વાગ્યો ન રહેતા અદર
 ધૂર્યો થોડીવારે ફરી ખાનખાનાન પોતાને મકાને આવ્યો પીરમહમદની
 જાણી ઉપર વિચાર કરી થોડેલાડે તેને કહાવ્યું કે, ‘તું બહારમાં આવ્યો
 તેવારે કમાળ નિધાર્યા હતો તારામાં કાઈ શુણુ દેખી મેં તને આટલે
 મોટે હરજતે ચલા મેં, પણ તું એ મોગાઈને થોમ્મ નથી તારામાં કુલ
 કાણુ બગવતર થયાહે માટે તારી પામેથી તમામ કામ અને તને
 આપેની બધી પદનીઓ થોડા વખત સુધી લેઈ લઈશું’ સારપછી તેની
 જગા હાજી મહમદ મીસ્તાનીને આપી અને તેને બયાન ગદમા પગ
 હેતુ મ્યો ને પાછળથી મુકે હજ કરવાને મોકલ્યો મેં ન જતા
 તે ગૂંજરાતમાં રહ્યા ને બેહેરામખાનનો અમલ ઉતર્યા પછી પાછો
 દરબારમાં આવ્યો બેહેરામખાનના વગથી દિલ્હીના સેખ ગદાઈ વ
 હદે સેખ જમાલ કબુને સદારત ઈમ માનીક એટલે મુખ્ય ન્યાયાધીશ
 ની જગા મળી એ જગા જેને મળે તેની પદવી હિદુસ્તાન અને
 ખોગાસાનના તમામ અકામરોથી ઉચી ગણાતી મીર અમદુલ લતીફ

અખીની નામે લાયક પુરુષને અકબરનો શિક્ષક કરાવ્યો. પાદશાહ તેની પાસે ઘણીવાર ગુણ અર્થવાણી ગઝલો વાચતા.

ખાલિયરગઢ તેની જિયાદ અને મજબુતાઈને માટે પ્રખ્યાત હતો, અને તેમાં આગળ મોટા રાજા વસતા સુલતાન મહમદ આદિલના ગુનામ સુદૈલના કમળમાં તે આવેનો હતો. આગ્રાને રાજનગર ધ્યા પછી અકબરની ફાળે તેને જીતી લીધો. આગ્રાની પાડોશમાં હવે જમરામાં જમરો ગટ ચળલ નદીને ડામે કાંઠે હાથકત કરીને હતો. તેમાં બાદશાહિયા વગેરે રજપૂતો વસના તેઓ ગરૂ અને સખ્યામાં ઘણા હતા, અને હિંદુસ્તાનના પાદશાહોની સામા બડ કમી સદા જુદા કમતા અધમખા નામે સરદાર ત્રિષે બેટેરામખાનના મનમાં પૂરો ને પકો વહેમ હતો, માટે તેને એ કિંદો અને તેની આસપાસના પરમણા જગીરમાં આપી ત્યાં મોકલ્યો એ ગીતે તેણે દુસ્મનને પાદશાહની હજૂરમાંથી ખસેડ્યો અને બડખોર રજપૂતોને જીત્યા.

ઇલાહી વર્ષ ૪ થુ — પચણ સોડોને કમળે જવાનપુર તુ, તે આ વરમમાં મુગલ સરમરે વરા કર્યું ખાનજમાનની સરદારી તો મોટું લક્કર ત્યાં ગયું અફગાનો હિંમતથી લઢ્યા પણ જ્ય પાખ્યા નહિ; અને તેમનો તે મૂયખ ખાલસા કરનામાં આવ્યો એજ વરમમાં રણુચખોર જીતવાને અખીમઅનીખાનને મોકલવામાં આવ્યો. પ્રથમ સુલતાન શેરખાનની તરફથી તેનો ગુનામ હાજખાન ત્યાં અમન મર તો હતો એ પ્રાતમાં રાય ઉચમિહ મોટો બળવાન રાજા હતો તેના મોઈ રાય સર્જન નામે સગાને હાજખાને તે મઠ વેચાતો આપ્યો હતો. અખીમઅલીએ તે મઠને ઘેરી લીધો અને આસપાસના પરમણા લૂંટી ઉચડ કર્યા ત્યાં પછી અખીર પોતપોતાની બગીચોમાં ગયા એ વરમમાં શેખ મહમદ ઘઉસ પોતાના ઘણાં એના અને તોફરો સહિત ગુજરાતથી આવ્યે આવ્યો તેને પાદશાહની મુનાઝાત ચઈ, પણ શેખ મદાઈ બેડે તેને બનાવ ન હતો, અને ખાનખાન ન અને શેખ મદાઈ એજ હતા, તેથી શેખ ઘઉસને તેની ઉમેદ પ્રમાણે લાભ થયો નહિ તે નાખુશ થઈને ખાલિયરમાં જઈ રહ્યો ને પાદશાહે તેને એક કરોડ (૮૬) તુલુ વરસાસન પી આપ્યું,

બેહેરામખાને ખાનઝમાનના બાઈ બહાદુરખાનને માળવા
ઘાતવા મોકલ્યો, એ સમે તે દેશ બાબરખાનના નામે અફઘાન મરદા-
રને હાથ હતો. મુગલ મેના સીરીનગર સુધી ગઈ તેવામાં બેહેરામ-
ખાન અને અકબરશાહની વચ્ચે અણુજનાવ થવાથી બેહેરામખાને
તેને પાછી બોલાવી.

ઇલાહી વર્ષ ૫ મુ, તા ૧૬ મી જુમાદલ આખિર હીન્દી મને
૯૬૭, તા. ૧૦ મી માર્ચ ઇ. સ ૧૫૬૦ ને શરૂ બેહુ. રાજ્યનો ધણો
ખરો વહીવટ બેહેરામખાનને હાથ હતો તેના ઉપર અદેખાક
અને દ્રોષ રાખનાર માણસો પાદશાહના વહાવા મવાને તેની આગળ
તેની નિંદા કરી તેના ઉપર ઇતરાઝ આણુવાપર મડવા હતા એ
માણસોમાં અધમખાન મુખ્ય હતો એની મા નામે માહમઅકે અક-
બરને ધવરાવી ઉઠ્યો હતો, નેથી તે બાઈની સત્તા દરબારમાં ધણી
હતી તે પાદશાહી જ્ઞાનખાનાની ફેખરેખ રાખનાર ઉપરી અને
અકબરને બહુ વહાવી હતી તેથી અધમખાન દરજારી ઉમરાવોમાં
ગ્રેડ હતો. એ અને એની મા બેહેરામને ખરાખ કરવાની સદા ટ્રેડીશ
કરતા પરંતુ ખાનખાનાના ડહાપણ અને મતુરાઈ આગળ તેમની
ધારણા અધાપિ પાર પડી નહોતી અકબરે તેમની શીખવણી હજી
સુધી માની નહોતી પણ આ વરમમાં પાદશાહ એક સમે જમના
નદી ઓળંગી સામે તીરે મુગલ મુગલ ગયો, અને બેહેરામખાન
પાછળ આગ્રામાં રાજકોશ ચલાવતો રહ્યો. અકબર આગળ વધી
સિકંદરનગર લગી ગયો એ શહેર દિલ્હી અને આગ્રાની વચ્ચે બ-
નેથી સરખે અતરે છે દિલ્હીમાં એ વેળા સાહાબુદ્દીન નૈસાપુરી નામે
મરદાર હાકેમ હતો, અને અકબરની મા મરિયમ મમનીનો મુગલ
તેવારે દિલ્હીમાં હતો. માહમઅક એ સાહાબુદ્દીનની સમી અને મો-
હોબતવાળી હતી, અને તે બે અદરખાને મળતિયા હતા એપરથી
તે બાઈએ એમ ધારું કે પાદશાહ દિલ્હી જાય તો સાહાબુદ્દીન જોડે
મળી તેને એવો બહેરીએ કે તેને બેહેરામખાન જોડે અણુજનાવ
થાય અને રાજ્યની લગામ તેની પાસેથી તે છીનવી લે અકબરને
દિલ્હી લેઇ જવાને તે બાઈએ કહ્યું કે, 'મા મરિયમ મમની બીમાર

અને નાકોવત યયાં છે અને આપને મળવાને બહુ ચાહેછે' પોતાની માતૃશ્રીને માઠી સાંભળી અકબરનું મન ખેદ પામી ચિતાતુર થયું તેને જોવાને તે દીલ્હી ગયો. શાહાજુદીન સામે તેડવા આવ્યો. તેની જોડે પાદશાહ ત્યાં જઈ મારે મળ્યો. અહિં માહમઅકે અને શાહાજુદીને તેને ખૂબ બબેયો. તેને માહમઅકે કહ્યું કે 'જ્યાલગી બેહેરામખાનને હાથ મુખ્ય વજીરાત છે ત્યાલગી આપ જાણે પાદશાહજ નથી તેવું રહેવાનું, આપની ખુશી મુજબ કાર્ષ યર્ષ શકશે નહિ; કેમકે તમામ અધિકાર ખાનખાનાનને હાથ છે, અને તેની મરજી પ્રમાણે આપને વર્તવું પડેછે.' વગેરે બીજી ધણુંક કહ્યું; અને બેહેરામખાન હમેશા અકબરને રાત્રી રાખનાને આતુર નહતો, તોપણ શાહનું મન ચણુ નહિ આપઅખતારી યવાની લાલચે તે ડગ્યો નહિ, તેવારે એ કપટી નારીએ સ્ત્રીચરિત્ર કરી પોતાની ધારણા પાર પાડી તે બોલી કે જ્યારે ખાનખાનાનના જાણવામા આવશે કે 'મારી સીખવણીથી આપ દિલ્હી ગયા ત્યારે તે મારાપર ખાર રાખશે, ને મારામા તેની ટક્કર ઝીલવાનું બળ નથી, માટે મને મક્કે જવાની રજા આપો. હજૂરમા રહી આપની સેવા કરવાને બદલે ત્યાં રહી હું આપના દુઆણુને માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીશ' પોતાની ધાવ તરણ શાહને એટલી બધી વહાલી હતી કે તેનાથી એમ છૂટા પડવાને તે રાત્રી નહતો. તેણે કહ્યું કે 'ખાનખાનાનને હું કહેવડાવુછું કે તારો વાક માફ કરે.' પછી અકબરે બેહેરામખાનને સદેશો મોકલ્યો કે 'આપની સલાહ લીધા વિના હું અહિં આવ્યોહું, તેથી મારા હજૂરી માણસોપર તમારા મનમા વેહેમ ઉત્પન્ન થયો હશે, પણ તમારે એ વેહેમ દૂર કરી શાત મને મારી સેવા કર્યા જની' શાહાજુદીન અહમદ ધણો જગૃત અને સાવચેત હતો. તેણે ગદોમાં સંખેલી ફ્રાજ વધારી જાપતો મજબૂત કર્યો, રાજ્યકાજનો વહીવટ પોતાને હાથ લેવાની યુક્તિઓ કરી, અને માહમઅકની જોડે મસજત કરી પાદશાહના હજૂરી નોકરોના મન ફેરવી વજીરની સામા યસને તેમને સીખવ્યું.

પાદશાહનો પેગામ પહોંચ્યા પછી બેહેરામખાને ખ્વાજા અમરુદીન મહમુદ હાજમહમદ સિસ્તાની અને તર્મુનમેગ નામે મોટા અમ-

વધાગેને આજ્ઞાદની હજૂરમા દિલ્હી મોઝની અગ્ગ રી કે, “આપ નો આધીન મેરૂ આપની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કોઈ મગ્ગરી નોમરને મધ ઇત કરવાનો નથી, કેમકે જેઓ પોતાનું નિમકલવાવીથી કામ બખતવે તેમની ઉપર માયા અને મેટેરમાની કરવી ઘટે છે.”

એહેરામખાનની વિરુદ્ધ પાલ્શાહને ઘણું કહેનામા આપ્યું હતું તેથી પાદશાહે એ નેણુ રી ઈશું નહિ અને લાવનાગને પાઝા મો મલ્યા ખાનખાનાન ઉપર શાહની ઇતિરાઝ થયાની ખબર પ્રસંગતા બધા માણસો તેની બાળી પીઠ ઝી પાદશાહની તરફ જોના લા ય જે અમીર ઉમરાવો અને મોટા અમલદારો દિલ્હી આઘા તેમને રા લાસુદીને અને મહામઅ કે હનામ અમરામ જગારો અપાનવાની લા લય દેખાડી ઉત્તેજન આપ્યું એહેરામખાનને ઘણાક વખતની હજૂર ગવા જરાતી ઇચ્છા હતી રાજમરબાર છોડી જે અમીરો અને ખાનો તેની પામે રહ્યા હતા તેમને દિલ્હી મોલ્યા અને પડે આ ગ્રંથી નીમી નામોગ ભાપી ચા મો એ અમાચાર દિલ્હી પહોચ્યા તેનારે શાહાબુદ્દીને અન માહમઅ કે પાદશાહને મ્ત્યુ કે એહેરામખાન પતનમ હતી લેનાને ગયો અકમગ્ગારે મીર અમદુલ લતીફ જેડે વહરને પેગામ મોકલ્યો કે ‘મને તમારા પ્રમાણિકપણાપર અને નિમકલવાવીપર અપ્રભુ જરોસો હોનાથી આજસુધી રાજના સમગ્ર અગલના કામખજ આપને સોખ્યા હતા, અને હું પડે માત્ર મોજ મજા કરતો પણ હને પાદશાહીનો તમામ મરબાર મેં મારા હાથમા લેનાનો કરાવ ક્યો છે, તેથી આપને ઘણા વખતથી મને જરાતી મરજી હતી તે પ્રમાણે આપે ત્યા જહુ આપના સુજરાનને માટે દિ હુગ્તાનના પરગણાઓમાથી થોઅ જગીર આપનામા આપને, અને તેની ઉપજ આપના આડતિયાની મારફતે આપને પહોચતી મ્તીનું

મીર અમદુલ લતીફે એ મદેશો ખાનખાનાને કલા તે લક્ષ દેધને સાબળી મેનાતથી ઉપડી તે નાવોર બણી ચાલ્યો હને તેની સાથે વલીમેગ કુલ દર, તેના દીકરા હુમેન-લીમેગ અને ઇર્શન દુનીમેગ, શાહુલી મહિમ, તેનો ભાણેજ હુમેનખાન, અને જમાઈ મહાદી કાસિમખાન માત્ર રહ્યા નાવોર પહોચ્યા પછી એહેરામખાને હુમેન કુલીમેગની જોડે નિશાન, નોયત, અને અમીના પીગત ચિ

તે પાદશાહને મોકલ્યા દિલ્હીથી ઉપડી અકબરના હ પત્નિ બાણી
જવા નીકળ્યા હતા પાદશાહી સ્વામી માગમા ચાનતી હતી તેનામાં
ત્રીભેગ આવી પડેલો અને તેનો સાથી શાહઅમલુક મળ્યા તી
થોડો દોડાવતો શાહની હજૂરમાં આવ્યો એ બેઅદમીથી અ
મલુકને માહુ લાગનાથી તેણે મળ્યાલીને પરેહજ કરાવે, બેરેરામ
ખાને નિશાન નોમત વગેરે આપી દીધાથી પાદશાહ સતોડ પામ્ય

પ્રકરણ ૩ જું.

બેરેરામખાનનો બગરો અને પરાજય—ધનાહી વરમ નવમા
ગગીનો દેવાત—માગવા, ખનદેશ, સુનારગદ, વગેરેપર સ્વામીઓ,
અને અમલકારોના બડ—મુદ્રમાં પગાયના બધીરાનને સુનામ મના
ની મના—જનાણુ કપવાની મારી—જાણ્યા વેરાની મારી

પીર મહમદખાન શિયાનીને બેરેરામખાને ડાહી મુક્યો લાગ
થી તે સુજરાતમાં જઈ ગયો હતો બેરેરામના દાયમાથી વજરાત
ગયાના મમાયાર જાણીને તે દરમારમાં હાજર થયો પાદશાહે તેનો
સાધાર મ્યો અને 'નાગિન મુક નોધન લગતયા નિશાન નોમત
આપી દેવી ૧૮ મીન તેને મેરેરામની પાછળ એવો મુખ
આપી મોકલ્યો ૮ પદમટ વજર જેમ જાહી મકે જાય તેમ મુખ
લાર પગી પાદશાહ પાછા િદી પધાયા, અને કાસુનમાં પાળનાહ
ની વતી મુનીમખાન હકુમત ચલાવતો હતો તેને હજૂરમાં આનના
ને મુખ લખી મોકલ્યો

મેરેરામખાન સુજરાત બાણી જવા ની ગ્યો હતો, પણ માર્ગમાં
લેધપુગના રાગ માનવે, જળરી રોજ મહિત તેના ઉપર મુમતા
મરનાના ઈરાદાની, મજસુન છાણીમાં મુકામ મ્યો હતો, માટે તેણી
ગમ ન જતા તે નાથોરથી વામને (મિમનીગ) ગયો રાકાનેરના
જમીનવાર રાયકવ્યાણુમને અને તેના વર રાયસિહે ખાનખનાનનો
મત્તમર મ્યો થાક ખાસને તે અહિ થોડા દિવસ રહ્યો, તેનારે તેને
ખગા પડી કે પીર મહમદખાનને તેની ઉપર મુમતા કરવાને મોકલે

છે, એ જાણી તે ખીજવાયો અને એક પાખો આ તકનો લાભ લેઈ કેટલાક દુરીજનોએ તેને બડ કરવાને ઉચ્કેયો. બળવાનો ઝુડો રાખવાના દેતુથી તે પન્નબ ગયો તખ્તરિઘ (સરહિદ) ગઢ ગેરમ-હમદ દીવાના નામે સરદારને હાથ હતો એ માણુમ બેહેરામનો જૂનો સેવક હતો અને તેના ઉપર તેણે ધણો ઉપકાર કર્યો હતો માટે-ટે પૂર્ણ બરોમે પોતાનો ત્રણ વરસનો મીરજખાન (અમ્દુરરહીમ) નામે પુત્ર તમામ કબીલો અને માલમત્તા તેને સોંપી તે આગળ ચા-લ્યો બેહેરામના ગયા પછી શેરમહમદે તેનો માલ લુગી લીધો અને તેના નોકરોને બહુ ખીજા દીપાલપુર પ્રગણામા બેહેરામ પહોચ્યો તેનારે તેને એ સમાચાર મળ્યા શેરમહમદને સમજાવી એ અડચણ દૂર કરવાને તેણે પોતાના દીવાન મુજફ્ફરઅલીને મોકલ્યો, પણ ગેર તેને પગલેજ કરી પાદશાહને સ્વાધીન કર્યો આ બનાવથી ચીકાર્જ જઈ બેહેરામ જલધર નગરમા ગયો.

આ સમાચાર અખ્બરને થતા તેણે સમજુદીનખાન અત્તાની મરદારી નીચે ધણાક ઉમરાવને લશ્કર આપી પન્નબમા બેહેરામના બળવાને બેસાડી દેવાને મોકલ્યા જનધરની પાડોશમા, સતલજ અને મિયા નદીની વચ્ચે દગદાર નગર અને કોના તાનુમે છે ત્યા પાદશા-હી ફાતે બેહેરામને ઘેરી લીધો હવે મત્રામ કર્યા વિના છુટાય તેમ ન હતું, માટે ખાનખાનાને હુમલો કરી દાર ચતી અટકાવી બેહ તરફ ધણા માણુસ મુવા અને ધાયવ થયા પછી અતે બેહેરામનો પરાજય થયો ને તે શિવાલિક કુગરો બણી નાહો, અને તેના મુખ્ય અમલદારો પકડાયા.

ઉપરો બનાવ બન્યા પેહેલા પાદશાહ પડે દિ'હીરી ઉપડી પન્ન-બ બણી સિધાર્યા હતા, સરકાર સ્વારી જલધર મુકામે પહોચી તે-વારે કાબુલથી જોવાવેનો મુનીમખાન તેને આવી મળ્યો પાદશાહે તેને વજર નીચ્યો અને ખાનખાનાનો ખિતાબ આપ્યો, તથા તેની સાથે આવેલા અમીરોને થોઅતા પ્રમાણે માન દીધુ બેહેરામના પ-ગાજવના સમાચાર અહિ અકબરને મળ્યા, અને કેદ પકડાયના તેના માથીઓને તેની હજૂઆતડા કીધા વલીમેગ નામે કદીને કારી જખમ

લાગેનો હોવાથી તે ટેદાનામા મરી ગયો ને તેનું માથું વાઢી દિલ્હી મોકલ્યું ત્યાંપછી બેહેરામખાનની પાછળ શાહ શિવાલિકના પહાડી મૂનકમા ગયા, તલવારગઢના રાજા ગોવિન્દચંદ (ખીજી નામ રાજા ગણેશ) બળવાખોરોને આશ્રય આપ્યો હતો પાદશાહી ફોજે તે ગઢને ઘેરી લીધો, હવે લઢાઇ થઇ તેમા બેહેરામખાનની ફોજનો સુવત્તાન હુમેન જલાઈદ નામે મોટો મરદાર રણુમા પડ્યો, ને સારપછી તેના માણસોએ તેનું માથું કાપી લેઇ ગઢમા બેહેરામખાનને દેખાડ્યું તે જોઈ બેહેરામ અખાઇને બોલ્યો કે આવો પુરૂષ મારે માટે મરે એ ઠીક થયું નહિ નાહમેદ અને ચિતાતુર થઈ તેણે જમાલખાન નામે પોતાના એક અમનદારને પાદશાહની હજૂરમા મોકલી કહાવ્યું કે, “મારા મા” મૃત થોને માટે હું ઘણોજ પસ્તાઈછું જે થયું છે તે બહુ મારે વશ રહી શક્યું નથી, પણ મેહેરખાની કરી મારા ઉપર પાદશાહી દયા વરસાનશો તો હું મારા કુટુંબીને અધકારમા નાખી મારી મેઝનનાની આશાએ આપની હજૂરમા હાજર થાઉં ’

ઉાલી અરજ અકબરને પહોંચી તેવારે તેણે કૃપા કરી સુખ્દ મૂનમુલક માનના અખુદા સુવત્તાનપુરીને કેટલાક અમીરો જોડે બેહેરામખાનને ધીરજ આપવાને તથા તેડવાને મોકલ્યો ખાનખાનાન પાદશાહી ઝરણીની નજીક આવ્યો તેવારે અકબરની આગ્રાથી કેટલાક ઉમગવ તેને માન દેવાને સામા ગયા હજૂરમા આવી બેહેરામે પોતાનું હદામી મરત પાદશાહને અરજો મૂકી અને મલાવાલા કઠી ક્ષમા માગી પાછા હે તેનો અનુગ્રહ કર્યો અને શોબાયમાન જામે પહેરાવી તેનું સન્માન કર્યું બે દિવસ પછી તેને મક્કે જવાની પરવાનગી મળી સાર પછી પા શાહી ફોજે દિલ્હી બહી કુચ કરવા માડી અને શાહ પોતે હિમાર ફીરોઝહ તરફ શિખરે ગયા કેટલાક ચિત્તાને માર્યા પછી પાદશાહ દિ હી આવ્યા ત્યાં થોડા દિવસ આરામ બોગવી જળમાર્ગે આગ્રે ચિવાવ્યા

તમકાતી અકબરીમા બેહેરામખાન વિષે લખ્યું છે તે પરથી

★ નિજમુદ્દીન અદમ કૃત તમકાતી અકબરીના સર એચ ઈ લીયતના ખાસાન્તરપરથી

ઉપલો સાર લીધોછે. અણુલ કૃત્તના અકબરનામામાં કાંઈક જુદું લખ્યું છે. તે લખેછે કે હુમાયુએ બેહેરામખાનને અકબરનો શિક્ષક (ઉસ્તાદ) દેરાવ્યો હતો, અને અકબર તેને બાળા કહેતો. એ માટે બેહેરામનાં ઘણાંક ખોટાં કૃત્તોપર અકબરે આંખ આડા દાન કર્યા; પણ અતે બેહેરામ હદપાર ગયો, અને તેણે વલીબેગ બુલકદા અને શેખ ગદાઇ હજુ વગેરે જૂડા માણસો બેડે કાંઈ માડા શુભ મનસૂયા કર્યા. તે મનસૂયા અમલમાં આવ્યા પેહેલા પાદશાહના જાણવામાં આવ્યા અને તે તેણે પોતાના વિશ્વાસુ મિત્રોને કહ્યા. એઓમાં માહમઅક, અદમખાન, અને મીરજા શરૂદીન હુમેન હતા. માહમઅક ઘણી બુદ્ધિમાન, ગહી, અને પ્રમાણીક નારી હતી. રાકાર કરવાને પાદશાહ બયાનગદ ગયા માહમઅકે ઉપડી હકીકત દિલ્લીના સુબેદાર શાહાબુદ્દીનને જણાવી. તે પણ ચતુર અને પ્રમાણીક સરદાર હતો. પાદશાહીના નિમકડલાલ નોકર કિયાખાન ગંગ પ્રથમ પાદશાહને જાણ મળ્યો, અને હાર પછી બીજા સરદારો દરબારમાં ગયા. માહમઅક અને શાહાબુદ્દીને સમજા અગલના સમાચાર શાહને કહ્યા, અને માહમઅક પ્રધાનનું કામ કરવા લાગી. પણ તે બાઈમાણસ હોવાથી કાઈ નામનો વજર પુરુષ હોવો જોઈએ; માટે બહાદુરખાનને વજર નીમ્યો, અને તે ખાતાની જાગીર આપી. એ નામનો વજર કહેવાયો, તથાપિ વજરાતનું કામ તો માહમઅક કરતી હતી. બેહેરામનો મૂળ સ્વભાવ અને જાતિ લક્ષણ સારા હતાં. પણ તે કમનસીબે મારી મોળનમાં પડ્યો તેથી તેના સારા શુભ ટકાઈ ગયા. અને ખુશામતિયા આદમીઓનાં જૂઠાં વખાણથી તે ગર્વિષ્ઠ થયો. જે પોતાના વખાણથી રાજ ધર્મ કુસાયછે તે બાટારી કરનારા હોયની જાણમાં ફસાઈ પડેછે.

મોન્સુઅર્ત એલ્ફિન્સ્ટન સાહેબે ઘણાક ફારસી ગ્રંથોને આધારે મુગલાઈ રાજ્યનો ઇતિહાસ જોડ્યોછે. તે લખેછે કે સિક્કદરમૂર તાબે થયો અને આગા તયા દિલ્લી અકબરને કબજે આવ્યાં ત્યારથી મુગલાઈ રાજ્યની પુનઃસ્થાપના ખરેખરી થઈ, અને એ મોટું કામ કરનાર બેહેરામખાન હતો. તેનો સત્તા ઘણીજ વધી ગઈ, તેની હતતા અને બુદ્ધિબળે મોટી અડચણો ઝટાઈ અને મુગલદોષ વસ રહી

તેના વિના સગીર પાદશાહને વરા ઉન્મત્ત મુગન સરદારો રહેત નહિ, અને પાદસાહી ત્રૂગી જાત એ કારણથી નામાન્ય બધ માથે હતું ત્યાં સુધી તેને આધીન રહી તેની સખાઈને બધાએ માન આપ્યું પણ બ્યારે એ બધ મટ્યું ત્યારે એનો કશું અમન અને એના દુર્ગુણો ધણાક મુગન સરદારોને અને અન્યને અત્રિય લાગવા માડ્યા તે સખાઈવે તોડોડા, મગરર, અને સખાઈ તો, અને તુત અધિગ પોતાને હાથે રાખવાનો તેનો દટ નિમ્મય હોવાથી તે ખીજા કાંઈતું સ્તીમાન આપવા દેતો નહિ એથી તેને વણા માણ્યો એડે દુશ્મનાઈ થઈ, અને પાદશાહ જેમ ઉમ્મરે આવતા ગયા તેમ તેમનો પ્રેમ એના ઉપરથી ઓઠો થતો ગયો પડે રાજ્યમા માત્ર પૂજનાની મૂર્તિ જે વો છે એ સમજવાથી તે ગત્યાધિકાર પોતાને હાથે લેવાને આનુક થયો એહેરામ પોતાનો અખત્યાર નાપગવામા અન્યાય અને જૂનમ ને છે અને તેને લેખનતો નથી, તે જોઈ અકમર અપાયમાન થયો તાર્કમેગ હુમાયુનો જૂનો અને નિમજ્દનાન મેવક હતો તેણે પાદશાહની મોટી સેવા બજાવી હતી અને તે તુર્કી મરારોમા વડો હોઈ એહેરામનો હરીફ હતો પાદશાહ શિખરે ગયો હતો તે પાડો આવે તેની વાટ ન જોતા, તથા તેની નામની મજૂરીએ ન લેતા બે દેરામે તાર્કમેગનો ઘાત કરા થો પાદશાહ હાથીઓને લગારી ગમન કરતો હતો તેનામા તેમાનો એ દાથી એહેરામના તણુનો પાસેગયાથી એહેરામે તેના મહાવતતુ માણુ વગાડ્યું ત્યાંપછી કાંઈ હવમ તહોમતને માટે તેણે એક મોટા ઉમરાનને મારી નખા થો પાદશાહનો શિક્ષક ખીજ મહમદ પણ જાગ્યો બન્યો, ને તેને મઝે જતું પડ્યું પાદશાહની હજૂરમા રહેનાર માણુસોપર અદેબાઈ કરી એહેરામ તેમને નિત્ય ખીડવા લાગ્યો, એ બધાથી અજાણને પાદશાહ પોતાના સાથીઓ જોડે મનસૂમો મરી એ વેળા શિખરે ગયો હતો ત્યાં માના મદવા ડની ખમગ સાબત્યાને બાહાને તે એહેરામને કહ્યા વિના એકાએક દિશ્હી ગયો, અને ત્યાંથી જાહેરનાણુ પ્રગટ મ્યું કે હવે રાજ્યનીલગા મ ને હાથમા લીધો છે, માટે ખીજા કાંઈનો કુકમ કાંઈએ માનવો નહિ આથી એહેરામની આજો ઉડી જુનાન શાહની કૃપા સપાદન

પ્રવાને સરદારો એ પછી એક બેહેરામને તજી ઝટ તેની પામે ગયા
 ગયતો અધિપતિ પાત્ર મેળવવાને બેહેરામે ષ્ટલીક યુક્તિઓ ધારી
 તેમા એ એ હતી કે પાદશાહો પશ્ચી પોતાને મજે રાખવો ખીલ
 એ હતી કે માળવે જઈ ત્યા સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવું પણ એમ પ્રવાને
 તેને મદદ મળી નહિ, અને મદદ પોતાના મયત સ્વામીના પુત્રની
 સામા જુદ પ્રવૃત્તિ તેને અદરખાનેથી ગમ્યુ નહિ હોય માટે તે મદદ
 જવાને માટે ગૂજરાત બહુ જવા નીમ્યો નાથોર પહોચ્યા પછી તે
 નો વિચાર કર્યો અમરના ઠાકુર ભયી ખીજવાઈ જઈ તેણે પગ
 બમા જઈ બડ ઉઘાડ્યુ યુદ્ધમા તે હાર્યો અને અકબરને શરણે આ
 વ્યો પાદશાહને પગે લાગી રી પી તેણે માફ માગી અમરે તેની
 આગની ચાખી મભારી તેને ઉડી તેનો મોટો અપરાધ માફ મગેને
 માન આપ્યુ કે પી અને ચહેરીના સુમેદાર થવાને, ઉમરાવ પદવીએ
 દરબારમા રહેવાને, કે મદદ જવાને કહ્યુ બેહેરામે મદદ જવું પમ
 યુ પાદશાહે તેને વરમે પચાસ હજાર રૂપિયાની આજીવન બાધી આપી
 બે દહાડા ત્યા રી બેહેરામ મદદ જવા નીમ્યો ગૂજરાત સુધી તે
 મહીમનામત પહોચ્યો અણહિલવાડ પાટણને મુકામે તે સિદ્ધરાજપુ
 સદસ્રલિંગ મરોવર જોવા ગયો હોડીમા બેસી તેમા ફરી આની મદદ
 પાછો આવ્યો તેવારે મુખારિખાન નામે ઠાકુર પધણે ઓચિતા તેને
 બજર બોધી તેનો પ્રાણ લીધો એ પાણના બાપને બેહેરામે મારી
 નખાવ્યો હતો તેનું વેર તેણે એ પ્રમાણે વાળ્યુ પાટણના હાથે ઝટ
 વચમા પડી તેના બાળક દીકરા અને જનાનાને ખૂનથી ઉગારી આગ્રે
 મોદયા અમરે તેમની યોગ્ય સમાજ લીધી બેહેરામને અને તેની
 બજવેરી મોગી ચાખીને અમર બહુ સમારતો મદદ બેહેરામની
 દિમત અને અનુરાધથી તેની બાત્યાવસ્થામા તેના શત્રુ પરાજય પા
 ચ્યા હતા અને પાદશાહીનું રક્ષણ થયું હતું *

* બેહેરામખાન પ્રાકુષ્ટનું જાતનો તુક હતો તેનો જન્મ બ
 દશાનમા થયો હતો અને ૧૬મમા તેણે વિવાહ્યામ થયો હતો સોળ
 વરસની ઉંમરે તે હુમાયુની નોશરીમા રહ્યા મોજના સગામમા હુમાયુનો
 પરાજય થયો તેવારે તે તેની જોડે હતો એ હાર થયા પછી તે
 રાજન પ્રાતમા લખનોરના રાજા મિત્રસેનને શરણે ગયો સોરશાહે

અદાર વરસની ઉમ્મરના સાધારણ જુનાનથી ન બની શકે તેડુ બારે કામ અકબરે માથે લીધુ, પણ સ્વાભાવિક બુદ્ધિમગ્નતા અને કેળવણીમા તે સાધારણ તરણોથી ધણો ચઢીઆતો હતો. ભય અને મુશ્કેલીના સમયમા તે અનતર્યો હતો અને બધીખાનામા ઉઠ્યો હતો. કિશોર વયથી તે પિતાની વતી સુદ્ધ કરવામા કસાયો હતો અને બે-હેરામના કારભારના આકરા વખતમા તેને વિવે, ડટાપણ, અને ખામોશીને ઉપયોગ કરવો પડ્યો હતો. તે ગ્વભાવે મીઠો, અને અગે રૂપાળો, બગવાન, અને ચપળ હતો. તેની હિમત એટલી હતી કે ગમત ગમતમા, વાદ વગેરે જગની પશુઓને છતવામા, તથા અણુદ્રેગવા યવા ઘોડા ને હાથીઓને વશકરવામા પણ આશ્ચર્યમયરી બહાદુરીથી તે પ્રખ્યાત થયો. શૂરો અને કીર્તિનો મોટો લોભી છતાં કેવળ લ શકરી યશથી પોતાની નામના કરવાની ઇચ્છા ન રાખતા, ડટાપણ, ભલાઈ, અને ઉદારતા વડે તમામ રૈયત ઉપર હેત સખી તેમનુ બ-લ્યાણ કરી પોતાનુ નામ અમર કરવાને તે આતુર હતો. વાહવા ! ધન્યછે એવા મહાપુરુષને !

અકબરની ચતુરાઈ અને કુગળતા વડેજ પાદશાહી ટકી રહી

તેને માગ્યો, ને તેના કાપથી ડરી જઈ રાજ્યએ તેને આપી દીધો. શેરશાહ માળવે જતો હતો તેનારે બેહેરામને તેની હજૂરમા આપ્યો. શેરે તેને માન આપી તેનાપર આધા કરીને તેને પોતાની નોમ્મીમા ગાખવાની ઇચ્છા દેખાડી, પણ બેહેરામે તેના નોકર થવાની ના ક-હી બરહાનપુરને મુકામે તે અને ખાલિયરનો આગવો વાની (વાની એકે ગવર્નર) અમુનમમિમ બેડે નાહા આગળ જતા ગેરખા નના લસકરની એક ટુકડી તેમને સામી મળી અમુનમમિમ દેખા-વમા ભબકાદાર હોનાથી તેને બેહેરામખાન બાણી તેમણે જાણ્યો, તેવારે બેહેરામે આગળ પડી કહ્યું કે બેહેરામખાન હુ છુ, પણ બહા-દુર અમુનમમિમે પોતાના મિત્રને બચાવવાને કહ્યું કે 'હુ બેહેરામ-ખાન છુ ને એનો મારો ચાપર છે, ને મને બચાવવાને પોતાનો પ્રાણ ખોવાને તૈયાર થાયછે માટે એને છોડી દો' એમ હિંદની પાદશાહી અમુનને છતી આપનાર બેહેરામ ત્યાથી ગુજરાતમા ગયો. ત્યાના મુલ્કતાન મદમદે તેને પોતાની નોમ્મીમા રાખરા માડ્યો. પણ બે-હેરામે કહ્યું કે મારે મક્કે દજ કરવા જડુછે માટે રજા આપો. એ બદલાને એ સુગત ગયો, અને સુરતથી કાશિયાવાડને મારો મિલથી ઇ-રાનમા જઈ હુમાયુને મળ્યો. ગેરશાહે અમુનમમિમની ઉદારતા ઉ-પર લક્ષ ન આપતા તેને મારી નાખ્યો. બેહેરામખાન કરિતા રચી શડનો

અને શ્રદ્ધિ પામી મુગવ કુળને તથા દિદ્વુ ગુન્નામન આન્યુ તેની
પરે ચર્ધ ગયવા મુસવમાની ગજકુળોનો આનાર ઈગિની, પગણ, તુર્ડ,
વગેરે મિસ્સી સિપાઈઓપર હતો, અને ગીઝનરી, ઘોગી, ગુલામ,
ખીલ્લ, વગેરે પાદશાહો દિન્ના લો ને પરદેશી અને પરદર્શી ગણી
ધિમરતા તેમને નીચ દનમ ગણના અને પોતાના મદદગીયોદ્ધારકે
રાજ્યનો નિભાવ કરતા મદ્દાન અગતે એ માગી રાજ્યનીતિ દેગવી
નાખી બાગર અને હુમાયુના ભેડે આવેના મુલો ચોડા દતા અને
દિદ્વના મુમનમાનો દુમ્મન દતા આ મદ્દમા એ મદ્દાતમાએ પતન
વધેની દિદ્વ પ્રગ્નને અને દિદ્વ ગજ રજનાગને ઉદ્ધારાનો, તેમને પો
તાના ની લેવાનો દિદ્વ મુમનમાન મજતે મરખા ગણવાનો, અને
પાને પરદેશી દગી દેલી થઈ જવાનો ભગ્ન ને ઉદ્ધાર વિચાર ક્યો,
અને તે અમનમા આપેલો દિદ્વ મુસવમાન, મુગવ, પગણ, રજપૂત,
બાલિજીદિ નો ભેદ ન ગણતા ગુણ પ્રમાણે ગજમજમા હરેક પદરીને
જે લાય દોય તે તેને આપી, મગેરામા, ધનમાદ્દમા, તથા ખીલ્લ
હરેક બાગનમા સન સરખા ગણરા, અને મુમનમાની રાજ્ય મગડી
દિદ્વી ગજ્ય સ્થાપ્યુ આ સર્વ કરવાનો જેમ પ્રસંગ આવેલો ગયો
તમ તે કરતો ગયો

પ્રથમ તેને ત્રણ મોટા કામ કરવાના હતા ૧ હુ, પોતાના
લશ્કરી અમલદારોને વશ કરવાનું કામ, ૨ જુ, પાદશાહીના જે જે
પ્રાંતો ખીજગો મજે શ્રી બેધ હતા તે ઉતારાનુ, ૩ જુ ગજ્યમા
ઘણીક ઉચનપાચન થનાથી રાજ્યહીનદમા અલ્પમથા થઈ નતી તે
મગડી નિષમ્મર કામ આલે અને પ્રગ્નનુ રક્ષણ થાય તેરી ગોઠવણ
કરનાનુ આ મગે રાજ્યાસન મજ્યુ તેવારે તેન પ્રથમ દિલ્લી અને
આથા પશ્ચુ ઉત્તી લેવાની જરૂર પડી ગાદીએ બેધપછી રિજે વરસે
તેને હાગ અજમેર આન્યુ ચોથે વરસે જાનિયર મદ તેણે જીત્યો,
અને બેડુરામથી છૂટા પડ્યો ત્યાર પેટેના ચોડા વખતપર લખનોર
અને જવાતપુરની પૂર્વ સીમા લગીનો ગગા કાદનો દેરા તેને વસ
થયો હતો

છનાડી નં ૬ હુ તા ૧૦ મી માર્ચ ૧૫૬૧—મુલતાન ગેરખાન

અકમરને સુખઅનખાન નામે સરદારને માળવાનો દાકેમ નીમ્યો હતો. ગેરખનના વારસોને હાથથી દિદુસ્તાનનું તપ્ત ગયા પછી પણ એ સુખઅતને હાથ માળવાપ્રાત રહ્યો અને તેના મરણ પછી તેનો દીકરો બાબ મહાદુર અકમરની આણ ન માનતા સ્વતંત્રપણે રાજ કરતો હતો. તે પડે રામતાન, મોજમઝાદ, ને રડીમાઝમા પડી રાજમજ પગ ઝાઝુ મન લગાડતો નથી, અને તેના અમનદારો રેયતને રજડો જુલમ ગુજારે છે, એ ખમર જાણી અકમરે માળવા જીતવાને અવમખાનની નરદારીમા સુગવ ફોજ મોજની, સારગપુરમા રહી બાબ બહાદુર સુખએન ભોગવતો હતો, તે ગાયમા અતિ દુરાગતનો, અને સર્વોત્તમ ગાનારીઓને એકી ખી તેઓમા પડી રહેતો ગાયન મા અને રાડોની મોખતમા તે એટલો ગુનતાન થઈ ગયો હતો કે સુગનાઈ નેનાની બેઠ લેનાની તેણે શી તૈયાગી ખી નહિ છે. મા રગપુરના થડમા રાત્રુ આવ્યા તેનાજે તે જાગૃત થયો અને પોતાની ફોજ લેઈ તે નગરથી બેઝારપર હાજરી ખી ગયો. સુગનોએ તેને ઘેરી લીધો, સમામ કરવાને હાજરીની બહાર તે આવ્યો તેવારે તેના લશ્કરી સરદારો નેને તણ નાસી ગયા, અને તેમની પાડળ તે પડે પણ નાહો તેની હાવણી અને સાગગપુરમા તેનો મેહેન હતો તે અને તેમાની તમામ મિલ્ત તથા તેની બેગમો, ગાનાગેઓ, વગેરે અધ મખાનને હાથ આયા આ ફતેહના મમાઆની નેડે બાબ બહાદુરના મેલ્લાઈ હાથી માત્ર તેણે પાદશાહને મેલ્લાયા, અને બાબન મન પોતે રાખ્યું એમા રૂપમતી નામે બાબ બહાદુરની જીવાન અને માનીલી દિદુ બેગમ હતી, તે બુલ ફૂટડી અને ગાયનમા ધણીજ વખણુતી હતી અવમખાનને વગવાની તેણીએ એખી ના પાડી, તે જ્યારે તે મરદારે તેનાપર બજાર કુવાની ધારતી દેખાડી તેનારે તેને મળવાનો વાયદો કરી વખત દરાયો પોતાનું સર્વોત્તમ ઝરેર અને પોશાક પેહેરી તથા તે ઉપર અતિ ખુશમોદાર અતર લગાડીને તે પનગમા સૂતી અધમખાન આયો તેવારે તેની દાસીઓ તેને ખમર ધરના ગઈ, પણ મોજે માથે ઓજેધુ લેઈ દામીઓએ જાણ્યું કે તે જીવતી હશે ઓજેધુ ઉનાડી જગાડના માડી તેવારે જાણ્યું કે તે વિખ ખાઈ મરી ગઈ છે.

જાન બહાદુરના પરાજયના સમાચારની જોડે અધમખાને માત્ર હાથી મોકલ્યા ને બાકીની સઘળી લૂટ પડે રાખી, એ જાણી અકબર તેને જણાવ્યા વિના ઉતારવાની કૂચ કરતો માળવે ગયો. માલમઅ કે પોતાના દીકરાને ખગર કરવાને એપીઆ મોકલ્યા હતા; પણ પાદશાહ તેમના પેદેલા જઈ પટોચવાથી અધમખાન ઓચિતો પકડાઈ ગભરાઈ ગયો તેને ઉતારે પાદશાહે મુકામ કરી તેની કનેથી સર્વજન લેઈ લઈ તેનો અપરાધ ક્ષમા કર્યો, પણ યોગ્ય વખત પડી તેની ત્યાથી બદલી કરી પોતાના આગલા ઉસ્તાદ પીરમહમદખાનને માળવાનો હાકેમ દરાવ્યો. પાછા આગ્રે જતા માર્ગમા એક ઠેકાણે વિશ્વરાગ વાઘેણુ તેના જમ્યા સહિત મગી અકબરે આગ્રે ગહીતેની સમીપ જઈ પોતાની તરવારના એક ધાએ તેને નીચી પાડી. તેના અનુચરોએ વાઘેણુના જમ્યાને ભાલા અને તરવાર વતે પૂરા કર્યા.

સુનારગઢ અને તેની આમપામનો ઘણોક મુલક હજી માલ મુલતાન શીરશાહના કુળને હાથ હતો. મુલતાન અદાનીસૂર (આદિ-લસૂર) નો પુત્ર શૈરખા, શીરશાહ બીજો એવુ નામ ધારણુ કરી, ત્યા અમલ કરતો હતો, તેણે જવાનપુર ઉપર ૨૦૦૦૦ સ્વાગ, ૫૦૦૦૦ પાયદળ, અને ૫૦૦ હાથી મહિત ચક્રાઈ કરી જવાનપુરના મુગલ હાકેમ ખાનજમાને તેને હસવી પાડે કાઢ્યો. આ જયથી ફૂલાઈ તથા અકબરને તરણુ જાણી તેણે સ્વતંત્ર થવાની ઈચ્છા કરી, અને ગત્રની છાવણીમાંથી જે લૂટ મગી તેમાનો પાદશાહનો હિસ્સો પોતે રાખ્યો. તેનો નાદ ઉતારવાને અકબર એકદમ તેને મુકામે ગયો. જમાનખાન ભય પામી તુરત તમે થયો પછી પત્નિના સૂએદાર ખાની આજમ અમસુદીન મહમદ અત્મને આગ્રે જોલાવી અકબરે વકીલ ઈ સલતાન બધરિમખાલ ઓગ્રે મુખ્ય વજીર નીચ્યો. આ માણસ મુજે ગીજનીવાસી ગરીબ માણસ હતો. કનોજના પરાજય વેળા ગંગા નદીમાંથી એણે હુમાયુને કાઢ્યો હતો ત્યાર-પછી તેની જોડે તે ધરિત ગયો. અકબરને ઉઠેરવાને ધાવો રાખી હતી તેમા તેની બાઈડી પણ હતી તેથી તેના પુત્રો પાદશાહના કોકા એટલે દુધભાઈ કહેવાતા હતા તેને અટકા અને તેની નારીને અક એજ

કારણથી કહેતા એને એ જગા આપવાથી માહમઅક અને મુનીમ-ખાન નારાજ થયા.

આ વરસના પાઠના ભાગમાં પાદશાહ, કુતુબ એલિયાની કમરની જત્રા કરવા નીકળ્યા સાબર(જયપુર) પહોંચ્યા તેવારે ત્યાનાં રાજા બિહારીમને સામા તેડના આની શાહને બહુ માન દીધું અ-બરે તેને પોતાના મુખ્ય સરદારોમા દાખલ કર્યો, અને તેની કુવરી વેરે લગ્ન કર્યા પાદશાહની સેવામા એમ દાખલ થનાની અને પાદ-શાહી કુકુબ જોડે લગ્ન વહેવાર કરવાની એણે પેહેલ કરી પુરાણ, રૂપનિહ, અસ્કરણ, અને જગમન નામે એને ચાર ભાઈ હતા એ-ને ભગવાનદાસ, જગન્નાથ, અને સંહાદી નામે ત્રણ કુવર હતા એ ત્રણે કુવર પાદશાહી ફોજમા મોટા અમનનાર થયા ભગવાન દામે એમવાર પોતાના જીવને જોખમમાં નાખી અમરનો પ્રાણ ઉગાર્યો હતો અને તેનો કુવર માનસિહ પાદશાહી સેવામા બહુ પ્ર-ખ્યાત થઈ મોટામા મોગી પદવી પામ્યો એ કઠવાહા કુળના રાજ પુત્ર હતા માબરથી સરકાર ચારી અજમેર ગઈ અને ત્યા જઈ અમરે મીરજી શરફુદ્દીન કુસેનને ત્યાંથી વીસ ગ્રામ પર આવેલા મી-ર્ઘા (મીરથ) જીતનાને મોકલ્યો ત્યાર કડે શાહ પાછા આગે સિધા-બ્યા અમરેથી આમી ૧૨૦ ફોરજીતા ત્રીજે દિવસે ત્યા પહોંચ્યા.

૭ મુ વરસ માર્ચ ૬ સ ૧૫૬૨—મીર્ઘા ગઢમા રાજા માલ વહેવની વતી તેનો સામત જયમલદેવ અમન મરનો હતો તે ધણી બહાદુરીથી સામો થયો, પણ અતે જયની આશા ન રહેવાથી તેણે નહાન્યુ કે અમારા ઘોડા અને હથિયાર સહિત નીકળી જવા દો તો ગઢ ખાલી કરીએ બીજી તમામ બિહમ્ત અદર રહેવા દેવાની શરતે મુગલ સરદારે તે કહેણ સ્વીકાર્યું એ કરાર પ્રમાણે જયમલે તેની ટુપડી સહિત કિંદનાના દરનાજ ઉવાડી ચાલવા માડ્યું પણ તેના હાથ નીચેના દેવદાસ નામે એક દામરને એ ગમ્યુ નહિ તેણે પા-છળ રહી ગઢમાનો સગળો ખાન સગળાની દીધો, અને ત્યારપછી પોતાના ઘોડા સાથે તે બહાર આવ્યો પાદશાહી ફોજે તેના ઉપર હુમલો કર્યો તેમા બને પક્ષના ધણા ઘોડા તથા દેવદાસ રણમા પથા ત્યારે ગઢ જીતાયો.

માળવાના સુબેદાર પીરમદમદખાને આચીરગઢ અને બદાન-પુરપર સ્વારી કરી બિલ્લમદ નામે દિલ્લો જતી તેમાંના તમામ સિ-પાઇની કનક કરી; તેમજ નર્મદા ઉતરી ખાનદેશમાં પેડો તેવારે ત્યાંનાં ધણાંક ગામ અને નગરોના નિરપરાધી રહેવાસીઓને મારી નાંખ્યા. શ્રદ્ધાનપુરની પણ તેણે તેજ વસ્તે કરી. મુસલમાનોને પણ ઇડપા નહિ. હવે તેના પાપનો ધડો બરાબો ને ઝુટ્યો. બાજ બહાદુર ખાનદેશમાં જઈ રહ્યા હતા તેણે આચીરગઢ અને બદાનપુરના મદવીઓ તોડે મળી દેશના જમીનદારોનાં લસ્કર ભેગાં કર્યાં. આ ફાજથી હારી પીરમદમદ માળવા બણી નાહો, અને નર્મદા ઉતરતાં તેના ઘોડાને ઊંટે કરડ્યો તેથી તે પાણીમાં પડી ડુબી મર્યો; ને પછી બાજ બહાદુરે માળવા જતી લીધો. અમદુલ્લાખાન ઉસબેક નામે સરદારને સૈન્ય આપી અકબરે માળવા જતવા મોકલ્યો. બાજ બહાદુર તેનાથી પરાજય પામી નાહો. દેટલાક વખત સૂધી મેવાડ અને ગૂજરાતમાં રહી અતે તે પાદશાહને શરણે આવ્યો. ઉદાર અકબરે તેને માફી બક્ષી પોતાની ફાજમાં બે હજાર ઘોડાનો મન્સબ (સરદાર) બનાવ્યો. આખો માળવા પ્રાંત શાહને કબજે આવ્યો. હુમાયુના મિત્ર શાહ તમરે અકબર સાથે રતેલ કરવાને પોતાના બગીચા સંપદ બેગમને આગ્રે મોકલ્યો. ઈરાની વકીલ આઝાની યડમાં આવ્યો, તેવારે અકબરે તેને માન આપવાને દેટલાક મોટા ઉમરાવને સામા તેડવા મોકલ્યા; ને શાહજહાને બે માસ પંદરણો રાખી તથા યોગ્ય સરપાવ આપી ઇરાની શાહને માટે નજરાણાં સહિત વળાવ્યો.

માદમઅંકનો દીકરો અંબમખાન દુષ્ટબુદ્ધિનો અવિચારી માણસ હતો. બાજ બહાદુરની નારીઓ પકડાઈ હતી તેઓ અકબરના જનાનખાનામાં હતી. તેઓમાંની બે રૂપાળી ઝોરતોને કપટથી લેઈ નાસી જવાતા મનમુખો તેણે ક્યો. તે તેની માતો મદદથી અમલમાં આણ્યો; પણ થોડીવારમાં તેની ખબર અકબરને પડવાથી તેઓને પકડવાને શાહે સ્વારોને દોડાવ્યા. બંને બાઈને તે સ્વારો પકડી લાવ્યા. એ કામ કરવામાં તેમને કાણે મદદ કરી તે તેમનાથી પાદશાહ જાણી ન શકે, માટે માદમઅંકે તેમને મારી નાંખાવી. આ વખતે અકબરે માદીકરાના

આ ગુનાહ પર આંખખાડા કાન કર્યા; પણ એ દયાથી અધમખાનને સાન આવી નહિ. નવા વજર શમસુદ્દીન ઉપર તેને ઘણી અદેખાઈ આવતી હતી; માટે કેટલાક સાથીઓ જોડે વિચાર કરી રાજમેહેલ-મા વજર પોતાનું કામ કરતો હતો, તેવામાં ઓચિંતો હથાડી તરવાર લેધને ત્યાં ગયો અને ઝટકા મારી તેણે તેનો ધાત કર્યો. એ ખૂન કરી પાદશાહના જનાનખાનાને ખારણે ગયો. કેલકલાણ સાંભળી અકબર બહાર દોડી આવ્યો. વજરના ખૂનની વાત જાણીને તથા તે નજરે જોધને શાહ કોપાયમાન થયા, તેવામાં તેમણે ખૂનીને જોધો. તુરત પેહેરેગીરની તરવાર લેઈ તે તેના ઉપર ધસ્યો. અધમખાને પાદશાહના હાથ ઝાલી લીધા. તેનાથી જૂટા પડી અકબરે તેના મ્હોડાપર મુકી મારી હેઠે પાડ્યો ને પાસે ઉભેલા નોકરોને હુકમ કર્યો કે એના હાથપગ બાંધી એને મેહેલના કોટ ઉપરથી નીચે નાંખો. નોકરોએ તેમ કર્યું. તેની ગરદન તૂટી અને મગજ છુંદાયું તેથી તે મરી ગયો અને તેના સાથીઓ નાસી જૂટ્યા. એ વેળા માહમઅંક માંદો હતો. પોતાના છોકરાને ચઢવી સમ્મતી ખખર સાંભળી તે બહુ ખેદ પામી; અને રજા મળવાથી પોતાને ઘેર ગઈ અને ચાર દહાડા પછી મરણ પામી.

યુદ્ધમાં પકડાયલા કેદીના કુટુંબને ગુલામ કરવાની મના.

આ સાનમા વરસમા અકબરશાહે મોટું પુણ્યનું કર્મ કર્યું. તેણે કાયદો કરાવ્યો, કે હવેથી યુદ્ધમાં પકડાયલા કેદીને ગુલામ કરવા નહિ, આજપર્યંત વિજયી મુસલમાન પાદશાહો અને તેમના અમલદારો તેમની સ્વારીઓમાં હિંદુઓને પકડી તેમને અને તેમનાં બાઈડી છોકરાં તથા આશ્રિતોને ગુલામ કરી નજરમાં આવે તેમને વેચતા, અને પોતાનાં ઘર, ખેતર, વગેરેના કામને માટે ખપ હોય તેઓને હુંડા કરીને રાખતા. ન્યાયી અને દયાળુ અકબરે એમ કરવાની મના કરતાં જણાવ્યું કે “જેઓ બડ કરે કે લઢે તેઓ માત્ર સમને પાત્ર છે. તેઓનાં કુટુંબ કમીલાની તેમાં કાંઈ તકસીર નથી. ઘણી જોટુ કામ કરે તેમાં તેની બાયડી અને તેનાં બચ્ચાંને શો વાંક છે? તેઓ તેને કેમ અટકાવી શકે? તેઓને પોતાને ઘેર કે જ્યાં તેમની ખુશી હોય ત્યાં બિન હરકતે જવા દેવાં.”

વર્ષ ૮ સુ ૧૩ મી માર્ચ સને ૧૫૬૩ — મિથુ નદીપર આવેલા નીનાબ નામે ગખ્તર લોકના દેશને અકબરે આ પ્રસમા હત્યો પ્રથમ બામરે એ મૂલક વશ કર્યો હતો ને સ્થાયી સ્થાના સુવત્તાન મુગલ પાદશાહની આણુ માનતા સીરગાહમરે એ દેશના સુવત્તાન સારગને પકડી, તેની આમડી ઉખેડી મારી નખા યો અને તેના દીકરા કમાલખાનને આલિયર ગઢમાં પૂરી રાખ્યો, તેનારે મારગનો ભાઈ આદમ સ્થાનો સુલતાન થયો સુવત્તાન સતીમસરેએ દેશપરચારી ઢરીને ઝાલા દેદીને પન્ડી ગાનિયરમાં આણી એક ધરમાં ધાયા અને પત્ની તેમાં બહુનો દારૂ બરી તેને સગામ્ન્ય એથી અદમના મવીનાનો મરી ગયા એ ધરમાં કમાલખાન પણ હતો, પરંતુ તે બચી જનાથી મલીમે તેને છુટો કરી પોતાની સેનામાં રાખ્યો અકબરના વખતમાં તેણે મુગલ લશ્કરમાં દાખલ થઈ એની સારી સેના બનની કે પાદશાહે તેને પૂછ્યું કે તારે માગવું હોય તે માગ કમાને માગ્યું કે મને મારા બાપનું રાજ્ય અપાવો અકબરે ઠરાવ કર્યો કે ગખ્તર દેશના એ મરખા ભાગ કરી તેમાંના એકપર એનો કાકા આદમ અમન કરે અને બીજાપર એ કરે આદમે એ હુકમ માન્યો નહિ, તેથી પાદશાહી ફોજે તે દેશ જીતી કમાલને સ્થાની ગાદીએ બેસાડ્યો પત્ની કમાન સુવત્તાન, શાહની સેવા નીમદ્દ્યાવીથી બળવો ગયો.

જેને ઉમરાન પદવીએ ચઢાવવામાં આવતા તેઓને જગીર મળતી મીરજ શરદુદીન નામે અમીરને નાધોરની જગીર આપી હતી એ ઉમરાવે આ વેળા બહુ કર્યું તેને સખ કરવાને અકબરે ફોજ મોની તેની સામાં તેનાથી ટકી ન શક્યાથી તે નાહો માર્ગમાં અનુન મચ્ચાલી નામે ઉમરાન તેની હારે બહુમાં સામીન થયો બતેએ વિચાર કર્યો કે કામુલમાં અકબરનો દગેક વરમનો આનખેભાઈ મીરજ મહમદ હમીમ છે તેને હિદુમ્તાનમાં આણવો એ કામ પ્રસાને મચ્ચાલી કામુન ગયો, સ્થા શાહમદ દકીમની મા માદચોચ બેગમ તેની વતી કારભાર કરતી હતી મચ્ચાલીએ પ્રથમ તેની જોડે સ્નેહ કર્યો ને પછી કપટથી તેને માગી નાખીને દકીમને પોતાના કમલમાં લીધો આ સમાચાર બદશાનના હાકેમ મીરજ સુતેમાનને મળનાથી

તે પોતાની ફાજલ લેઈ હામીનની મદદે આવ્યો મઆલીને પડી તેણે મારી નખાવ્યો.

પાદશાહ એક દિવસે દિલ્હીના બજારમાં ચર્ચ જતો હતો, તેવામાં બડખેર શરફુદ્દીનના ગુલામ કોકા કુલાદે માહમઅક મદ્રેસાને છાપરે-થી તેની બહુ તીર માર્યું અકગરને તે છત્તુ વાગવાથી માત્ર આ ગડી છોવાઈ રાજકુત્યારાને શાહના અનુચિતેએ તુર્ત મારી નાખ્યો. યોડા દિવસમાં ધા રૂઝાયા પછી પાદશાહ પાવખીમાં બેઠી આગ્રે ગયા.

જાગ્રહ વેરાની માફી.

મુમલમાન પાદશાહો તરફથી દિલ્હીના તીર્થયાત્રીના સ્થળોમાં પ્રયે-જત્રાણુ ક્તેથી તેના ગજા પ્રમાણે કર લેવામાં આવતો, તેનું નામ ડર્મો વેરો હતું, અને તેથી કરોડો રૂપિયા ઉપજતા હરે જત્રાણુનું ગજા ષ્ટલુ છે તે હગનરુ વેરો ઉતારનાગને હાથ રહ્યું એટલે જૂનમ અને હાથ આવે અને લોકોને બહુજ દરમત પડે તેમાં નવાઈ શી? બહુ અને સુધરેના વિચારના અકગરે આ વિષે વિચાર કરી તે વેરો માફ કર્યો તેણે જણાવ્યું કે “આ કર લોકોના જૂઠા વેહેમ ઉપર હ, અને જોગે જત્રા જાયછે તેઓનેજ આપવો પડેછે, તોપણ જત્રા જનારા એમ માનેછે કે અમે એ માર્ગે પરમેશ્વરને પૂજાએ છીએ, તો એ કામમાં અડચણુ મેલી એ પરમેશ્વરને પ્રિય હોયજ નહિ.” આ કર હજુ કેટલાક દિવસ રાજ લેછે એ કેની શરમની વાત છે?

હ મુ વરમ ૧૩ મી માર્ચ અને ૧૫૬૪ ને ગિનમે બેહુ માણ સૂર સુનતાન અદાલીના ગુલામ નામે ફાતુને કમજો સુનાગઢ હતો તે તેણે અકગરને હવાતે કર્યો ત્યારપછી એ ગઢ છતી લેવાને જાગીખાનસૂર નામે અફઘાન સરદારે બડ કર્યું એને વશ કરવાને અકબરે અમિરખાન નામે નાયજને મોકલ્યો ને તેણે તે કામ પાર પાડ્યું એ મૂલકની પાસે ગઢકટક નામે દેશમાં જો હજાર મોટા આનાદ ગામ હતા, તેની રાજ્યધાની ચાર ગઢમાં હતી અને તેમાં હુ-ગાનતી નામે રાણી તેના બાગકુમારની વધી રાજ કતી હતી તેણીએ

* અખુલ ફઝલકૃત અમગનામાનું મર એવ ઇનિયટનુ બાયા-ન્ટર, ભાગ ૬ ફો, પાનુ ૨૯ મુ

અકબરને આધીન થવાની ના પાડવાથી અસહજાને એ રાજ્યપર સ્વા-
રી કરી. રાણી દુર્ગાવતી ઘણી બહાદુરીથી લડી, પણ અંતે હારી ને
રણમાં પડી; અને તેનું રાજ્ય મુગલ સરદારને તાબે થયું. એ રાજ્ય
બુદ્ધેશખંડની સરહદપર હતું.

મળવાના સૂબેદાર અબદુલ્લાખાન ઉઝબેકની ફરણી ઉપર બાદ-
શાહને વેહેમ આવ્યો. તે સ્વતંત્ર થવાને ચાહેછે ને બાદશાહી હકમ
ખરોબર માનતો નથી એ જોઇ હાથીના શિકારને મસે અકબરશાહ
અબદુલ નદીને કાંડે ગયો. નરવર નગરની થડમાં જગલ હતું તેમાં
હાથી વસતા તેઓનો શિકાર કરી શાહ માળવે ગયો. માંડુગઢની
નજીક આવ્યો તેવારે અબદુલ્લાખાન ત્યાંથી નાહો. માર્ગમાં તેને મુગલ
સેનાએ રોક્યો; ને જીત્યું થયું તેમાં અબદુલ્લા હારવાથી તે ગૂજરાતમાં
નાહો. પાદશાહનો મુકામ માંડુગઢમાં હતો તેવારે ખાનદેશના મુલતાન
મીરાન મુઆરકના વડીલો તેનો કાગળ અને નજરાણા લેઇ સલામ
કરવાને આવ્યા. અકબરે તેમને માન દીધું અને તેમની જોડે ફરમાન
મોકલ્યો કે તમારી બેટીઓમાં જે મને વરવાને લાયક હોય તેને મો-
કલો. આ ફરમાન ખાનદેશપતિએ માથે ચઢાવ્યો. કરાબદાદુર નામે
સરદારને માળવાનો સૂબેદાર નીમી બાદશાહી સ્વારી પાછી આગ્રે
ગઈ. આગ્રાની પાસે કાકાની નામે ગામ હતું ત્યાંનાં હવાપાણી સારાં
હોવાથી અકબરે તે ગામમાં પોતાને રહેવાને મેહેલ બંધાવ્યો. યોડા
વખતમાં બીજાં સુંદર મકાન ત્યાં બંધાયાં ને તે મોટું નગર બન્યું.
અકબરે તેનું નામ નમરગીન પાડ્યું. ખ્વાજા મુઆઝમ નામે પાદ-
શાહનો મામો હતો તે કુર્બી હોવાથી ઘણીવાર ઠપકો પામી દેશનિ-
કાલ થયો હતો. તેનાપર દયા કરી અકબરે પાછો આવવાદીધા પછી
તેણે એક બાઇડીને મારી નાંખી. અકબરે તેને ખૂબ ફટકા મરાવી
હાયપગ બંધાવી નદીમાં નંખાવ્યો; પણ તે ડૂબી ન જતાં કેટલીક-
વાર ઉપર આવ્યો ત્યારે તેને ગ્વાલિયર મોકલી મરતાં સુધી કદરાખ્યો.
બદકશાનના મીરજાં સુલેમાને અકબરના ઓરમાનભાઇ મીરજાં હકી-
મ કનેથી કાબુજનું રાજ્ય છીનવી લીધું. અકબરે હિંદી ફોજ મોકલી
તે રાજ્ય પોતાના બાઇને પાછું. છતી આપ્યું.

જજીઆવેરાની માફો

ભરતખડમા મુગનમાની અમન બેઠો ત્યારથી જાણ્યાવેરો દિહુઓ પાસેથી લેનામા આવતો તે માફ મરી અકમરે મોટું પુણ્યનું મમ કર્યું એ કરની ભારે ઉપજ હતી, પણ તે ગેરવ્યાખ્યા અને પ્રજાને દુ પદાયક હોવાથી ન્યાયી અને ડાહ્યા અકમરે તે ઉધરાવવાની મના કરી દિહુ લોકોને જાગારે મુગવમાન કરનાતો આ કર એક ઉપાય હતો અને તે આપવો ગરીબ લોકોને બહુ કષ્ટ પડતો એ માફ થવાથી દિહુ પ્રજા બહુ રાજ થઈ

પ્રકરણ ૪ શું.

૧૦ મુ વરસ—હાથીનો શિખર—આગ્રાગઢ—અવીરુતી, ખાન-જમાન, વગેરે ઉઝમે સરદારોના મડ—૧૧ મુ વરસ—અસફખા-નનુખડ—મનુનના મીરજા હખીમની લાહોરપર ચકાઈ—મીરજાનો બગવો—૧૨ મુ વરસ—ખાનજમાનનો છે તો બળવો અને નાશ—કુરક્ષેત્રમા જોગી અને મન્યામી લોકનું યુદ્ધ—ચિતોરગઢનો ઘેરા—૧૩ મુ વરસ—વાઘનો શિખર—રણથંબોરપર રનારી—૧૪ મુ વરસ—કાથપુર—કાનિજરનો રાજા—મીમનો જન્મ—૧૫ મુ વરસ—મારનાડ અને વામનેગના મદારાજોનું તામે થયું—અવેડાનો શિકાર—૧૬ મુ વરસ—ટાટા ઉપર રનારી

૧૦ મુ વરસ, તા ૧૧ મી માર્ચ સને ૧૫૬૫—આ વરસને આરબે શાહને હાથીનો શિખર મરવાની ઇચ્છા થઈ જમનોમા માણુમ મોખલી ખમર મગાવીને અકમરશાહ ધોળપુરને માર્ગે નરવગ બહાદુર સિધાબ્યા તેની પાડોશમા નનગા હાથીના ટોળા હતા તેને તેણે પકડી આણ્યા એવું માવૂમ પડે છે હાથીને પડના તેને હાથીનો શિખર ઢોળા, એકે હાથીને માર્યા એવું અકમરના કલિકામ કરનારા એ લખ્યું નથી એ હાથી ઝનાયા ત્યાથી આ' કાઢપગ ખીજત જગ લમા મસ હાથી હતા, તેમને પકડનાને પાટનાડે નોકરાને મોકલ્યા સાડી નજમે હાથીને તેઓ ઝાલી લાવ્યા હવે ઉનાગો બેઠો, ।

લાગી, ને જાનખીના માણુમે માદા થવા માગ્યા, તેથી પાદશાહ પાગ ફરી આગ્રે ગયા

આગ્રાનો જૂનો કિનો ઇંટનો બારેનો હતો તે પડના માડ્યો હતો તેને દામે નવો પથરનો ચણાવનાની શાટે આગ્રા ફરી આ વરમમા આરબ કર્યાપત્રી ટેટને વરમે તે બધાઈ રહ્યો એ ગઢ ઘણો સારો ને મનભૂત બન્યો તેની દિવાલનો આમાર દશ ગજ ને ઊંચાઈ ૪૦ ગજ છે તેની ચારેમેર વીરા ગજ પોહોળી અને દશ મજ ઊંડી ખાડી ખોલની અને જમના નદીમાથી તેમા પાણી આણ્યુ એ કિલ્લાના દરવાખનો પાયો નાખ્યાનુ વરમ-મિનાઈદર-ઈ-મિહિ-રટ' (અર્થ, હી સ ૮૭૮) તથા કરોડ ૮૫ અને બધાવના થયા એ ખરચને માટે એ પ્રાતની જમીન ઉપર કાઈ વેરો નાખ્યો

પાદશાહની વતી પ્રાતોમા અમન ઝગવાને હાકમે મોકલવામા આવતા તેઓ જાગીરદાર કે અમીર મેલાતા, અને તેમના હાથની એના પરગણાના અને ગઢોના હાકમેને પણ જાગીરદાર કહેતા પણ એ જાગીરો વગરપર ન હતી માત્ર તોપરીપગ હોય ત્યાંજ તે તેમની જાગીર કહેનાતી, અને ખરચ બાદ કરતા બાકીની ઉપજ આગ્રે મોકલની પત્તી હિદુરાજ અકમરને આધીન થતા તેઓને તેમની ગાદીપર વશપરપરા બટાલ ગખી માત્ર કરાવેલી ખડણી તેમની ક્ષેત્રી લેનામા આવતી

પાદશાહીનુ બધારણુ હજી લીધું હોનાથી ઘણાક મુસનમાન જાગીરદારો અતન થનાનો પ્રયત્ન કરતા માળવાના જાગીરદાર અમદુ-લાખાન ઉઝમેકે એવી કોશીશ કરો અને સખ સખ પામ્યો, તેપરથી ખીજ ઉઝમેક સરદારોને વેહેમ આ યો કે પાદશાહ બધા ઉઝમેક લોખને નફારા ગણેવે અયોધ્યાનો જાગીરદાર સિકદરખાન ઉઝમેક હતો, તેને હજૂગમા આણુવાને પાદશાહે અસહખાનને મોકલ્યો અધિપતિનો હુકમ ન માનતા ઇસ્લામખાનને તે મળ્યો પછી એ બને ખીજ ઉઝમેક સરદારોને જોડે લેઈ જવાનપુરના જાગીરદાર ખાનજમાન ઉઝમેકની પાસે ગયા અહિ બધા ઉઝમેક સરદારોએ બળવો કરવાનો હસાવ કર્યો આખપાસના પ્રાનોના જે અમીરો નિમમદવાલ

રહ્યા તેઓ સય કરી બડખોરોની સામે લડ્યા, પણ ફતેહ પામ્યા નહિ તેમની તરફથી એ સમાચાર અકબરને મળ્યાથી એ બળનાખોરોને શિક્ષા કરવાને પડે ચઢનાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. ખાનપુર (ખાનપુર) આગળ નદી ઓળંગી તેમને રોહરમા રાખવાને ખાનખાનન મુનીમખાનને આગળ મોકલી પાદશાહ પડે જોડે લેવાની ફાજની ગોઠવણ કરવા આગે રહ્યા થોડા દિવસમા તે બદોમસ્ત પૂરે થવાથી સ્વારી ઉપડી ખાનપુર પહોંચ્યા તેનારે ક્યાખાન ગગ નામે એક બડખોર અમીરે શરણે આવી ક્ષમા માગી અકબરે તેના અપરાધ માફ કરી તેની જગીર તેને પાછી સોંપી ગગાનલીમા પૂર હોવાથી પાદશાહ દશ દિવસ સુધી તે ઓળંગી શક્યા નહિ પાછી ઉતરી જવાથી સામેપાર જઈ સિકંદર લખનૌમા હતો તેને સન્ન કરવાને વીણી કાઢેલા સ્વારો લેઈ શાહ મધરાતે છાવણીમાથી ઉપડ્યા તે રાત્રે તથા ખીજે દહાડે તથા રાત્રે વગર અટકે કૂચ કરી સવારે લખનૌ પહોંચ્યા એ ખમર જણી સિકંદર સાથી એકદમ નાસી ખાનજમાનની છાવણીમા ગયો લખનૌ લેઈ શાહ જવાનપુર ભણી ગયા.

બગાળામા સુનેમાન કિરાની અફઘાન નામે હાકેમ સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરતો હતો, તે બડખોરને મદદ ન કરે માટે અકબરે તેની પામે વધીય મોકલ્યા, તથા ઓઢીઆ (ઓરિસ્સા) ના સ્વપૂત રાજાને પણ કહાવ્યું કે બગાળાના હાકેમને તેમ કરતો અટકાવે અસહખાનને દેટલીક ફાજ આપી પાદશાહે ખાનજમાનની પાછળ મોકલ્યો. પણ મુજફરખાન નામે અમીરે તેના ઉપર લૂટમા મગેલા નાણા ખાઈ જવાતુ તોહમત ચૂક્યાથી બચ પામીને તે બળનાખોરોને મળી ગયો હવે તેની જગાએ પાદશાહે મુનીમખાનને નીમ્યો ખાનજમાને પોતાના ભાઈ બહાદુરખાનને સરવાર પ્રાતઃમાં ફિતૂર જણુ કરવાને મોકલ્યો, અને અકબરે તેની પાછળ મીર મુઝબુત મુકને મોકલ્યો. મુનીમખાનની નરદાગી નીચે પાદશાહી ફાજ ખાનજમાનની છાવણીની નજીક આવી તેનારે મલાહના કહેણુ ચાલ્યા એખેઅમીરો દોગ્ત હતા, તેથી ખાનજમાને તેને સદગો મોકલ્યો કે તમે વચ્ચે પડી મને માફી અપાવો તો હુ પાદશાહને શરણે જાઉં મુનીમખાન અને તે મળ્યા અને શુ કરતુ તેનો

દરાવ કર્યો. આ કામ અહિં ચાલેછે તેવામાં મીર મુર્શિદનું પરાજય
 થયાના સમયાર આવ્યા. જહાંદુરખાં ઉમરેકે તેને કહાવ્યું કે સમાધાન
 ચલાવો પ્રયત્ન ચાલેછે; માટે હાલ લડાઈ બંધ રાખવો. પણ મીરે
 તે વાત માની નહિ તે લડવાને ઘણો આતુર હતો એવામાં લસ્કર-
 ખાન મીરબક્ષી અને રાજા ટોડરમલ ત્રેની મદદે આવી પહોંચ્યા.
 એ કુમક મળતાં મીરે બળવાળોર ફેાજ ઉપર હજી કરી, પણ તેમાં
 ફતેહ ન પામતા તેને નાસવું પડ્યું. રાજા ટોડરમલે તથા લસ્કરખાએ
 રાત પડતા લગી બચાવ કર્યો. પણ ફેાજનો બાકીનો ભાગ નામવાથી

* અકબરનો આ પ્રખ્યાત દીવાન લાહોરનો ખતરી (ખાતરી)
 હતો. તે બાળક હતો તેવારે તેને નિર્ધન મૂકી તેનો બાપ મરણ પા-
 મ્યો. ઉમરે આવના તેને કારકુનની જગા મળી, પોતાના બુદ્ધિબળવડે
 તે આ હલકી રિયતિમાંથી ગેરશાહ મૂરના અમલમાં ઉચ્ચે દરજ્જે
 ચઢ્યો. એ સુલતાને ગખર લોકના પહાડી મલકમાં મોટા મજબૂત
 પથરનો ગઢ ચણાવ્યો તેવારે તે કામનો ઉપરી ટોડરમલ હતો ગખર
 લોકે સપ કર્યો કે એ ગઢ ચણાવવામાં કોઈએ કોઈ પ્રકારની મદદ
 કરવી નહિ, મજૂરીએ પણ જતું નહિ. ટોડરમલે એ વાત શાહને
 લખી જણાવ્યું કે એથી કિંતવું કામ અટકી પડ્યું છે. પાદશાહે તેને
 કપકો લખ્યો કે તમે ખરચ કરવામાં બહુ કસરિયા છો ને મારો હુકમ
 અમલમાં લાવવાને ચહાતા નથી. તમારે બોહોળે હાથે ખરચ
 કરવો; જોટલું નાણું જોઈતો તેટલું તમને સરકારી ખમનામાંથી મ-
 લગે, એ આજ્ઞા મળ્યાપછી ટોડરમલે દર પથરે એક અક્ષરી આ-
 પવાતું જાહેર કર્યાથી એટલા બધા ગખરો કામે આવ્યા કે મો-
 હોરથી ઉતરતા ઉતરતાં એક રૂપિએ, પછી દશ ટકે, ને અતે પાંચ
 ટકે જોઈએ એટલા મજૂર મળ્યા. દશ ટકાના સિકાને કાળો ટકો
 કહેતા ને તે રૂપિયાનો એક ચાળીશાશ હતો. કિંતુ મનમાનતો પૂરો
 ચવાથી શેરશાહે ટોડરમલને તેની ખજરદારી તથા લાયકીને માટે
 બહુ શાખામી આપી. આ ચતુર પાદશાહના હાથ નીચે તેનું મન કે-
 બવાયુ હતું અને તેના મનની સકિતઓ ખીલી હતી, તેથી તે અકબર-
 ને બહુજ કામ લાગ્યો. તેણે એવી ઉત્તમ મેવા બખવી કે તેની
 કીર્તિ અમર થઈ. અકબરના મહાઅપજા, બુદ્ધિમાન, અને અતિલાય-
 ક મુખ્ય અધિકારીઓ હતા તેઓમા રાજા ટોડરમલ હતો. તેનું મરણ
 તા. ૧૦ મી નવેમ્બર ૧૫૮૯ ને દિવસે થયું.

તેમને પણ પાછા હકતું પડતું નાસતી સેનાને બીજે દહાડે શેગડમા બેગી કરી તેમણે પાદશાહને પરાજયનો હેવાલ લખી મોકલ્યો એ માદા સમાચાર આવ્યા તેવારે ખાનજમાન વગેરે બડોખોર સરદારોને, ખાનજમાનની મા અને મુનીમખાનની મારફતે માફી મળી ચૂકી હતી તેથી એ લશ્કરને લઢાઈ બધ પાડવાનો ફકમ મોકલી હજૂરમાં બોલાવી, મુઘજુલ મુલકે યુદ્ધ કરવામાં ભુલ કરી હતી, તથા પિ તેણે શરથી લઢી પોતાનો ધર્મ બળવ્યો હતો માટે તેને, તથા રાજા ટોડરમસે અને લશ્કરખાએ પોતાના કર્તવ્ય મરાબર કર્યા હતા માટે તેમને, માનસહિત હજૂરમાં બોલાવ્યા પણ જેઓ સમ્રામભા પોતાનો ધર્મ ચુકી ચોખ્ખરીને વર્થા ન હતા તેમને હજૂરમાં આવવાની મના કરી ઉસમેક સરદારોને માફી આપી અકબરશાહ મુનારગઢ જોના ગયા, ને ત્યાંથી જ્વાનપુર થઈ દારીએ ગયા એવું માલૂમ પડેછે કે એ સવાહ પોલી હતી. બડખોર લોક હજી પૂરા મનાયા ન હતા પાદશાહ છાવણીમાંથી ગયા એટલે ખાનજમાને સધિની શરતો તોડી અકબરે પાછા આવી તેનો નાશ કરવાને ફ્રાજ મોકલીને દરાવ કર્યો કે પ્રથમ એ બળવાખોરોનો પૂરા નાશ થતા સુધી તે નગરને રાજ્યધાની કરવી ખાનજમાન શિનાલિક ડુગરામાં નાહો. જ્વાનપુરમાં જતા માગમાં નિજમાબાદ ગેહર આવ્યું ત્યાં પાદશાહની વરસગાહનો ઓચ્છવ કરવાને મુકામ કર્યો એઓચ્છવને મઝલિમ-મ-વાઝૂન કહેતા તે જન્મતિથિ તથા તારીખ એ બંને દિવસે કરવામાં આવતો એ પ્રસંગે રાજ્યના વજીર, દીવાનાદિક દાગ્ભારીઓ તથા અમીર ઉમરાવો પાદશાહને સોતું રૂપુ અને બીજી વસ્તુઓ વડે તોળતા, અને પછી તે ધનનુબ્રાહ્મણાદિક બિલ્લુકોને દાન કરતા એ પ્રમાણે એ પ્રસંગે કંઈ

નિજમાબાદથી સરમર સ્વારી જ્વાનપુર ગઈ ત્યાં એક મુદર ગયળ પસદ કરી શોભાયમાન મેહેલ બાધવાની આજ્ઞા અકબરે આપી અમીર ઉમરાવોને પણ પોતપોતાના ગજા પ્રમાણે મકાન બધાવવાને ફરમાવ્યું ખાનજમાનની પાછળ ફ્રાજ મોકલી તે લઢવા ન બોલે કહેતા શિનાલિક ડુગરામાં નાહો. ત્યાંથી ગગાકાઠે આવી પોતાના એક સરદારને અને પોતાની માને પાદશાહ પાસે ક્ષમાદાન માગવાને

મોકલ્યાં. તેઓ ખાનખાનાન મુનીમખાનની પાસે આવ્યાંને તેને ત-
થા હિંદના શેખુલ ઈસ્માઈલ અબદુલ્લા બખ્તને જોડે લેઈ અકબરશા-
હની હજૂરમા આવ્યા. એ સર્વના કરગરવાથી શાહે વળી દયા કરી
મારી બક્ષી

ઈલાહી વર્ષ ૧૧ મુ—તા. ૧૨ મી માર્ચ ૧૫૬૬. આસફખાન
અને તેના ભાઇ વજીરખાનનું બંડ શમ્યુ ન હતું એવામાં અફઘાનિ-
સ્તાનમા બદ્દશાનના હાકિમ મીરજી મુવેમાને કાશુવ ઉપર સ્વારી
કરી. અકબરને એરમાન નાનો ભાઈ મીરજી હકીમ ત્યાં અમલ
કરતો હતો તે નાસી પગ્ગળમા આવ્યો. પ્રથમ તો તેણે મોઠા બા-
ઈની મદદ માગી; પણ પાછળથી કોઈના બમાવ્યાથી બંડ મચાવ્યું,
તે લાહોર ઉપર ચઢાઈ કરી. લાહોરની પાદશાહી ફ્રાન્સે તે મેહરને
બચાવ કરી પાદશાહને એ બળવાના સમાચાર મોકલ્યા તુરત અકબરે
મજ્જ થઈને લાહોર ભણી ફર્ય કરી એ ખબર જાણી હકીમ લા-
હોરની પાડોશમાથી નાહો. ત્યારપછી શાહ લાહોરમાં ગયા. શાબલ
પ્રાતમાંના આજમપુરના જગીરદાર જિવૂમ મીરજી, તથા શાહ મીર-
જી, તથા તેમના બે કામ નામે ઇલાહીમ હુસેન મીરજી અને
મદમદ હુસેન મીરજી એમણે બંડ કર્યું આમપાસ આવેલા પરગ-
ણાના અમલદારોએ તેમને હરાવ્યાથી તેઓ માળવે નાહો.

૧૨ મુ વરસ—૧૨ મી ફેવરવારી ૧૫૬૭. આસપાસના ધણી
ગાઢમા વસનારા જગલી પશુઓને હાંકી લાવી વચમા ભેગાં કરી
રિકાર કરેછે તેને તુર્કી બોલીમા કમુવાં શિકાર કહેછે. આ વરસને
આરંભે પાદશાહ એ શિકાર રમ્યા. લાહોરની ફરતા ૪૦ કોશના અ-
મીરોને ફરમાવ્યું કે હરણ, નીલગાય, શિયાળાદિક જનાવરોને લાહોર-
ની પાસે પાંચ કોશપર હાંકી લાવી ઘેરવાં. એ હુકમ મુજબ આશરે
પદ્મ દગ્ગર પશુઓને તેમણે પાંચ કોશના મેદાનમા આપ્યાં. શાહ
પડે કેટલાક દિવસ મૃગયા. રમ્યાપછી નોકરોને, સિપાઈઓને, અને
તમામ લોકને ત્યાં રિકાર કરવાની રજા આપી મૃગયાથી પાછા ફરી
બાદશાહ શેહેર ભણી ચાલ્યા. વચમાં ઉડા પાણીવાળી નદી આવી
તેમા ઘોડો નાખી તરી ગયા, પણ તેના બે સાથી તેમ કરતા ડૂબી

મુત્તા હમીદ ખર્ડી નામે હજૂરી સવારને ખીજ સવારે બારો મારી જખમી ક્યો ધાયય થયલા માણસે ફરિયાદ કરવાથી અકબરે ગુને ગારનુ માથુ કાપવાનો હુકમ ક્યો એને વાઢતા તરનાર બાગી તે જો ધ ખીજ તરવારથી હણવાની મના કરી પાદશાહે તેની ઢેડફળેતી કરી આ વેળા બળવાખોર વજીરખાને લાહોરમા આની બહુ કરગરી માફ માગી ને ઉદાગ અકબરે દયા કરી, તેને અને તેના બાઈ અમદખાનને દામાદાન આપ્યુ, એજ મુકામે ખમર આવી કે ખાનજમાન, બહાદુરખાન, અને સિકદરખાન એ ત્રણ બાઈએ ફરીને બગવો કરી પોતાની છાવણીમા મીરજ હકીમને નામે ખુત્તો બણાવ્યો, એ જાણી શાહ આગ્રે જવા નીકળ્યા થાનેશ્વર આગમ સ્વારી આવી સારે અહણુ હોનાથી લા મોગી જત્તા બરાઈ હતી હજારો હિંદુ લા ભેગા થયા હતા, ને બ્રાહ્મણોને તથા સાધુઓને પુષ્કળ દાન આપતા હતા કુ રક્ષેત્ર નામે લા સરોવરછે તેમા અહણુ મમે ધણા માણસ નહાવાને ઉતર્યા એક જોગીની અને એક સન્યાસીની ટોળી વચ્ચે નહારાના ધાટને માટે ટટો ચાતો હતો, માટે તેમણે હથિયારવડે યુદ્ધ કરવાની રજા માગી વગર લડે ટટો પતાવનાની ડાશીશ નિજૂળ જનામી રજા આપી શાહ પડે તે જોવા ગયા બસે ત્રણસે સન્યાસી હતા અને જોગી ૫ ચમૈથી વધારે હતા સગ્રામ મરવાને સજ્જ થઇ બને પક્ષ સામસામા આવી ઉભા તેવારે સન્યાસીની ટોળીમા ઝોછા આક્રમી હોનાથી તેને નમળી જોઈ કેટલાક સિપાઈ દિને રાખ ચોગી ખાનાને વેશે તેઓની મદદે ગયા ધણા જોરથી જુદ્ધ આશુને ધણા માણસ રણુમા પડ્યા અને જોગી દાર્યા અને સન્યાસી છૂસા, જોગીઓનો પરાજય થયા પછી પોતાની ફોજની ટોળી મો વી બાદશાહે મતલ અટકાવી

આગ્રે આની ત્યા ૧૯ દિવસ રહી અકબરે જ્ઞાનપુત્ર બણી ફૂચ કરી બોજપુરને મુખમેથી મહમદ કુલીનખાન ખીલામ, મુજફરખાન, રાજા ટોડરમનાદિક સરદારોને બહાનર સ્વાર આપી અયોધ્યા પ્રા તમા બડખોર સિકદરખાનની સામા મોખ્યા સરખાર સ્વારી રાય બ રેવી થઈ માનેણુપુર બણી ગઈ એવામા બારે વરસાદ ૬

ગગામા પૂર આ હુ ખાનજમાન નામે તીરે હતો પાદશાહ પડે
આવ્યા છે એ ખીના તેના જાણવામા ન હોવાથી તે મોજમજામા મચ્યો
ગ્લો તે રાત્રે તેણે અને તેના બાઈ બહાદુરખાને ખૂન દારૂ પી મોજ
મારી હતી અમર ઉનાવળી ચાલે આગળ વધી આ યો હતો તેથી
માત્ર હમર દોઢ હજાર ફોજ તેની જોડે હતી, બાળીની ફોજ પાછળ
પડી ગઈ હતી તોપણ હાથીપર બેઠો તેઓ નદીપાર ઉતર્યા અને
તેના માથી તરીને તેની જોડે ગયા અકબરે સમ્રાતને માટે મેનાને
ગોડધીને બાગસુર નામે હાથી ઉપર સ્વાર થઈ પડે મધ્યભાગે રહ્યા
પાછળ હોદ્દામા મીરજા મેઝા આજમખાનને બેમાડ્યા હતો, જમણે
પડખે અમરખાન અને ખીજા અકા સરદારો તથા ડાળી બાજુએ
મજમુનખાન વગેરે ઉમરાવોને રાખ્યા હતા ગાહ પોતે પધારેના છે
એ વાત હવે બગનાખોરોના જાણનામા આવ્યાથી તેઓ મરણીઆ
થઈ યુદ્ધ ચડ્યા બહાદુરખાન પેહોનો ધમી આ યો પણ તેના ઘોડાને
તીરે વાગવાથી તે હાથ રહ્યો નહિ ને બહાદુર નીચે પડ્યો અને કે
પડાયો ખાનજમાને ધીરજથી યુદ્ધ જાગી રાખ્યું અમરે હાથી ઉપ
ગથી ઉતરી ઘોડાપર સ્વારી થી અને પોતાના ગજસૈન્યને શત્રુની
ફોજપર હુમલો કરવાને મોઢું તેઓમા હીરાનદ નામે બહુ જ
ખરો ને શરો હાથી હતો તે આગળ રહેો દુસ્મને તેની સામે વિધાન
નામે હાથીને મોઢું હીરાનદ તેને એના જોરથી ટપ્પર લગાવી
તે દુરત બોયે પડ્યો ખાનજમાનના અગમા તીરે મોઢું તે કાઢવ
જાય છે તેનામા નારસિંહ નામે હાથી તેના ઉપર આવ્યો ખાને ખૂન
પાડી મદાવતને કહ્યું કે 'તું મોટો આત્મી છું અને જીવતો જાતીશ તો
પાદશાહ તને ધનામ આપશે તેનું મહેતુ લક્ષમા ન લેતા મદાવતે
હાથીને તેના અગપર ચલાવી તેને કચરી માર્યો હવે બાકીના શત્રુ
નાહા ને સમ્રામ પૂરો થયો ધવાયલા બહાદુરખાનને પાદશાહની હ
જૂરમા પડી લાવ્યા તેનારે તેના ઉપર દયા પ્રદાની મરજી બના
અકબરની હતી, પણ અમીરોના આગ્રહથી તેનો શિરચ્છેદ મગવ્યો
આ પરાજયની ખબર સાંભળી સિંદર પગમુલકમા નામે પડાયના
બડોચાર સરદારોમા જેઓ હીના હતા તેમને હાથીના પગતમે છું ની

માર્ગ ને બાકીનાને માશી આપી છોડી દીધા.

ઉસબેક લોકનું બડ બે વરસ પહોંચ્યું તેઓ શરા, અનુભવી, અને ચતુર યોદ્ધા હતા. ધણેક મૂલક તેમને કબજે હતો; અને બગાળામાં અફગાન હાકેમો સ્વતંત્રપણે અમલ કરતા હતા, તેમની જોડે તેઓ મળી ગયા તેથી તેમનો બળવો ભારે થઈ પડ્યો હતો. એનો લાભ લઈ અકબરના ઝોરમાનભાઈએ પંજાબ છતી લેવાની ફાશીશ કરી અને તેના પિતરાઈ મીરજ સરદારોએ બડ કર્કું. ઉસબેકોએ અકબરના ફાશીઆર સેનાપતિઓને હંકાર્યા અને માત્ર અકબરની પડની સુદ્ધ કુશળતા અને અપજતાથી તેઓ છતાયા. તેણે બગાળાના અફગાનોને દબાવી શેહેરમાં રાખ્યા, મુગલ સરદારોને સજ્જ કરીને તથા દયા કરીને વશ કર્યા, અને દેટલાક રજપૂત રાજાને છતીને તામેદાર મેવક કર્યા, અને ઉદારતાથી વિશ્વાસુ મિત્ર બનાવ્યા. અફગાનીસ્તાનથી અને તુર્કસ્તાનથી સિપાઈ મળવાનો માર્ગ બંધ પડ્યો હતો; અને પોતાની નોકરીમાં હતા તેઓ પૈસાના લોભથી અને સ્વતંત્રપણે ધશપરપરાનું રાજ્ય સ્થાપવાની આશાએ ચારે તરફ વારે વારે બળવા કરતા. આ ભારે સકટમાં પોતાની અતિ જગૃતિ તથા મહા બુદ્ધિબળ, હકાપણ, અને દયા એ ચાર સાધનોવડે અકબરે રાજ્યને ઊગાર્યું, અને ધણેક પ્રાંતો તેમાં ઉમેર્યા. મુગલ સરદારોમાંના બડખોર મીરજ હજી વશ થયા ન હતા તેઓ માળવામાં જઈ ભરાયા હતા. તેમને સજ્જ કરવાને બાદલાહ માળવા ભણી ચાલ્યા. એ સમાચાર જાણી મીરજ સરદારો ગૂજરાતના સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્યમાં નાકા. તેમની પાછળ ન લાગતાં અકબરે ચિતોડગઢ છતવાનો ઠરાવ કર્યો. ત્યાંનો રાણો ઉદયસિંહ પડે પરાક્રમી નહોતો, પરંતુ તેના મામંતો મહા શરા અને જંગરા હતા. બાબર જોડે જુદ્ધ કરનાર બહાદુર રાણા સધ (સિંહ) નો કુંવર રાણો ઉદયસિંહ હતો, પણ પિતાના જેટલો દમ એ પુત્રમાં નહોતો. મુગલ સેના ચિતોડ તરફ વળી એટલે રાણોજી, પોતાના કુટુંબ મહિત નામી, ગૂજરાતની ઉત્તરે આવેલા ડુગરામાં જઈ સંતાયો. ચિતોડના રક્ષણને માટે જયમલ નામે ગ્રા, અનુભવી અને ચતુર સામંતને આઠ હજાર બહાદુર રજપૂતો સહિત રાખ્યો હતો.

સુમારે ત્રણ કોશ લાખો અને અર્ધ કોશ પોહોલો ચિતોડનો દુમરછે
 તેના ઉપર ચણેલો ગઢ બેઠો મજબૂત છે આગળ મુસનમાનોએ
 તેને જીત્યો હતો, તથાપિ હિમત ન હારતા તેનો ખ્યાલ કરવાનો દઢ
 નિશ્ચય કરી જયમલ સગજ થયો આખા હિદમા તે ગઢ મર્વથી
 જમરો ગણાતો હતો ને એને જીત્યા વિના રજપૂતોમા અખ્ખરનો દામ
 બેમે તેવું નહતું, અને રાજપૂત સસ્થાનો સ્વવત્ત રહે ત્યાં લગી
 અખ્ખર હિદમા ખીન્ન મુસનમાની રાજ્યોને પક્ષ કરી શકે નહિ એ
 પણ નક્કી હતું માટે એને જીતનાનો હસાય કરી તેણે પડે તે ઉપર રવા
 ની કરી રજપૂતો બારે હઠથી લડયા જયમલની જયગતિ ને હોલીઆ-
 રી વખાણના બેગ હતા મુગલ સેનાએ ગઢને ઘેરી લીધો, પણ જયમ
 લે તેમને અંદર પેશ્વા દીધા નહિ ગઢના દરેક બાગમા ફરતો ગઢી
 પોતાના ચરવીરોને તે હિમત આપતો, અને શું શું તે બતાવતો ગ-
 ઢમા મીઠું પાણી અને ખુખ્ખા અને હતા ગઢના જૂદા જૂદા બાગ-
 પર અખ્ખરે અમીરોને હુમલો કરવાને મોકલ્યા, પણ તે બધાને પાછા
 ફરવું પડ્યું મુગલ ફોજે આસપાસના પરમણુઓમા ફરી વળી દેશને
 ઉજડ કર્યો, પણ તેથી ગઢનીઓ ઉપર કાંઈ અસર થઈ નહિ એ
 વેળા અખ્ખર ફોજે દરથી કાઢ તોડનાની જોગી તોપો નહતી, અને
 રજપૂતોના તીર અને બદ્દકના મારને લીધે તેના સિપાઈ મઠની પામે
 જઈ શક્તા નહતા માટે તેણે સામાન એટલે હાથલા રસ્તા કરાખ્યા
 ખાડીઓ ખોદી તેને ઉપરથી પાગીઆ તથા આમડા વડે હાઈ લેઈ
 તે રસ્તે મિલ્લા પાસે જનાના બે માર્ગ કર્યા એ પ્રમ કરવાને તેણે
 પાચ હજાર મીઠીઆ, સૂતાર, સલાટાદિને રાખ્યા વેઠે પકડનાની મના
 કરી સર્વેને પગાર આપી રાખ્યા એ બે માર્ગમાનો એક પોતાના મુ-
 દામથી શરૂ કર્યો અને ખીન્ને સામી જાણુએથી ચલાવ્યો એ પ્રમ
 ચાલતું હતું તેની નજરે જોઈ તપામ રાખનાને પોતાને માટે તેણે જીવો
 ચોતરો દરાની તે ઉપર બેઠું કરાવી ગઢમાના રજપૂત મોહાએ કા-
 બને ખાગવાની પ્રશીશમા જરાએ ખસર કરતા નહિ તેમના જોળાના મા-

* 'રાણી સો કમળા દેવી, દુમરી સમ હુડીઆ, ગઢ સો ચિ-
 તોડ, દુમરો સમ ગઢીઆ,' એવી દેવવત લેખમા ચાલતી હતી

રથી લગભગ નિત્ય સેા કરીગરે તથા મન્દૂરે ગરતા, અને સાખા-
તની દીવાલના પાયામાં ઈંટાને દામે તેમના મડદાંને દાટવાં પડતાં. અ-
કબર મસ ઈનામ આપી રસ્તો કરનારાને હિંમત આપતો. બાદશાહી
મુકામની પાસેનો સાખાત કોટ સૂધી પહોંચ્યાથી ગદના બે પુરબો
નીચે બંદૂકનો દારૂ બરીને જામગરી સળગાવળી એવો બેત હતો. બને
પુરબની સુરંગ બોડે ઉડે ને તે ઉડે એટલે સિપાહીઓએ તેથી ધએ-
લા માર્ગમાં ધસી ગદમાં પેશતું. પણ માત્ર એક પુરબ ઉડયો. બી-
જની જામગરી ઓલવાઈ ગઈ, એમ ધારી મુગલો તે વાટે અંદર
ધુરયા. રજપૂતો તેમને અટકાવવાને સામા આવ્યા. એ યુદ્ધ ચાલેછે
તેવામાં એક બીજને પુરબ ઉડયો અને તેથી સેંકડો મુગલ અને
રજપૂત ટવામાં ઉડી ગયા, ને સેંકડો છુંદાઈ મુઆ. એથી બધ પા-
મીને બાકીના મુગલ પાછા હડયા, ને જયમલે તે માર્ગ પૂરાવી દીધો.
આ પરાજયથી હામ ન છોડતાં સુખઅતખાનના મેરયા આગળનો
સાખાત તૈયાર થતાં તેની થડમાંના ગદનો કોટ તોડયો. અહિં હવે
જખરો જંગ મચ્યો. મુગલોને પાછા હડાવી તુરેલી દીવાલને રજપૂતોએ
પાછી ચણવા માંડી અને તે કરનારાને હિંમત આપવા માટે રાત્રે
મસાલો સહિત બહાદુર જયમલ પડે ત્યાં આવ્યો. અકબરે તેને ઓ-
ળખી પોતાના હાથમાં બંદૂક લેઈ તેના માથાને તાકી ગોળા મારી તે
આબાદ તેને વાગેથી જયમલ પડયો. પોતાના સેનાપતિના મરણથી
રજપૂતોએ નિરાશ થઈ ગદનો રીતસર બચાવ કરવો છોડી દીધો.
તેમણે પોતાનાં બૈરાંતો જીવાદર ક્યો, એટલે તેમને જયમલના શબની
બોડે બાળી માર્યા, અને પોતે કેસરિયાં કરવાને તુટી પડ્યા. બાંધડી-
ઓને બાળી મારવાના કામમાં રજપૂતો લાગ્યા હતા તેવામાં મુંગલો
કિલાપર ચઢયા. એ વેળા રજપૂતો તેમના ઉપર ધસ્યા અને માર્યા
ગયા. આશરે આઠ હજાર માણસોની એ વેળા કતલ થઈ, મુસમાન
તવારીખ લખનારા એથીએ વધારે સંખ્યા કહેછે. બે હજાર રજપૂતો
એક જુમતી કરી સકુદુંજ એ વેળા હગર્યા. મુગલો પોતાના કેદીઓને
લેઈ જતા તે પ્રમાણે તેઓ પોતાના બૈરાં છોડનાં હાથ બાંધી ચા-
લ્યા આવ્યા ને મુગલ લશ્કરમાં યઈ નીકળી ગયા. બાદશાહી ફાજની કાઈ

કુટ્ટી રજપૂત બધીયાનોને લઈ આવેછે એમ ધારી મુગલોએ તેમને અગ્રવ્યા નહિ માર્ય ૧૫૬૮ માહે શામાક હી સને ૯૭૬ ચિતોડગઢ લીધા પછી લા ત્રણ દિવસ રહી તથા આમદખાનને લાનો વાની નીમી ખાદશાહ અજમેર ગયા રાજ્યધાની ગયા પછી પણ રાણો મેદાન પડ્યો નહિ, અને તેનો બરો મૂનક મુગલોએ ષ્ટમે વરસે હતી લીધો પણ તેનો કુવર રાણો પ્રતાપસિદ્ધ પ્રતાપી હતો નવ વરસ પછી રાણા ઉદયમિદનો કાગ થતા તે પોતાના પૂરજોનુ રાજ્ય પાડુ હતવાપર આમદથી મડ્યો, અને અખરનો કાગ થતા પહેલા તે કામમા હતેલ પામ્યો તેજે નવુ પાનગર વસાવ્યુ તે પોતાના બાપના નામને માન આપી તેનુ નામ ઉચપુર પાડ્યુ તેના વશને અધાપિ લા રાજ કરેછે માત્ર એ ડુગના અધિપતિઓએ મુગલ પાદશાહને કે તાદગદાને કન્યા મ્દી આપી નહિ અને જે રાજડુજોએ ખાદશાહી ડુગને કન્યા દીવી તેમની જોડે નેમજો કન્યાનહેનાર તોડયો એ મુજે પાદશાહની સમાઈ કરવાની બની ધારણા સ્વીકારી નહિ, પણ ખીન રાજડુજોને તે ગમી શાહ પડે અજમેરની અને મારવાડની રાજકન્યાઓને વધા હતા, અને પોતાના ત્રણે શાહાગદાને રજપૂત રાજકન્યા વેરે પરણાવ્યા હતા આગળ એ રીવાજ જરૂરી રહ્યો ગાદી વગેરેપર રજપૂત રાણી અને મુસવમાન બેગમના પુત્રોના હા સગમ્મા ગણવામા આવતા રજપૂત રાજા એ સબધને માન્ય ગણાતા, અને પાદશાહી ડુગ પણ તેમા મોટાઈ માનતું

ચિતોડપર અઠાઈ કરવા નીમળતી વેળા અખરે માનતા માની હતી કે જય પામીશ તો અજમેરમા ખવાજ મુઠ્ઠિની ચિસ્તીની દુનર છે તેના દરજા મ્દીત એ બાધા ઉતારવાને ખાદશાહ આજે સ્કેતે હિ ત્તા અજમેર ગયા ત્યા જઈ મુમનમાની રીત પ્રમાણે સર્વ ક્રિયા રી અને ગરીબોને બહુ દાન આપ્યા

૧૩ મુ વરસ ચરવાર તા ૧૪ મી રમઝન હીજરી સને ૯૭૫ માર્ચ ૧૪ મી ઈ સ ૧૫૬૮ આ સાલને આરબે અજમેરથી ઉપડી મેવાડને માર્ગે ખાદશાહ આજે ગયા રમ્તામા જગત આવ્યુ તેમા વાવ વમતા હતા એક વિમરાળ વાવો જોઈ પાદશાહના

હજૂરી નોકરાએ તીરે મારી તેને હણ્યો એ વેળા નાહો આજ્ઞા પ્રી
 હવે પછી વાઘ દેખાય તો મારા હુકમ વગર એકએ તેને મારવો
 નહિ આગળ આનતા નધારે મોટો અને નધારે વિકરાળ વાવ મળ્યો
 અકબરે ઘોડેથી ઉતરી તેનાપર તાકીને ગોળી મારી તે ગોળી રોરના
 મુખને છરતી વાગવાથી તે જરા ધવાણો, એને ક્રોધાયમાન થઈ
 અમર ઉપર ધસી આ યો અકબરે તુરત ખીજી ગોળી મારી, તેથી
 વાવ નીચે પડ્યો પણ પાછો ઉભો થયો એવામા આદિન મદમ
 કદદારીએ તેના ઉપર તીર તાડ્યું એ જોઈ પાદશાહ બહુ ન જતા
 વાઘે તેની ઉપર તનપ મારી અને તેને નીચે નાખ્યો તેનું માથું પ્ર
 ડવાને વાગે જેનું પોતાનું મોઢું પોહોળું કર્યું કે તેણે પોતાનો એ
 હાથ તેમા ધાલ્યો ને ખીજે હાથે ખજર મદરા માડ્યું પણ હાથો
 મિયાનમા સજ્જડ એટલે હોવાથી તે એ નીચે નહિ વાઘે તેનો
 હાથ પ્રડી ખાધો ખીજા સિપાઈ તુરત તેની મદદે ગયા તેમણે
 વાઘને પૂરો કચો પણ તેમ પ્રતા એક કષ્ટમ આદિનને પણ લાગ્યો,
 અને ટેલાર વખત પછી તે મરી ગયો શિખર રમી રણા પછી
 પાદશાહી સ્વારી અનવારની વાટે રાજનગરમા ગઈ

રણુચબોર ગઢ ઉઘિયો અંતે જખરો હતો ને ત્યાનો રાજા તામે
 થયો નહતો માટે તે ઉપર અકબરે ફોજ મોલી ચિતોડના ઘેરામા
 ને દૂકડીઓ હાજર નહતી તેને આ કામપર મોકલી પણ એનામા
 માળવેથી અમાચાર આવ્યા કે, ગૂજરાતના ચિંગીસખાન જોડે અ
 જુમનાન થનાથી બડખેર મીરજા લોકે ત્યાથી નાસી આની ઉજ્જેણ
 નગરીને ઘેરીઠે રણુચબોરપર જતી ફોજને અકરશાહે માળવે મો
 લી પાદશાહી ફોજ આની એટલે તેઓ ઘેરા હાની બર્મલ બહુ
 નામ નદી ઉતરતા તેમના ઘણા આત્મી ડૂમી મુના આ વેળા તેમના
 મામળામા આ મુ કે ગૂજરાતના હાકમ ચિંગીસખાનને અમલવાત્મા
 ત્રિપોલિયાના મેલનમા (ત્રણુદરનાજ આગળ) જાકકખાન હમીએ
 મારી નાખ્યો એ ગરબડનો લાભ લેવાને તેઓ ગૂજરાતમા ગયા
 અહિ તેમણે ચાપાનેર, ભરૂચ અને સુગત એ શહેરો તથા તેઓની
 આમપામનો મૂનક કમળે કચો

૧૪ મા વરમનો આરબ સને ૧૫૬૯ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૨ મી તારીખે થયેા. એ સાલની શરૂઆતમા અકબરશાહ ૫૩ રજુ થયેા ગઢ છતવાને ચઢ્યા ત્યાં જઈ ઘેરેા નાખ્યો; અને કાઠ તોડવાને તોપેા ગોડી, તથા કાઠની પાસે સુરમ પાડવાને પાગે જવા સાર મામાત બનાવ્યા તોપના ગોળાથી ગઢમા ફેટલીક જગેાએ ખાકા પા-
ળ્યા અને ઝાઝીવાર ટકી શકવાની આચા રહી નહિ તેવારે રજુ થ-
બોરના રાજા રામમૂર્તને પોતાના કુધ અને ભોજ નામે જે કુવરોને પાદશાહની હજૂરમા મોકલી તાજે થવાનું કહાવ્યું શાહે રાજકુવરોનો સત્કાર ક્યો અને દયા કરી તેમના પિતાને માફી બક્ષી અબપદાન મળનાથી રામમૂર્ત પોતે હજૂરમાં હાજર થયો તેને બાદશાહે નોક-
રીમા દાખલ ક્યો તેના કિલ્લાનો કબજો લેઈ ફાજને આગ્રે મોકલી ને ૫૩ ફેબ્રુ, ૧ અન્વાર ચિસ્તી નામે પીરની કબરના દર્શન કરવાને ગયા

આ વરસમા પાદશાહે સીક્રીનગરનો વિસ્તાર ક્યો તેની બેગ-
મેને ફેટલાક પુત્ર થયા હતા પણ તેમાનો એકે જીવ્યો નહતો. સીક્રીમા શેખ શલીમ ચિસ્તી નામે ફકીર રહેતો તેણે પાદશાહને દી-
કરેા આપવાનું વચન આપ્યું હતું તેથી તેના દર્શન કરવાને અકબર ધણીવાર જતો આગ્રેથી સીક્રી બાર કોસપર હતું ફકીરનો તકીએ એક ડુગર ઉપર હતો બાદશાહે ત્યા પોતાને માટે મેટેલ બધાવ્યો ગેમે પણ પોતાને સાર નવું મન તથા સુદીર મસજીદ બનાવ્યા પછી અમીરોએ પોતપોતાને માટે મકાન બધાવ્યા, ને પાદશાહે કા-
ટકિલા, બજાર, તથા હમામ બધાવ્યા, એમ સીક્રી મોટું શહેર થયું, ને અકબરે તેનું નામ ફાથપુર પાડ્યું. આ સાનમા તેની એક બેગમ-
ને ગર્ભ રહેનાથી તેણે તેને તે ફકીરના મનમા લેઈ જઈને રાખી. ત્યા તેણે પુત્ર જણ્યો એ ફકીરના નામપરથી અકબરે એ શાહાજન-
દાનું નામ સલીમ પાડ્યું ‘સુવતાન સલીમ ગીરજા’ એ નામે તે અકબરની હેયાતીમા ઝાળખાતો એ પ્રસંગે અકબરે બહુ દાન કર્યું, બધીનાનને છોડ્યા, અને કવિઓને બહોળે હાથે ધનમા આપ્યા કુવર અવતરે તો પગે ચાલીને અજમેરના પીર સુઈનુદીન ચિસ્તીના રા-
જાની જગા કસ્વાની માનતા લીધી હતી દીકરો થયાનો આનંદ ઝા-

૨૭૫ પૂરો થયા પછી તેણે તે પ્રમાણે કર્યું

કાબિજર ગઢ જમરો હતો તે જીતા સુલતાન સોરશાહનું મરણ થયું હતું, અને બીજા સુલતાનોની ટક્કર તે ગઢે ધણીવાર ઝીલી હતી આ વેળા તે પંજાના રાજા રામચંદ્રને કમળે હતો સુગલ સરકારે તે જીતવાની ઈચ્છા કરી ચિતોડ અને રણથંભોરના જયપી તેમનો ત્રાસ એટલો બેડો હતો કે રાજાએ સામાન ધના અને સ્વારીની વાટ ન જોતા, પોતાના કારભારી જોડે ગઢની કુચી અકબરને મોકલી, ને પોતે અકબરની સેવામાં દાખલ થયો ખાદશાહે તેનું યથાથોમ્ય માન રાખ્યું

૧૫ મું વરસ—તા. ૧૪ મી માર્ચ ૬ સ ૧૫૭૦ એ માલ-મા શાહને મદિરે બીજો કુવર અવતર્યો અકબરે તેનું નામ મુરાદ પાડ્યું સુલતાન મુરાદ મીરજનો જન્મ પણ ફકીર જેખ સતીમને તકીએ થયો ખાદશાહે એ પ્રસંગે બહુ ખેરાત કરી, અને અમીર ઉમરાવોએ શાહને પોતપોતાના દરજ્જા પ્રમાણે નજરાણા કર્યા, અને શાહે તેમને પોશાક આપ્યા અવકાશ મળે તેનારે દર વરસે ખાદશાહ અજમેર જઈલાના પીરની ધોરની પૂજા કરતો આ વરસમા શાહ હજમદાના જન્મને માટે પીરનો પાડ માનવાને તે ત્યાં ગયો, તેવાઝે ગેહેરના રક્ષણને અર્થે તેની આસપાસ મજબુત કોટ ચણાવ્યો ને પોતાને રહેવા સાફ મેહેલ કરાવ્યો અમીરોએ પણ પોતપોતાને કાળે મમન બધાવ્યા ને ખાદશાહે તેમને એ ખર્ચ કરી શકવાને આસપાસની જમીન તથા ગામ આપ્યા અજમેરથી શાહે નાધોર જઈ ત્યાં સિપાઈઓ પાસે તગાવ બોદાવ્યું ને તેનું નામ શુક્રતગાવ પાડ્યું એ મુકામે મારનાડના રાજા રાય માલદેવનો કુવર ચંદ્રસેન પોતાના પિતાની વતી ખાદશાહને સલામ કરવાને તથા બેટ મૂકવાને આવ્યો, તેમજ વાંકાનેર (બિકાનેર) નો રાજા કલ્યાણુમલ તથા તેનો કુવર રાયમિલ ખડણી આપવાને આવ્યા એ રાજાની આગ્રહા દહ જોઈ ખાદશાહ તેની કન્યાને વધા, અને કુવરને પોતાની હજૂરમાં રાખી મોતી પત્નીએ ચઢાવ્યો રાજા કલ્યાણુમલ એટલો જાડો હતો કે તે વોડે સ્વારી કરી મળો નહિ નાધોરની પાસેના જગલમાં જગવી

ગધેડાં (ગોર-ખર) વસતાં હતાં તેનો શિકાર શાહે કર્યો. શોધ કરવા મોકલેલા આદમી ખજર લાવ્યા કે થોડા માઉપર તે જનાવરો ચરે છે. અકબર ઘોડેરવાર યઈ તેમની હારે ગયા. ચાર પાંચ દોશપર તેઓ દોડામાં આવ્યાથી ઘોડેથી ઉતરી દાયમાં બંદૂક તથા ચાર પાંચ બુટ્ટી સિપાઈને જોડે લઈને ગૂપચૂપ તેઓની નજીક ગયા ને એક ગધેડાને ગોળી લગાવી પાડ્યો. બંદૂકના અવાજથી બડકી ખીખાં ગધેડાં નાહાં. શાહે તેમની પાછળ સત્તરેક દોશ સુધી જઈ ૧૬ ગધેડાંને માર્યા અને સાંજે પાછા છાવણીમાં આવ્યા. મારેલાં ગધેડાંના માંસને અમીરોને વહેચી આપ્યું. નાથોરથી ઉપડી અન્તેધન નગર જઈ ત્યાંના પીરની જત્રા કરી; અને પછી લાહોર બણી જતાં માર્ગમાં દીનાપુરમાં ત્યાંના જાગીરદાર મીરજા અશુજ દોડાને ઘેર મુકામ કર્યો. તેણે શાહને અરજી ને ઈરાની ઘોડા, રૂપાની છન, પગે સોનાની સાકળ ને કીનખાખની ઝૂંસોવાળા હાથી, પુષ્કળ ઝવેરાદિક બહુ કીમતી બેટ કરી; તથા શાહજહા અને બેગમોને પણ મસ બેટ આપી. કારબારી, નોકર, ચાકર, અને સિપાઈઓને પણ બક્ષીસ આપી રાશ કર્યા.

૧૬ મું વરસ—તા. ૧૩ મી માર્ચ ઇ. સ. ૧૫૭૧. એ સાલમાં અકબરે સિંધ દેશમાંનો ઠાઠા ગઢ જીતવાને ફોજ મોકલી. લાંનો હાકેમ સુલતાન મહમુદ ફટલાંક વરસ લઢ્યો, પણ તેનું મરણ થવાથી મુગલ સેનાનો જય થયો.

પ્રકરણ ૬ મું.

ઈલાહી વર્ષ ૧૭ મું તથા ૧૮ મું.—ગૂજરાત વિજય—અંડખોર મીરજાંઓનો નાશ.—નગરકોટ ઉપર રવારી.—રાજા ખીરખત.—ગૂજરાતમાં બળવો.—એકુનોનું રક્ષણ.

ઈલાહી વર્ષ ૧૭ મું—તા. ૧૧ મી માર્ચ ઇ. સ. ૧૫૭૨. પોતાની ફોજના સરદારોમાંના અને જીતેલા પ્રાંતોના હાકેમોમાંના જેમણે બળવા કર્યા તેમનો પરાજય અને નાશ થવાથી તથા રાજરથા-

નર્મદાના રજપૂત અધિપતિઓને છત્તીને તથા સ્નેહ કરીને મિત્ર અને સેવક કરીને લીધાથી, હવે અકબરને ભસ્તખંડનાં સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્યો છતવાને વખત મળ્યો. એ રાજ્યો અસલ દિલ્હીની પાદશાહીના પ્રાંતો હતા; પણ પાદશાહ નજલો પડી ગયાથી સાંના હાકમે મુલતાન અને પાદશાહપદ ધારણ કરી સ્વતંત્ર થયા હતા. નર્મદાની દક્ષિણમાં ઉત્તરમાંની પૂર્વે ગૂજરાત અને જગણા એ બે દેશ પ્રથમ છતવાના હતા. આ વેળા ગૂજરાતમાં અવ્યવસ્થા ચાલતી હતી. સાંના મુલતાન બહાદુરશાહના મરણ પછી તેની ગાદીએ તેનો ભત્રીજો બીજો મહમુદશાહ બેઠો હતો. મહમુદનો ચાનીતો ઇતિયાદખાન નામે સરદાર હતો, તે ચૂંચે હિંદુ ગુલામ હતો. તેણે મુસલમાન યદ્ધ એ નામ ધારણ કર્યું હતું. તે પાદશાહનો ચાનીતો હોઈ તેનો મુખ્ય સલાહકાર હતો. મહમુદનો કાળ થયો તેવારે તેની ગાદીએ બેસનાર સર્વમાન્ય વારસ નહતો; તેથી ઇતિયાદખાને એક બાળકને તેનો પુત્ર કરાવી, તેને મુજશરશાહ ત્રીજો એ નામે ગાદીપતિ કર્યો; અને તેને નામે પોતે રાજ કરવા લાગ્યે ચંગીસખાન નામે સરદાર આ ઢોંગની સામે થયો હતો, સને ૧૫૫૬ માં ખીરખં સરદારોએ બંડ કર્યું હતું, તેઓ નાસીને એ ચંગીસખાનના આશ્રયમાં આવી રહ્યા હતા. એમ શરણે આવેલા છતાં એથી માફી રીતે વર્ત્યા કે તેમની અને ચંગીસની વચ્ચે વડવાહ થઈ. એ કથકમાં હારવાથી ખીરખં સરદારો માળવે જઈ તે પ્રાંતોનો કબજો કરવા લાગ્યા. સાંથી તેમને અકબરના લશ્કરે નસાયા એવામાં ગૂજરાતમાં ઇતિયાદે ચંગીસને મારી નાંખ્યો. એ ગરબડનો લાભ લેવાને ખીરખં ગૂજરાતમાં આવ્યા. ગૂજરાતના બીજા સરદારો પણ જૂઠાં જૂઠાં પરમણાં કબજો કરી માહોમાહે વડવા લાગ્યા. ઇતિયાદખાન તેઓને છત્તી રાક્યો નહિ અને રાજ્યમાં બહુ અવ્યવસ્થા થઈ. ઇતિયાદે અકબરને લખ્યું કે આપ આવી દેશનો કબજો લેઈ રાજ્યને યાજો પાડો. અકબરશાહ સને ૧૫૭૨ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં દિલ્હીથી ઉપજ્યા. માર્ગમાં મૃગયા રમતા અજમેર ગયા. બીજો દિવસે ખીર મહમુદખાન અહાખાન કસાલને દશ હજાર સ્વાર સાથે આગળ મોકલ્યો, અને ૫૩ મોડા દિવસ

અજમેરમા રહી પીરોની કબરો પૂજી તથા મેખલોકને દાન આપી રાજી કર્યા અજમેરથી ઉપડી પાદશાહી સ્નારી નાધોર બણી ચાલી નાધોર બે મન્સ રહ્યું તેવારે અજમેરથી જેપીએ આની બેગમ સા દેખને કુવર અવતર્યાની વધામણી કહી એ શુભ સમાચાર માબળી શાહે આનંદ પામી ઘણા માણુમેને દાન અને ઇનામ આપી ખુશી કર્યા અજમેરના રોખ દાનિયાલની દરધામા શાહજહાનો જન્મ થયો તેપરથી તેનું નામ દાનિયાલ પાડ્યું પુત્ર જન્મોત્સવ થઈ રહ્યા પડી પાદશાહ નાધોર ગયા ત્યાં ૧૪ દિવસ રહી ફોજની ખોરાકીનો બદો બસ્ત કરી મીરથ ગયા અહિં તેમને ખમર મળી કે મહમુદખાન ગિરોહી પહોંચ્યો તેવારે ત્યાના રાજના વકીલે આની જાહેર ખુદ રાજ પાદશાહને સરણે આની તેનો સેવક ધરાને રાજ છે તેપરથી મીરે તેની સુલાખત કરી, ને ઉડતીવેળા ધારા પ્રમાણે તે રજપૂત વકીલને પડે પાન આપના માડ્યું, એવામા તે વકીલે કમરમાથી કટાર કાઢી ખાનની છાતીમા ભોકી. નહાગ ખાનના સાથીઓએ તે રજપૂતને અને તેના સાથીઓને કતલ કર્યા પાદશાહે મીર લરક-રખાન બક્ષીને ધવાયલા અમીરની સબાજ લેવાને મોકલ્યો હકીમેએ તેને એક પખવાડીઆમા સાળે કર્યા મુગલ ફોજ શિરોહીપર ચઢી પાદશાહ શિરોહી પહોંચ્યા તેવારે ૮૦ રજપૂતો એક દેહેરામા અને ૭૦ રાજના મેટેલોમા કેસગિયા કરવાને તૈયાર થઈ રહ્યા હતા તેમ ની જોડે યુદ્ધ થયું, તેમા તેઓ સવળા માર્યા ગયા શિરોહી મુખમેથી વામનેર (ખિકાનેર) ના કુવર રાયમિહને ફોજ આપી જોધપુર મોકલ્યો કે તેણી તરફથી તથા ફોકડ અને કુબલમેરના રાજ્યો તરફથી ગૂજરાત છોડના નીમ્જોની ફોજને ટરકત થાય નહિ અને આગ્રાનો માર્ગ ખુલ્લો રહે તેવી તે ચોખ્ખી રાખે એ મુખમે સુવતાન મહમુદ મીરજ તથા ખોરાસાનના પાદશાહ તાહ તમખનો એવચી યારઅની તુદોમાન, આરખી તથા ઇરાની મોઝા આદિક બેટ સહિત અખરશાહને મળવા આ યો તેનું યથાયોગ્ય સન્માન કરી મુગલ લરકર અલુદિલનાડ પાટણ બણી ચાલ્યું તેઓ ડીસે પહોંચ્યા તેવારે સમાચાર મળ્યા કે મેરખાન કુદાવીના દીકરા પોતાની ફોજ સહિત

ઇડર ભણી ગયા. અકબરે કુંવર માનસિંહને તેમની પાછળ જવાની આજ્ઞા આપી. નાં ૧ લી રજા હી. સને ૯૮૦ ને દિવસે મુગલાઈ સેના પાટણ પહોંચી. તેને યાક ખાવાને માટે પાદશાહ ત્યાં એક અંવાડિયું રહ્યા, તેમાં કુંવર માનસિંહ ઘણીક 'લૂંટ સહિત' પાછો આવ્યો. સંપદ અદમદખાન બારડને પાટણનો જાણી નીમી અકબરે અમદાવાદ ભણી કૂચ કરી. તે શહેરમાં ઇસ્તિયાદખાનને શેરખાં જુલાદીએ ૭ મામથી ઘેર્યો હતો. અકબરશાહ આવ્યાની વાત જાણીને ઘેરો ઉઠાવી તે નાઠો. પાટણથી પાદશાહ અમદાવાદ ભણી આવ્યા. એ મજલ આગળ વધ્યા નહિ એટલામાં સુલતાન મુગલશાહ 'શર-જો' આવ્યો. પાદશાહે તેના ઉપર દયા કરી, ખીજો દહાડો ઇતિયાદખાન, મીર અબુ તુરાબ, શૈયદ અદમદ ખુખારી, જમારખાન હખસી, તથા બીજા અમીરો પાદશાહી હાવણીમાં આવી તાળે થયા. ઇતિયાદખા-જો અમદાવાદના દરવાજાની કુચી મુગલ પાદશાહને ચરણે મૂકી. અકબરશાહની ઈચ્છા એ ગુજરાતી સરદારોપર કૃપા કરવાની હતી; પરંતુ તેઓમાંના દબસી અમીરોપર શક ઉત્પન્ન થનાથી તેમને પેહુ-ગમા રાખી પોતે આગળ હીંજા. તાં ૧૪ મીં રજા મુકવાદે તેમણે અમદાવાદની યડમાં સાજરમનીને કાઠે મુકામ કર્યો. તે દહાડે રો રાજનગરની જુમ્મામસજિદમાં અકબરને નામે ખુબો પઢવામાં આવ્યો, અને પુરજનો તેને રાજામ કરાવને આવ્યા. મુગલાઈ અમલ એ દિવસથી ગૂજરાતમાં બેઠો.

હવે મીરજાં સરદારોને માત્ર છતવાના રહ્યા. તેમને હાથ વ-ઠોદગ, ભરૂચ, અને મુરબ એ ત્રણ ગેઠેરો હતાં. સોમવાર નાં ૨ જી રાખાને અકબરશાહ ખબાન જ્યા નીકળ્યા. ઇતિયાદખાનાદિક ગૂજરાતી અમીરો પોતાના ઘરની વેંદવખુ કરવાને મસે રજા લઈ પાછળ અમદાવાદમાં રહ્યા; ને તેમણે એક નામે ઇસ્તિયાદલ ૪ થી શાખાને અદમદનગર (અમનગર) ભણી નાઠો. તેમનાં પર બરોમો રાખવામાં આવ્યો હતો ને એથી હડી ગયો; મના મુખી ઇતિયાદખાનને નજરે કર્યો, અને બીજા પર જાપનો રાખ્યો. ૬ લી વડીને પાદશાહ ખજાલ પહોંચ

સમુદ્ર તેણે પેટેલવટેલો જોયો ખબાતમા છ દિવમ રહી તેણે ગૂજરાતના રાજ્ય કારભારનો બદોમસ્ત થયો મીરજા અજીત મહમુદ મેઝવતાશ ખાની આજીમને આખા દેશનો સુમેદાર અને અમલનાદનો વાલી નીમ્યો ખબાતથી ૧૨ મી તારીખે ઉપડી ૧૪ મી એ વડોદરે પહોંચ્યા અદિથી મેયદ મહમુદખાન બારહ, રાજા ભગવાનદાસ, કુવર માનસિંગ અને અમીરોને મુરત છતવાને ફાજ આપી મોક યા હુમેન મીરજાને હાથ મુરત હતું ઇશ્વાદિમ મીરજા ભડચમા હતો તે પાદશાહના પક્ષના રૂઝમખાન રમીને મારી નાખીને ઉત્તરબણી નાંડો એ ખમર થતા શાહે સુરત જતી ફાજને અટકાવી અને તેમથી વીણી મહેલા મગ દારોને તથા બે હજાર ફાજને લેઈ પોતે તેની પાછળ ધાયો તા હમદો સનીમ જોડે હતો તેને જાનણીમા મૂઝી અ મરશાહે દલાડો રાત આની ઉતાવળી કૂચ કરી, તેથી ફાજ પાછળ પડી ગઈ તા ૧૭ મી જામાનની પોહાર રાત્રે ઇશ્વાદિમ મીરજા ભાગવાની ખમર મળી ને તેજ રાત્રે અકમરે તેની પૂડે ગેડ મરી ખીજે દિવમે ગત પડતા માન ૪૦ સ્વારો સહિત પાદશાહ મહીન્દ્રી નદીને કાંઠે આવી પહોંચ્યા ખામે તીરે સરનાવ નગરમા ઇશ્વાદિમ ભરાયો હતો એ વાત જાણુ તા શાહના અનુચરો સનાવા લાગ્યા એવામા મેમ્દ મહમુ ખાન, ડહીખાન, રાજા ભગવાનદાસ, કુવર માનસિંગ, કુવર બોમદિ મગદારે આવી પહોંચ્યા કુવર માનસિંગની અરજખરથી તેને હરોળની સગ મારી આપી આ વેળા પાદશાહની જોડે માત્ર ૧૦૦ જોડા હતા એમ તમકાતી અકમરીમા લખ્યું છે ક્રિસ્તિતા ૧૫૬ જાણાવે છે, પણ મ દાઉતી લખેછે કે માનસિંગે ૧૦૦ સ્વારો સહિત નદીઓગળી ઇશ્વાદિમ મીરજાની ખામે ૧૦૦૦ સ્વાર હતા તે આ મહસ જોઈ પોતાના સ્વારોને યુદ્ધ કરવાનો હુકમ આપી મામમદાર નીકળ્યો માનસિંગ ના ગયા પછી પાદશાહ પડે નદી ઉતરી નગરમાં પેલ, ત્યા માલૂમ પડ્યું કે શત્રુ શહેર બહાર જઈ હોતો છે મુગલ મેનાને હવે અકમરે ગામ બહાર આણી બેઠુ લશ્કર સામસામા આવી હોમા ખામાખાન શ શાલ તીરખાજેને લઈ આગળ વધ્યો, પણ મીરજાના સ્વારોએ તેમને ખાજા હડાવ્યા પછી રાજા વિહારીમતનો કુવર ભૂપત ચંદયા

ને બહુ શરથી લડ્યો ને રણમાં પડ્યો, એથી હિંમત પામી શનુએ
હાનો ક્યો પાદશાહી ફોજ સાકડી નેગમાં હમી હતી, ને તેની બને
બાણુએ કાટાની મજબૂત વાડ હતી, તેથી નેમા ત્રણ સ્વાર માત્ર
જોડે પેશો શકે તેમ હતું શૂના આવેશમાં પાદશાહ મોખરે ધર્યા
હતા ને તેની હારે રાજ ભગવાનદાસ હતા ત્રણ સ્વારો તેમના ઉ-
પર આવ્યા તેમના એકને રાજાએ ઘાયલ ક્યો ને બેને અકબરે ન
સાચા શાહને બધા જોઈ મુગલ સ્વારોએ ઉસ્કેરાઈ ધણી વેગથી
દુશ્મન ઉપર ઝપલાવ્યું આખરે મીરજી અને તેના સિપાઈ નામ
અકબરશાહે સર્નાલમાં જઈ આ ફતેહને માટે પરમેશ્વરનો પાડ મા-
ન્યો અને જોદાને સરપાવ આપ્યા રાજ ભગવાનદાસને નિશાન
નોમત આપ્યા

આ જય કરી પાદશાહે પાછા વડોદરે જઈ સુરત છતવાની
ગોશ્વણુ કરી સુરતનો મિલો નાનો પણ વહો મજબૂત છે ગૂજરા-
તના સુલતાન મહમદના સફર આકા નામે ગુલામે દી સને ૯૪૭
માં તે બધાવ્યો હતો સફર આકા શરો અને ચતુર હોવાથી તેને
સુલતાને ખુદાવતખાન નામ આપી અમીર બનાવ્યો હતો એ કિલ્લાને
બધાતો અટકાવવાને ફિંગી લોકો લઢાઈ કરી તથા લાય આપવા
માડી, પણ તેઓ ફાવ્યા નહિ જમીન તરફ કિલ્લાની આસપાસ
આશરે ત્રીશ ગજ પહોળી ખાડી ખોદાવી તેમાં તાપીનું પાણી આણ્યું
બહારના અને અંદરના કોટ પત્થર, ચૂનો, અને પકવેલી ઈંટોના
ચણાવ્યા છે ખુરજો પત્થરના છે અને બધાકર દીસેછે પત્થરને લોઢા-
ના આપડાવતી જોવાએ ને તેમાં મીસુ પૂર્ણ છે બેવડા કોટની જાડાઈ
૭૦ ગજ અને જાયાઈ ૩૦ ગજ છે, ને બીજી ચાર દીવાનો ૨૨૦
ગજ જાડી અને ૩૦ ગજ જાંચી છે ચેંગીસખાનના મરણ પછી એ
ગદ મીરજીને હાથ આવ્યો મુગલ સેનાને આવતી જાણી મીરજી
સુરતમાંથી મજા ગયા તા ૧૮ મી રમજાને અકબરશાહે જઈ સુ-
રતના કોટની પામે મુગમ ક્યો અને ઘેરાનું કામ તાકીદથી ચલાવ્યું
ગદનીજો લાચાર થઈ શરણે આવ્યા ને અકબરે કૃપા કરી તેમને
છતવાન આણ્યું સુરતનો ઘેરો આવતો હતો તેનામાં મીરજીએ

આણુહિલવાડપર ઘેરો નાખ્યો. એ ખખર થતાં અકબરે માળવા, ચંદેરી રાધગીન, વગેરેના જમીનદારોને તેમની ફાજ સહિત બોલાવી, આજમખાનની સરદારી નીચે શત્રુનો પરાજય કરવાને મોકલ્યા. મીરજા હાર્યા અને નાથ આ તેમનો છેલ્લો મોટો પ્રયત્ન હતો. ફરીથી પાછા એકઠા થવા ન પામતા નાસતા ભાગતા બિન્ન બિન્ન સ્થળે દેડલાડ વરસમા તેઓ માર્યા ગયા.

ઈસાહી વર્ષ ૧૮ મુ—તા. ૧૧ મી માર્ચ ઈ. મ. ૧૫૭૩ મુસ્લિમી પાદશાહે અમદાવાદ જઈ ખાની આજમ મીરજા દોશને ગૂજરાતનો હાદેમ ફરીને નીમ્યો. સાથી ઉપડી ગાદ પાછા આગ્રે જવા નીકળ્યા. માનંમા પાટણુ તાવાના દેવનપુર નગરને મુકામે આજમખાન વગેરે અમીરોને ઇનામ આપી પોતપોતાની જગીરે વિદાય કર્યા, અને પદબ્રટ સુલતાન મુબશ્શરને માળવામાં જગીરો આપી ત્યાં ગહેના મોકલ્યો. અજમેરેથી પાદશાહ એક મજલ દૂર હતા તેવારે મુલતાનના નવાબ મેયદખાન તરફથી ઈસાહીમ હુસેન મીરજાના મરણના સમાચાર આવ્યા. એ બડખોર ગૂજરાતથી નામતો અને બુદ્ધિશીલ હતો. મીરજા ગયો. મીરજાના નવાબે દરવાજા વામી અંદર પેશવા દીધો નહિ ત્યારે તે નારનાય ગયો. રાયરામ અને રાયમિહ પાદશાહી ૧૦૦૦ ચારો સહિત બેધપુગ્ગા હતા, તેમણે એ વાત જાણી તેના ઉપર સ્વાગી કરી, નાઘોગમાં ફરજખાન નામે મરદાર તેને આવી મળ્યો, પણ એ ખખર મીરજાને થતા તે નાકો તા. ૨ જી મુસ્લિમી હી ૯૮૦ ને દિવસે પાદશાહી દુકડીએ તેને પકડી પાડી હરાબ્યો; તથાપિ ૩૦૦ ચારો સહિત ગયા અને જમના નદીઓ ઉતરી રાખ્યે આતમા આજમપુર પરગણામાં તેની અમલ જગીર હતી ત્યાંથી ગામડા લૂટતો પગખમાં ગયો. મુલતાનથી ૪૦ કોશપર હતો. તેનારે પાદશાહી મદદર હુમેન કુલીખાએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો એ સત્રામમાં તેનો બાઈ જવાયો ને તેની ફાજ હારી, પણ તે પડે નામી છુટ્યો. મુલતાનની પાસે ખીઆ અને સનલજનો મગમ થઈ ગાર નદી બનેછે, તેને કાંઠે તે રાત્રે આવી પહોંચ્યો તે વાતની ખખર થતા ત્યાના માછી લોકે તેના ઉપર તેજ રોત્રે હલ્યો કર્યો. લલતા એક તીર

તેના ગળામાં બોઝાયું, તોપણ તે વેશ બદલી નાડો; પરંતુ દિવસ થતાં ગામડાંના લોકે તેને ઓળખી પકડ્યો ને મુલતાનના નવાબ સૈયદખાને હવાલે કર્યો અહિં તેના જખમના મંદવાડથી તે મરી ગયો. તેનું માથું પાઢી સૈયદખાન પાછાહતી હજૂરમાં લેઈ ગયો. એ દાર્મયાન શાહ અકબરે અજમેર જઈ પીરોની ઘોરોની પૂજા કરી, બહુ ખેરાત કરી. સાચી આગળ રાજનગર બણી જતાં ફાયરુરથી ૧૨ કોશપર બચ્ચૂના નગરમાં મારા મુદ્દતની વાટ જોવાને તે ત્રણ દિવસ રહ્યો.

અકબરશાહે ગ્વદેશી રાજા બની દેશના હિંદુ અને મુસલમાન વિદ્વાનોને નિષ્પક્ષપાતે તેમના મુલ્ય પ્રમાણે આશ્રય આપવા માંડ્યો હતો. તેના દરબારમાં હિંદી કવિઓમાં બ્રહ્મદાસ બાટ હિંદી કવિતા ગ્રંથવામાં બીજા સર્વ કવિઓથી ચઢીઆતો હતો; તેથી તેને પોતાની હજૂરમાં રાખી બહુ માન આપતો અને તેને કવિરાજને ઇલિકાબ આપ્યો હતો. બ્રહ્મદાસ કવિના રચનામાં અને મહાપુરુષોના ચરિત્ર વલ્લભનામાં જેમ એકો હતો, તેમ મહાપુરુષોના હોઈ રાજકુળમાં ચતુર અને મુકર્મી ગયો હતો. તેના મુલ્ય અને તેની સેવાથી ખુશ થઈ અકબરે તેને “રાજા ખીરબલ” એવો ખિતાબ આપ્યો, અને મોટાં કામ સોંપ્યાં. ખીરબલ કહેતાં વીરબલ; વીર એટલે મોટો ભેદો, જેનામાં મોટા ભેદો ભેદહું બળ છે એવો રાજા અકબર વિનેની વાર્તાઓમાં ખીરબલ થયો પ્રખ્યાત છે. આ વેળા નગરકોટના રાજા જયચંદ્રને કાંઈ અંપરાધને માટે પાદશાહે કેદ કર્યો તે માટે તેના કુવર બડીચંદ્રે બંડ ઉઘાડ્યું. શાહે તેનો મુલક જત્ત કરી એ ઇલિકાબની ભેડે તે રાજ્ય કવિરાજને જાગીરમાં આપ્યું; અને લાહોરના મુખેદાર હુસેન કુલીખાન તથા પંજાબના અમીરોને આજ્ઞા કરી કે એ બળવાખોરને છતી તેનો એ મૂલક રાજા ખીરબલને સ્વાધીન કરવો. એ હુકમ લેઈ ખીરબલ લાહોર ગયો. લાહોરથી મુગલ ફૈઝ નગરકોટ બણી ચાલી. મુગલ પહાડી દેશમાં દાખલ થતાં દમ્દરી નામે ગઢ આવ્યો તેનો ગઢવી નામે છોટો જયચંદ્રનો સગો છતાં તાબે ચયો. ત્યાર પછી કુટુબા નામે બિચો દિલ્લો આવ્યો. એ ડુંગરી મૂલકમાં ગ્વાલિયર નામે નગર છેલ્યાંના રાજાનો અસલ એ ગઢ હતો; પણ જયચંદ્રે તે તેની પાસેથી ખૂંચાવી લીધો.

હતો. કુટુલા માહેની રજપૂત મેના લલવાને ગન્ન થઈ. હુમેન કુલીખાને તેપર તોપો વડે હુમલો કરી તેને છતી લીધો. પછી આલિ-યરના રામને તે ગદ આપી તથા તેમા ચોડી પાદશાહી ફોજ રાખી ને આગળ વધ્યો. એટલે ધાડુ વન આવ્યું. તેમા ઝાડ એટલાં ખીચો-ખીચ હતાં કે, એક ઇતિદામ કર્તા લખેછે કે, સાપ કે છોડી અદર પેશી શકે નહિ. મુગલ મેનાએ ને ઝાડી કાપી રખો કર્યો. તારીખ ૧ લી રજબ હી ૯૯૦ મા મુગલ લશ્કરે નગરદોટની થડમા મકાઈના ખેનગે-ની પાસે હુકામ કર્યો જેહેરના દોટની બહાર જૂમ હિમાર એટલે જૂમગટ હતો, તેમા મદામાયાનુ દેહેર હતું મનુની એક ગજપૂત દૂક-ડી કેમરીયાં કરવાને તેમા સજ્જ થઈ હતી. એ ગઢપર હલ્લા દરતા તેઓ સામા આવ્યા ને એકેએક ગ્રસ્તીર પડ્યો ત્યાં મૂંઝી લલથા માતાના પૂજારી બ્રાહ્મણ હતા તેઓ કતલ થયા ને વિન્ધી મુગલ સૈન્ય ગઢમા પેહુ માતાની બસે કાળી ગાયો દેહેરાના ચોકમાં હતી તેઓને કેટલાક જગલી તરકડાએ વાઢી નાખી અને તેમનાં લોહીથી પોતાના ખાસડાં ભરી દેહેરાપર ફેંક્યાં, એ ગઢ અને કેટલાક ખુરજ ફોટ બહાર હતા, તેને પાડી પાધર જમીન કગી મુગલોએ ત્યાં છાવણી કરીને આખા નગરને ઘેરી તોપો ગોલવવાને ધુળીઆફોટ કર્યા; તથા પાસે-ની એક ડુંગરી ઉપર પણ તોપો ચલાવી, એ તોપોના ગોળાથી નગરમાં ફેંટાંધુંક નુકશાન થયું ને રામની ભોજનશાળાની દીવાલ પડી. તે તમે એશીએક માણસ ચગદાઈ મુના. ઘેરાનું કામ જોરથી ચાલતું હતું તેવામાં ઈશ્વાહીમ હુમેન મીરજ આવ્યાના મમાચાર લાહોરથી આવ્યા. તેપરથી શુ કરવું તેનો વિચાર કરવાને હુસેન કુલીખાને મુખ્ય અમલદારોની ગુપ્ત સભા બોલાવી. મુગલફોજ પીડા પામતી હતી, અને શત્રુ સધિ કરવાને આનુર હનો વળી તે મુગલોને મીરજને ઝાલવા જતું હતું, એ બંધા ઉપર નજર રાખી દુસ્મનની અરજ કબૂલ કરી. જયચંદ્ર રામએ મોટી ખડણી આપવી કબૂલ કરી. અકબરશાહી તોયે પાંચમણુ સોનું તથા ખીજે માલ આપ્યો. તેના મેહેલને આંગણે મમજીદ ચણાવવા માંડી, તેની એક કમાન પૂરી થતાં મુગલ સરદારો ત્યાં નિમાજ પઢ્યા, ને હારીઝ મહમદ બાકરે શાહ અગરને

નામે ખુબો વાચ્યો તેવારે તેના ઉપર સોનું વધાવ્યું અત્યુચ દ્વન્ધ
એમા એવો વારો બતાવે છે કે જ્યારે પાદશાહને પોતાની બેગી
આપની અને પાદશાહ એ શરતો સ્વીકારે નહિ તો ગદ આપવો, તથા
તે માટે તેના કુવરો તથા ફટાયાને ઝાળમા આપવા, ને રાજા ખીરમલને
નુશ્વાન બરી આપવું કહ્યું આ ફતેહ કરી હુસેન કુલીખાને ઇશ્વાહીમ
હુસેન ખીરમ પર સ્વારી કરી તેને હરાવ્યો અને તેના બાઈને ફેદ
કરી પાદશાહની હજૂરમા આણ્યો એ કેદીની આખો સોની લોધી હતી
અને તેના ૩૦૦ અનુચરો જોડે હતા તેઓને શીંગડાવાળા ગાયોના
ચામડા ઝોડાયા હતા તેથી તેઓ મિચિત્ર દેખાતા હતા અકબરે
આખો ખોલાવીને ટ્રેદીઓને યોગ્ય શિક્ષા કરી

રાજવાનીમા પાછા આવ્યા ને છ માસ નહિ થયા એટલામા
ગૂજરાતમા બગવો ઉઠવાના સમાચાર આવ્યા ઇશ્મિયાફલ મુઝે ઇડરના
રાજા રાયનારાયણની મદદથી અહમદનગર (અમનગર) નો કબજો લેઈ
લા મડનો જુડો રાખ્યો મહમુદ હુસેન ખીરમ દલિયુમા નાઠો હતો
ત્યાથી આવી સુરતપર ચડ્યો, પણ ત્યા તેનું ફાવ્યું નહિ તેથી ખમા-
ત બણી એકાએક ધાયો ત્યાના મુગલ હાકેમની કને તેને અટકાવના
જેટલું સૈન્ય ન હોવાથી તે બદર તેને હાય આવ્યું અમદાવાદના
સૂબેદાર ખાનીઆજમે એક ફોજ એ ખીરમને જીતવાને ખબાત
મોકલી, અને ખીજ લેઈ પડે અહમદનગર બણી ગયો ખીરમની હાર
થવાથી તે ખબાતથી નાસી ઇશ્મિયાફલ મુલકને જઈ મળ્યો ખીજ
ગૂજરાતી સરદારો પણ તેને આવી મળ્યા, તેથી તેની પાસે ૨૦,૦૦૦
મુમલમાન અને રજપૂત જોડા એમ્મા થયા એ ફોજ લેઈને અમદા-
વાદ તરફ ચાલ્યો એ ખબર થતા ખાનીઆજમ ઉતાવળી કૂચે તેની
પેહેલા આવી અમદાવાદમા ભરાયો આ સમાચાર અકબરશાહને
મળવાથી તેણે ઝટપટ ગૂજરાત જવાની તૈયારી તાકીદે કરી ફેટલાફ
જાગીરદારો તેમની ફોજો સહિત હાજર થતા માલૂમ પડ્યું કેસિપા-
ઈઓને પેહેરવાને વસ્ત્ર અને લઢવાને હથિયાર બરોબર નહતા, મા-
ટે સરમરી ખરચે તે અપાવ્યા મુજબતખાન, રાજા ભગવાનદાસ,
અને કુમાર જયસિંહને હરોળના ઉપરી નીમી આગળ મોકલ્યા એમ

ગૃહસ્થાન જગારી સેનાને ચાલની કરી, હુમેન કુલીખાનને ખાનઝાદા-
નનો ઈસકામ તથા નવી જગીરો આપી તથા રાજ્ય ટોડરમલને મદ-
દમાં આપી પંચગણ પર હકૂમત કરવાને મોકલ્યો.

તા. ૨૪ મી રબીકુલ આખીર હી. અને ૯૮૧ વાર રવિએ
પાછલી રાત્રે સાહજીની સ્વારીથી સાદ ગૃહસ્થાન જવા નીકળ્યા. ૭૦
મૈલ આલી તોડા નામે ગામે પહોંચતાં સૂરી વચમાં અટકવા નહિ.
અહિ થોડો વિસામો લેઈ જે મળ્યું તે ખાઈ લેઈ ચાલવા માંડ્યું.
સોમવારે સવારે દસમદાલમાં થોડો યાક ખાઈ આગળ દિડ્યા. એક
પોહોર રાત જતાં મુઝ્ઝનવાદ નામે ગામમાં પાદશાહ પહોંચ્યા. આ
વખતે યાક બટુ લાગવાથી તથા દબ્બૂરી ગ્વારો પાછળ પડવાથી અક-
બરે થોડા કલાક ત્યાં આરામ લીધા. નોકરોએ તેના અગળે તેજ લગાડી
મસળીને ચાંપ્યું. એવામાં દબ્બૂરી પાછા આવી પહોંચવાથી માડામાં
મૂર્ચ ચાલવા માંડ્યું. આખી રાત કૂચ કરી મંચગવારે સાદ અબ્તમેર
પહોંચ્યા. ત્યાં પીંગની કળરોની પૂજા કરી તથા ગરીબોને ખેરાત
આપી પોતાના મેદુનમાં થોડો વખત વિસામો લેઈને થોડેસ્વાર યઈ
પ્રવાસ જરી રાખ્યો. એ વખત સૂરીમાં તેજે ૧૪૦ દિંદુસ્તાની કોશ
(૨૨૮ મૈલ) ની મુસાફરી કરી. અબ્તમેરથી ઉપડ્યા તેવારે સ્વારીમાં
માછ વછર બેહેરામખાનનો પુત્ર મીરજનખાન, તથા કેટલાક બીજા
સરદારો સામીલ થયા. બીજા ઉમરાવોને આગળ મોકલ્યા હતા તેઓ
રસ્તામાં મળતા ગયા. અબ્તમેરથી તેજ દિવસને પાછલે પોહોરે મીરજ
બહી ચાલ્યા. અબ્તમેર અને મીરજની વચ્ચે ૩૦ મૈલનું અંતર છે. રાત્રે
મુદર ચંદની પ્રકાશતી હતી. મીરજથી ૧૪૫ મૈલ પર છતારણ છે, ત્યાં
યઈ આગળ ૩૦ મૈલ પાછી છે, ત્યાં યઈ બગવાનપુર ગયા. અહિંથી
અકબરની મરજી શિરોહીને માર્ગે જવાની હતી; પણ ત્યાં શત્રુનો બચ-
હોવાથી તેના અનુચરોની ઈચ્છા જલોરને માર્ગે જવાની હતી. જોડે
બૂમીઆ હતા તેમણે બૂલા પગાનો ઢોંગ કરી જલોરને રસ્તે પાદશાહી
સ્વારીને લીધી. તા. ૨ છ જુમાદલ અવ્વલને દિને સાદ કીસે પહોં-
ચ્યા. એજ રાત્રે ત્યાંથી ઉપડી પાટણની પાસે બાલીસાણા નામે ગામ-
માં જઈ મુકામ કર્યો. અહિં પોતાની સાથે આવેલી, આગળ મોકલે-

લી, તથા આમપાસના થાણાઓમાં રહેતી તમામ ફેાજને એકઠી કરી
 મેદાનમાં હલી ગળી અકમરલાહે હાજરી લીધી તેમના હથીઆગ,
 ઘોડા, વગેરે તપાસી કનાયત રાવી જોઈ માત્ર ૩૦૦૦ (ત્રણ હાજર)
 ગાર હતા, અને શત્રુની જોડે વીશ હજાર હતા માટે ખુબ તજની-
 જ રાખી કાર્ક કચ્ચામ રહેના દીધી નહિ એ ત્રણ હજારમાંથી ૧૦૦
 ગાર વીણી મઢી પોતાની હજુગમાં રાખ્યા, અને માનીનાના મન,
 જમણો, અને ડાંગો એવા ત્રણ ભાગ કરી તેની મરદાગી ખીજ
 અમીરોને આપી તેજ દહાડે પાઠવે પોહોરે અમવાદ ભણી કૂચ કરી
 આ સમાચાર અમદાવાદ મુદ્દે ખાનીઆજમને જણાવવાને ખેપીઆ
 મોખી, આખી રાત ચાલી તા ૩ જ મગસારે પાદગાગી મેના કડી
 આગળ આની પહોચી કડીમાના દુસ્મનના લગ્નગે ડોઝમાંથી બહાર
 આવી મુગન સ્વાગેને ખાળવાની ગેશીશ કરી અકમરે તેને હગવી
 નગાડી નામતા બન્યા તેઓ કડીના ગદમાં ભરાયા તે મઢને છતાં
 નો જે વેરવાનો પ્રયત્ન ન કરતા અમગાહે આગળ પાચગાહ આની
 પ્રાતઃજ લગી મુકામ કયા પેરોદિયુ થતા બક્ષીઓએ ફેાજને ચાન-
 ની કરી અમદાવાદ ત્રણ ગાઉ ગયું તેવાગે મુકામ પ્રવાની આગ
 શાહે આપી એમ રાથપુથી ઉપડી નવ દિનમાં ૪૦૦ ગાઉ આની
 અમગશાહ અમદાવાદ આવ્યા ! ! અદિ ખાની આજમને ગેહુગમાંથી
 ફેાજ લઈ તેને આની મળવાનો મુકામ અમર મોલો * પાદગાહ
 પડે આવ્યાની ખમર જાણી શત્રુ અમમ્યા 'એલી વારમાં તે આની
 પેરોયરો એ તેમના રાખામાંએ નહતું તેથી તેઓ તેની મામા લદ
 વાને તૈયાર નતા તેમના ઉપર ઓચિતા ધમકુ એ બહાદર પોદા

આ મકામ ફરવાને અમગશાહ જાજ ધારમ પ્રતા હતા
 તેમાં તેણે એક તરણ ગજુગારને બાજગના ભારથી દમાઈ જતો
 જોયો તેની પામે જમને ભાર બાજ કિનરાની તેણે તેને હલકુ કવચ
 પેરે વાને આપ્યું, અને તેનું રથ ગેર્વળીજ ગજને પેરોવનુ એ
 રાજા પેના તરણ કુમારના આપનો મામાનાગીઓ હતો તેથી મુરમે
 ચર્ક શાહનુ આપેલુ મપક તે તગ્તો કેકી દર્ક મ્લુ, 'પગર મખરે
 યુદ્ધ ગીરા' તેના ઉપર ગીમ ન મગ્ય અમલાદ તે જોઈ બોલ્યા
 કે 'ગાગ મુમગે વગર મને લદે તો ગાગે પડુ તેમ પ્રતુ' - અકમ
 રનામુ એફિન્દન ફત અથમાંથી .

પતિઓ કને મોકલ્યો હતો, તેમણે મોકલેલાં નજરાણાં લેઈ પાછો આવ્યો. આવતે વરસે અંગાળા ઉપર સ્વારી કરવાનો શાહે ઠરાવ કર્યો હતો. માટે ત્યાંથી તે વરસે અજમેરના પીરનાં દર્શન કરવાને કદાચ જઈ શકાય નહિ; માટે આજ વરસમાં બીજી વાર ત્યાં જઈ મુદ્દમાં જય મળવાની પ્રાર્થના કરવાનો ઠરાવ તેણે કર્યો. અજમેરના માર્ગમાં પાલ-શાહી છાવણીની આસપાસ આવેલાં ખેતરોના ખેડુતોને નુકસાન ન થાય તેવી સંભાળ લેવાને દિલાવરખાનને નીમ્યો; અને સ્વારી ઉપ-ડયા પછી એમ છતાં જ નુકસાન ખેતી કરનારાને થયું હોય તે ભરી આપવાને બરોસેદાર અમલદારો નીમ્યા. એ વખતથી પોતાની પ્રત્યેક સ્વારી અને મુસાફરીમાં રૈયતનું એ રીતે રક્ષણ કરવાનો બહોખરત કરવાનો ધારો કર્યો. માર્ગમાં મૃગયા રમતા, શાહ અજમેરથી સાત કોશને અંતરે પહોંચ્યા. ત્યાંથી પગે ચાલતા પીરની ઘોરે ગયા. ત્યાં અર્ચન પૂજન કરીને તથા કાગળ લોકને ધન આપીને પોતાને વેલો પધાર્યા. અદિ' બાર દિવસ રહી દરરોજ પીરની દર્શન કરીને જતા. એ માર્ગમાં પૂરી કરી શાહ કાથપુરમાં પાછો આવ્યો.

રમ રણ ની.

પ્રકરણ ૬. દિલ્હી વેલાગાહ તરફ

૧૯ મા વર્ષથી ૨૯ મા વર્ષ સુધી.—બહાર અને અંગાળાનો વિ-જય—રાણા કીકાનું બંડ.—ખીજન બંડ તથા પરચુરણ.—ધર્મ ચર્ચા.—વરિતપત્રક.—કેટલાક કરની માશી.—અંગાળા અને બહારમાં ફરીને બંડ.—મીરજનું હકીમની સ્વારી.—સતીનો અટકાવ—મહાભારતનું ભારાંતર.—ગૂજરાતમાં બળવો.

૧૯ મા વરસનો આરંભ તા. ૧૧ મી માર્ચ સને ૧૫૭૪, દી. સને ૯૮૧ તા. ૧૭ મી જુલકાદે થયો. એ વખત સુધીમાં અકબરને તાબે પંજાબ, હિંદુસ્તાન, માળવા અને ગૂજરાત એ દેશો હતા. દિલ્હીનાં રાજ્યો તેનાથી સ્વતંત્ર હતાં. પૂર્વમાં બહાર પ્રાંતનો કેટલોક ભાગ ઇ. સ. ૧૫૬૦ માં ત્યાંના સુલતાન સેરશાહ ખીજને હરાવી વશ કર્યો હતો; પણ તે પ્રાંતનો બાકીનો ભાગ તથા તેની પૂર્વે આ-

ગેરે ગૂજરાતના પગથાંઓનો વહીવટ કરવાને ખાનીઆજમના હાથ નીચે દાંડેમે નીમી અકબરશાહ અમદાવાદથી ઉપડી મેહેમદાવાદ ગયા. અહિં મહમદ બેગડનો ઉચ્ચો સુદર મેહેલ હતો તેમા તેણે મુખ્ય ક્યો એ મુનમે ગિયામુદીન અલી બડોને તેની મારી મેવાને માટે આમદખાનનો ઇન્કામ આપી, ગૂજરાતનો દીવાન અને જલ્દી નીમી, ખાનીઆજમની મદદમા મૂચો મેહેમદાવાદથી ગરે નીકળી શાહ ધોળકે ગયા, અને સાથી રાત્રે ઉપડી કડી ગયા કડીથી મિદ્દપુર ગયા ગંગા ભગવાનદાસ અને નાદુવી મહમદે વડનગર મર ધ્યોનો વૃત્તાન અહિં મળ્યો નાડે ઉતરમા તેમનો ઉપખર માન્યો મિદ્દપુરથી નીકળ્યા મિરોહી જઈ મુનમ ક્યો એ તરફના બડોજાર અને લૂટાગ લોડને પડી મળ કરવાને તથા દેશનો બદોળસ્ત રાખવાને માદન ખાનને યાજાર દગ થો મિરોરથી શાહ અજમેર ગયા સાના પીગ ખાનન મુન્નુદીન ચિરતીની યોગને પૂજા ફરીગેને બેગત આપી નીકળ્યા તે રામદાસ ઢંઢનાળાની જમીંગાના ગામ પુચ્છે ગયા અહિં ગમદામે તેના અને તેને લગ્નને મીનમાની આપી ગૂજરાતમા ઉપજ ખરચનો દિમામ જોઈએ તેવો રાખવામા આવ્યો નગેનો, તેથી પાદશાહે તે મુધારવાને ગંગા ટોડરમવને તેમને દત્તો, તે આ મુકાને આપી મળ્યો રાજને અકબર શાહ કાથપગ બહી સાધ્યા, ને સાં તા ૭ મી જુમાદન આખરે પડેઆ એમ ૪૩ દિવસમા ગૂજરાત ગયા, બડો નાશ ક્યો, અને પાળા આવ્યા.

એજ માગની ૨૫ મી તારીખે બને શાહજહાને મુનત દસરી મટોલસવ ક્યો મુલતાન સચીમ હવે બહુવા માડવા જેવડો થયો હતો તેથી તેને કુરાનાદિક ભણાવવાને માવાના મીર કવાન દર્વીને ઉસ્તાદ નીમો મુજદરખાન ડરીને અમદાવાદ ડાહ્યામા સારમપુરનો નવામ દત્તો તેને બોવાની પાદશાહે હિંદુસ્તાનનો વજર નીમો તથા જુમન તુલમુલિક એવો ઇલકમ આપી ત્યાના પ્રાતોનો વહીવટ સોંપ્યો નખ મદમુદ જુખારી તથા સૈદખાન કોડા ગૂજરાતમા લડતા કતલ થયા હતા, તેમને એક લાખ અકબરશાહી રૂપિયાનુ દેતુ હતું તે પાદશાહે સરકારી ખજાનામાથી આપ્યું મીર મુહમીન રિજવીને દક્ષિણના અધિ-

પતિઓ કને મોકલ્યો હતો, તેમણે મોકલેલાં નજરાણાં લેઈ પાછો આવ્યો. આવતે વરસે બગાળા ઉપર સ્વારી કરવાનો શાહે હરાવ ક્યેં હતો. માટે ત્યાંથી તે વરસે અજમેરના પીરના દર્શન કરવાને કદાચ જઈ શકાય નહિ, માટે આજ વરસમા બીજી વાર ત્યાં જઈ મુદ્દમાં જય મળવાની પ્રાર્થના કરવાનો હરાવ તેણે ક્યો. અજમેરના માર્ગમા પાદ શાહી છાવણીની આસપાસ આવેલા ખેતરોના ખેડૂતોને નુકસાન ન થાય તેવી સલાહ લેવાને દિવાનરખાનને નીમ્યો; અને સ્વારી ઉપડ્યા પછી એમ છતાં જ નુકસાન ખેતી કરનારાને થયું હોય તે બરી આપનાને બરોમદાર અમલદારો નીમ્યા એ વખતથી પોતાની પ્રત્યેક સ્વારી અને મુસાફરીમા રૂચતનુ એ રીતે રક્ષણ કરવાનો બદોમરત કરવાનો ધારો ક્યો. માર્ગમા મૃગયા રમતા, શાહ અજમેરથી સાત કોશને અંતરે પડેલા ત્યાંથી પગે ચાલતા પીરની ઘોરે ગયા ત્યાં અર્ચન પૂજન કરીને તથા કગાળ ચોકને ધન આપીને પોતાને મેલેલું પક્ષીયું અહિ બાર દિવસ રહી દરરોજ પીરની કબૂર ખેડેલાં જતાં એ જગ્યા પૂરી કરી શાહ દાયપુરમા પાછા ગયા.

સ્મરણ ની

પ્રકરણ ૬. ફોતી વેલાળાં તરફ

૧૯ મા વર્ષથી ૨૯ મા વર્ષ સુધી — બહાર અને બગાળાનો વિજય — રાણા કીકાનુ બડ — બીજા બડ તથા પરચુરણ — ધર્મ ચર્ચા — વસ્ત્રપત્રક — કેટલાક કરની માફી — બગાળા અને બહાગમા ફરીને બડ — મીરજા હકીમની સ્વારી — સતીનો અટકાવ — મહાભારતનું બાશાતર — ગૂજરાતમા બળવો.

૧૯ મા વરસનો આરબ તા. ૧૧ મી માર્ચ સને ૧૫૭૪, દી. સને ૯૮૧ તા. ૧૭ મી જુલકાદે થયો એ વખત સુધીમા અકબરને તામે પગ્ગન, હિંદુસ્તાન, માળવા અને ગૂજરાત એ દેસો હતા દક્ષિણના રાજ્યો તેનાથી સ્વતંત્ર હતા. પૂર્વમા બહાર પ્રાંતનો કેટલોક ભાગ ઇ. સ. ૧૫૬૦ માં તાના સુવતાન નેરશાહ બીજાને હરાવી વશ ક્યો હતો, પણ તે પ્રાંતનો બાકીનો ભાગ તથા તેની પૂર્વે આ-

વેલો બગાળદેશ સુવત્તાન સુલેમાન કરાનીને કબજે હતા. ઓદીઆ (ઓરિસ્સા) પ્રાંતમાં પણ તેનોજ અગલ હતો અકબરશાહ ગૂન્ડરા-
તમાં ઉઠેલું કિતુર શમાવવાના કામમાં લાગ્યા હતા, તેવામાં સુલેમાન
કરાની મરી ગયો. તેની ગાદીએ તેનો વડો દીકરો ખામુદ બેટો,
તેને તેના દુરાચારને લીધે તેના અમીરોએ મારી નાખ્યો. એ કામમાં
સામીય હોનાર તેનો બન્નાને ને જમાઈ નામે હામુ હતો તેને તેમણે
ગાદીએ બેસાડ્યો. લોદી નામે અમીરે હામુને મારી સુલેમાનના કનિષ્ઠ
શાહજાદા દાઉદને રાજ્યામને બેસાડ્યો. સુલેમાને અકબરના નામનું
ઉપગ્રીપણ માન્યુ હતું તેનો તેણે ધનકાર કર્યો, ને માટે તેના ઉપર
સ્વારી કરનાનો હુકમ અકબરે મોકલ્યો. દાઉદ વિપત્તિ લેવાથી રાજ્ય
મારી રીતે ચલાવી શક્યો નહોતો. તેની અને તેના વજીર લોદીની
વચ્ચે ટોડો થયો વળી મુગલોનો ચણાવેલો પટણાનો કિલ્લો દાઉદે ઉ-
દ્ધતાર્થ કરી પાડી નખાવ્યો, તે લડાઈનું ખીજું બહાનું હતું મુગલ
રાજ્યના પૂર્વ પ્રાંતોનો હાકેમ ખાનખાનાન મુનીમખાન હતો, તેણે
દાઉદના રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરી, પણ તેના વજીર લોદીએ વચમાં
પડી બે લાખ રૂપિયા રોકડા અને એક લાખનો કાપકાદિક માત્ર આ-
પી મલાહ કરાવી, આ સ્વારીથી ન ચેતના નળજા મનના વિપયાસ-
માં દાઉદે લોદીને મારી નાંખી માહોમાહે વટવાદ ઉઠાવી કાબુખાન
અને શ્રીધર નામે તેના બે અમલદારોની શીખવણીથી તેણે પ્રથમ
વજીર લોદીને કેદ કર્યો. લોદીએ તેને બધીસાળામાંથી કહાન્યુ કે,
“મને મારવાથી તમને લાભ થતો હોય તો તમારીવાળા પુરી કરો,
પણ યાદ રાખજો કે મારા મરણ પછી આપ પગ્તાસો મારા મરણ
કેડે મુગલો જોડે ત્વરાથી યુદ્ધ કરશે તો કદાપિ ફતેહ પામશે તમે
લડાઈ ઉપવશે નહિ તો નક્કી માનજો કે તેઓ હાવરો તેમની સાથે
કરેલી સધિ પોલી છે તે ટકવાની નથી. મુગલો અનુકૂલ સમયની
વાટ જોતા ટાપી રજા છે.” લોદી રાજકાજમાં હોશિયાર તથા ચતુર
ચોક્કો હતો તેને માર્યાના સમાચાર જાણી મુનીમખાને બહાર પ્રાત-
પર સ્વારી કરી. દાઉદ એ વેળા હાજીપુરમાં હતો આ સ્વારીની ખ-
બર સામળી તે પટણે ગયો. મુનીમખાને તેની પાછળ વાઘ પટણા

નગર ઘેરું, ને તેની ખખર પાદશાહને મોકલી

જેમ ગૂંજાત દેશ પોતે જાતે જાહેરે જાણે, તેમ બહાર અને બગાળા જીતવાનો હસન કરી અકબરશાહ બરચોમાસે ચઢ્યા ખોરાકી, ડેરાતણુ, હથીઆર વગેરે યુદ્ધની સામગ્રીને હોડીઓમા ભરી જમના અને ગંગા નદીઓમા ચલાવી, ને પડે પણ સકુદુંબ નાવમા જ્વાર થયા કેટલીક ફોજને પણ તે વાટે હારે લીધી, અને બાકીની મેનાને તથા હાથીઓને પગરસ્તે મીઠા મુસુકખાન રાજમીની સરદારી નીચે રવાને કરી. ઢેકાણે ઢેકાણે જમીનપર ઉતરી શિકાર કરવા જતા સાજરે સાજરે પડિતો વિદ્યાવિનોદ કરતા શાહબદા અને બે-ગમેનિ જવાનપુરમા મેથી ફોજસહિત પાદશાહ પટણે ગયા. તે શેહેરનો ઘેરા ધણા માસથી ચાલતો હતો તેનો અત આણવાનો વિચાર કરવાને, અકબરે લશ્કરી મરદારોની સભા બોલાવી કહ્યું કે “અહિ આવી મેં નિરીક્ષા કરી તેપરથી જોમ જણાય છે કે હાજીપુરને કિલ્લો જીતવાના પટણા જીતાશે નહિ એ મેની વચ્ચે ગંગા વહેછે. તેની પોહોળાઈ બે કોશ છે. પટણામા ઘેરાયલા દાઉદને હાજીપુરથી મસ મદદ મળેછે તે બધ પડવી જોઈએ માટે પ્રથમ હાજીપુરનો ગઢ જીતવો.” સકળ અમીરોને એ મત સાચુ લાગ્યું પાદશાહે ખાન આલમને ત્રણ હજાર સેના સહિત હોડીઓ વડે સામેપાર તે ગઢને જીતવાને મોકલ્યો, ને રાજા મળપતિ એ તરફનો મોટો જમીદાર હતો તેને મદદમા આપ્યો. નદીમા અને જમીન ઉપર યુદ્ધ થયાં તેમા પદાણુ હાર્યા. હાજીપુરનો ગઢવી કાયખાન તથા ખીજ સરદારોનાં માથાં હાથ આવ્યા તેઓને ખાન આલમે પાદશાહની હજૂરમાં મોકલ્યા; અને પાદશાહે તે દાઉદને મોકલ્યા એ માથા તથા મુગલ ફોજનો ભારે વિજ્ઞાત જોઈ દાઉદ ભય પામ્યો, ને હાજીપુર ગયાથી નિરાશ થઈ રાતમા પટણા છોડી નાડો ખીજે દિવસે અકબરશાહે ગેહરમાં પ્રવેશ કરી શત્રુની પૂઠે લશ્કર મોકલ્યું રેવતણુ રક્ષણ કરવાના જાહેરનામાં કરી શાહ પડે પૂર્વ દિશાએ દાઉદની પાછળ ગયા. પટણેથી ૨૬ કોશ ઉપર દરિયાપુર નામે તાલુકામા તેના ૪૦૦ હાથી પકડાયા પાદશાહે અહિ છ દિવસ મુકામ રાખી ખાનખાનાનની ફોજમા

૨૦૦૦ રનાર ઉમેરી તેને દાઉદની પાછળ મોઢ્યો, ને પોતે ત્યાંથી પાછા વળ્યા જ્વાનપુરમા જઈ ૨૩ દિવસ રહ્યા એ મુદતમા નના છતેલા મૂનકના વહીવટનો જદોયસ્ત કયો જ્વાનપુર, કાલી, સુના રગઢ, તથા ખીજ ટેલક મહાન અને પરગણા જાગીરમા ન આપતા ખાનસા ખાને રાખ્યા જ્વાનપુરથી નીચી ખાનપુર ગયા ખાનખાનાની સામે લઢવાને ઉભો નહિ રહેતા દાઉદ ઓઢીઆ પ્રાનમા નાહો, અને તેની રાજ્યધાની તાડનગર તથા ખીજ ગેહેરો મુગનોને હાય વગર લઢે આવ્યા એ મમાયાર મળ્યા પછીશાહ દિલ્હી ગયા અહિ કેટલાક દિવસ રહી પોતાના પિતાની તથા પીરોની દમરના દર્શન કર્યા દિલ્હીથી શાહ અજમેર જના પ્રના ગયા જોવપુર અને સિવાનહ ગઢની વચ્ચેના પ્રદેસમા રાજા માલમદેવનો કુવર ચદ્રમેન જખેડો કરી રેયતને રજાડો હતો તેને સજા પ્રનાને ફોજ મોઢી પાદશાહ હાયપુર ગયા આ સ્વારીમા પાદશાહના જોવામા આવ્યું કે હિંદુસ્તાનમા ધણીક જમીન વગર ખેડાયેલી રહે છે એ જમી ખેડના ને માટે ખેડુનોને ઉત્તેજન આપવાની તેણે ગોડવણુ પ્રી જમીન ખેડાય તો એક કરોડ ટકા ઉપજે એટલી જમીનના પરગણા ફરાખ્યા, ને તેનો વહીવટ કરવાને કરોડ પદવીના અમનદાર નીચ્યા તમામ પડતર જમીન ત્રણ વરસમા ખેડાયુમા આવવી જોઈએ એવી યુક્તિ તેમણે કરવી, એવી તેમને તાકીદ આપી અમીરોને પણ પોતપોતાની જાગીરમા એવી ગોડવણુ કરવાની આજ્ઞા પ્રી સિધના જખગઢના સુનતાન મહમદનુ મરણુ થયાથી તેના ભભારીએ પાદશાહને તે ગઢ ઠમજે કરવાની અરજ કરી તેપરથી અકબરે ત્યા ફોજ મોઢી એ વરસમા ગૂજરાતમા મોટો મજ પડ્યો ને તે છ માસ પહોંચેલુ જ રો ગરીમ અને તવગર માણસો દેશ છોડી નાસી ગયા એ વેળા જુવાર (જર) નો ભાવ ૧૨૦ ટકે મળુ થયો હતો ઘાસ જીગ્યુનહિ તેથી ઘોડા, માયાદિક ઢોરને ઝાડની છાલ ખવાડતા એ વરસની આખરે જમાણાના પાકીના થાણા ખાનખાનાને હાય આવ્યા દાઉદની પાછળ તેણે રાજા ટોડરમવને મોઢ્યો હતો પણ દાઉદનુ જોર વધારે હોવાથી તેને પોતાને ટોડરમનની મદદે જતુ પડ્યુ દાઉદ એ

વંજા આમેા ઉભો ગદી સ્થરથી લદ્યો પણ પરાજય પામી તેને કટક ગદમા ભરાતુ પડયુ ખાનખાનાન તે ગદને છતાં તેની પાછળ ગયો, પણ દાઉદે સવાહ ડગવાની ઇચ્છા જણાયાથી ખાને તેની વિનતિ સ્વીકારી તે પાદશાહને ખડણી આપે અને તાબે રહે, એવી બે લીએ ઝોઢીઆ પ્રાત તેને હમ્ને રહેવા દીધો.

વરસ ૨૦ મુ-તા ૧૩ મી માર્ચ ૧૫૭૫ અકબરને દિગોર વયથી વિદ્વાનનો સગ મમતો પડિતો અને કવિઓની જોડે વિદ્યા રિયે વાનો કરવાનો અને કવિતા માલગનાનો તેને શોખ હતો તેમનું યથાચોગ્ય સન્માન કરી તેમને માહોમાહે વાદવિવાદ ફગાવતા અને પોતે તે સાબળવાને બેસતા એમને મગવાને કાજે આ વરસમાં તેણે રાજમદિગની વાડીમા ઇમાદતખાનું નામે સુદર મકાન બધાવ્યુ તેમા ચાર એવાન કરાવ્યા-પેહેનુ, મોટા મંચદ એટલે ધર્મગુરુઓને બેસાને, ખીજુ, હમવા એગે પડિતોને, ત્રીજુ, સેખ લોકોને, અને ચોથુ, કવિઓને મગવાને સાફ શુક્રારે ગત્રે પાદશાહ ત્યા જતા અને આખી રાત્ર ત્યા ગહેતા વારાફરતી ચારે એવાનમાં જતા અને લાયકી પ્રમાણે ત્યા ખીરાજનારાને અશરશી અને રૂપિયાના દાન આપના જેઓ એ મકાનમાં દાખલ થઇ રહતા નહિ તેઓ બહાર બેસતા, ને તેમને પણ ત્યાહ અશીરા આપના એ વરસમા અકબરની ફોર્ધ મકાની હજ કરવા ગઈ સારથી મીર હાજી નામે એક અમલદાર નીચો તેણે મુખ્ય કામ એ હતુ કે દર વરસે હજ કરવા જનારાનો બંદોબસ્ત કરી મજે પહોચાડના ને પાછા લાવવા હ્યેક વરસ પછી આ નીમનુક કાઢી નાખી રાજા ટોડરમલ બગાજેથી ૫૪ હાથી લેઈને આવ્યો, ને ત્યાં બનેલી હમીદન તેણે શાહને કહી એ વરસમા અકબરે તેને આખા રાજ્યનો દીવાન નીચો બદ્દશાનના હાકેમ મીરજા મુયેમાનને તેના પૌત્ર શાહરૂખે માદીએથી ઉપાડી ગજ કરાજે કર્યુ હતુ, તેથી તે અકબરની મદદ માગવાને દિંદમાં આવ્યો પાદશાહે મોટા ભમકાથી તેને આવકાર દીધો. ફાયપુરથી વીસ દોશ ઉપર મથુરામા તે આવ્યો તેવારે તેને સામા તેડવાને કેટલાક અમીરાને મોકલ્યા રાજધાની (ફાયપુર)થી પાંચ દોશપર ને ૨

વારે પાદશાહી સ્વારી તેને માખી લેવા ગઈ આખે ગમે પાચ દમ્મ-
ર હાથીઓની હાર ઉભી રાખી હતી એ હાથીઓને મખમલ અને
કીનખામની ઝુલો, ગળે મોના રૂપાની માકળીઓ, વગેરેથી સણ-
ગાર્યા હતા પ્રત્યે એ હાથીની વચ્ચે ગાડમા ચિત્તા રાખ્યા હતા
એ ચિત્તાને ગળે કસમી પટા પેહેરાવ્યા હતા તથા વામાપર મુદ્દ
ટોડા ઓરાડયા હતા મીરજી સુતેમાન બાગરના વખતથી બદ્ધશા-
નમા રાજ્ય કગ્તો હતો ને ધણો દુદ્ધ હતો પાદશાહ તેની નજી-
આવ્યા, એટલે તે હાથીએથી ઉતરી નમન કરવાને ફાડયો, તે જોઈ
શાહે ઘોડેથી ઉતરી તેનો હાથ સાદી પગે લાગતો અટકાવે પગી
તેને ઘોડે બેસાડી પડે ઘોડેસ્વાર થયા, અને તેને પોતાને જમણે હા-
થે રાખ્યો માર્ગમા તેની ખગર અતર પુછી અને તેની જોડે રાતો
ઠરી મેહેને પધારી તેને પોતાની જોડે રાખ્યાસન ઉપર બેમાડયો
દરબાર ઉઘા પછી પોતાની જોડે જમાડી પામેતા મેહેવમા મુગમ
આપ્યો, ને પગમના મિપાહસાનર એટલે સજેદાર ખાનજહાન ઉ-
પર દૂધ લખ્યો કે ૫૦૦૦ સ્વાર સહિત જઈ એને એતુ રાજ્ય ૭
તી આપવું એ હુકમ અમલમા આયો નહિ, કેમકે બગાળાનો સિ
પાહમાલર ખાનખાનાન મુનીમખાન મરણ પામ્યો તેને હાથે શાહે
ખાનજહાનને મોકલ્યો બગાળાની રાજધાની તે વેળા તાડનગર હતું,
પણ તે મુનીમખાનને ગમ્યું નહિ તેથી જીતુ પાટનગર ગાડ હતું
ત્યા જઈ તે રહ્યો, અને લોકોને ત્યા જઈ વસવાની જરૂર પાડી
ગાડ ઉજડ થયા પછી ત્યાંની હના રોગી થઈ હતી, તેથી વણા
માણસ લા મરી ધયા, ને અતે તે હવાથી મુનીમખાનનો પ્રાણ ગ-
યો એને દીકરા નહોતો તેથી એની સધળી મિલ્કત પાદશાહી ખ
જાને આવી અખરશાહે ખાનજહાનને અમીરલ ઉમરનો ખિતાબ,
કસબી પોશાક, રવ જડિત તરનાર, મૂલ્યવાન સાજવાળા ઘોડા, વ
ગેરે સરપાવમા આપી બગાળે મોકલ્યો એ જોઈ મીરજી સુતેમાને
મહે જવાની રજા માગી બીજે વરસે પાદશાહે તેને રૂ ૫૦૦૦૦)
આપી ત્યા મોકલ્યો

વરમ ૨૧ મુ તથા ૨૨ મુ, માર્ચ ૧૫૭૬ તથા ૭૭ અન્નમેર
પ્રાતમા ચંદ્રસેને બડ ઉઘાવ્યું હતું તેનો પરાજય આ વરમમા થયો.

તેના સીવાનાગઢ ઘણી મહેનતે પાઠગાહી લશ્કરે છૂપો વાર્ષિક જત્રા કરાવે પાઠગાહી જાગરેમા હતા તેવારે જગાળામા દાઉદખાને બડ કથાના સમાચાર આળ્યા ખાનજહાનનું લશ્કર પગ્નમમા હતું તેને તાર લાગવાથી અકબરન સરદારને કિતુર મચાવવાનો સારો ભાન મળ્યો જગાળામા મુકેના થાણુદારોની પામે પુરતું લશ્કર ન હોના થી તેઓ નાસી બહાર પ્રાતમા આળ્યા બબર થતા વારને અકબર સાહે સુખાનકુશીજખાનને તાકીદનો પત્ર આપી ખાનજહાન કને મોખ્યો, તેમા ફરમાવ્યું કે જગાળેથી નાઠેના તમામ અમીરો અને જામીરદારોને લેધ એકદમ દાઉદપર ચઢાઈ કરી એ કાસદે રર દિવમમા એક હજાર કોશની સુમાફરી કરી ઝટ સજ્જ થઈને ખાનજહાનને ગઢગિઠપર રનારી કરી એ નિલામા દાઉદના ત્રણ હજાર પગલુ હતા તેમણે જુદા કર્યું મુગલ ફોજે તેમાના અર્ધને કતલ કરી તથા વણાડને કેદ પકડી ગઢ છુલ્યો એ ઝવડો અદિ આસતો હતો તેનામા ગોચુડા અને કુબચમેરના ગણા કીકાએ બડનો ઝુડો ઉઠાવ્યો અકબરસાહે મહાદુર અને ચતુર કુવર માનમિગને પાચ હજાર સ્વાર સહિત તેની સામે મોખ્યો અને પડે ફાયપુર પધાર્યા ત્યા પહોચતા જગાળેથી સમાચાર આળ્યા કે તાડનગરમા દાઉદનો મુખમ હતો, ત્યા ખાનજહાન જતા દાઉદ ત્યાથી ઉપડી અકબરદાવ (પાછળથી રાજા માનસિંગે તેનું નામ રાજમદાવ પાડ્યું તેજ નામ હાલ છે) નામે ગામની થડમા બધ મોરચાબધ મજસુન ધાવણી બનાવી રહ્યા છે, ને ખાનજહાન તેની પાછળ ત્યા ગયોઠે નડુની છાનણી કંઠલુ જગામા છે, એ જાણી પાઠસાહે બહારના મુખેદાર મુજ્જરખાનને તેની મદદે જનાની આજ્ઞા મોકલી

રાણા કીકાની સામે મોકલેલી ફોજ ફતેહ પામી દિદુગઢ રાણામા એ રાણોછ મુખ્ય હતો, તેથી તેની મદદે ઘણાં મજસુન મળ્યા આળ્યા હવા ચિનોડગઢ મુખ્યોને હાથ ગયા પડી એ રાણાએ ટેકડા વમાની તેમા પોતાની રાજવાની કરી હતી, અને ત્યા અવનવરે રાજ્ય કરેનો હતો કુવર માનમિગની સેના જોડે અગ્રામ કસે તે હવલીનાટમાથી બહાર આવી હતો વુદ્ધ ગુરુ બેશથી યદ

છાત્રનો મોટો મદદાર રામેશ્વર આશિયરો, તેનો કુવર શાસ્ત્રિવાદન, તથા ચિતોડવાળા વીર જયમજનો કુવર રણુમા પદ્મા. રાણાજી પડે ધવાળા તેવારે પાછા ફર્યા, અને માનસિંગ જ્યાં પામ્યો. આ અને બીજી લદાઈઓમાં રજપુતોની મદદ ધણી હતી; અને અકબરશાહ પડે કોઈ ધર્મભેદ કે જાતિભેદ ગણતાર નહિ; તથાપિ મુગલ મરદારો તેમને કાફર ગણી મનમાં તિરસ્કાર કરતા. માનસિંગના હાથ નીચે આમરખાન કરીને મુગલ સરદાર હતો, તેને કાઠ મુગલ જોદાએ પુછ્યું કે 'રજપુતોમાં આપણી નરફના ક્રિયા છે અને મામાવાળીમાં ક્રિયા છે, તે શાપરથી પારખવું?' આસરે જ્યુ, 'તીર માર્યા નાઓ. જો તે વાગે તે મરશે' મુસલમાન ઇતિહાસકર્તાઓએ પણ બધાં દિલ્લોએ વિષે જ્યાં લાગ આવ્યો ત્યાં અપશબ્દો વાપર્યા છે. આ ફોદનો ટૂંકાત આદરશાહને લખી, માનસિંગે હથેલી યાદમાં ધુમી ગોગુડા નગર લીધું તે રાણોજી હુગરોમાં જઈ બસવા શાહે માનસિંગ અને તેના હાથ નીચેના અમીરોને મરપાવ મોકલ્યા.

બગાજેથી પણ જયના મમાયાર આવ્યા. દારૂદતું લશ્કર પરાબલ પામ્યું, અને તે પકડાવાથી ખાનગરદાને તેનો તિરસ્કેદ કર્યો; તોપણ એ પુર્વ પ્રાનોમાં શાંતિ થઈ નહિ બહાર પ્રાતનો સૂએદાર પોતાની ફાજ લેઈ બગાજે સદાય કરવા ગયો, તે જાણીત્યાંના રાજા મજપતિએ હંગામો મચાવ્યો. એ પ્રમાણે દેશી રાજા બડ કરતા હતા તેનાં કારણ મુગલ ઇતિહાસકર્તાએ નોંધ્યા નથી. સભવ એવો છે કે તેમના ઉપર જૂનમ થતો હશે. દેશી રાજાને મુગલો જમીનદાર કહેતા અને તેમની પાસેથી ખડણી તથા નોકરી લેતા. તેમના ઉપર અન્યાય ધણો થાય ત્યારે તેઓ બળવો કરે એમ જાનતું હશે. રાણા કીકાના મુલકમાં પાદશાહી ફાજને ખોરાકની બારે તંગી પડી. ને તે બીના માનસિંગે શાહને જણાવી; તેપરથી તેને પાછા ફરવાની આજ્ઞા મોકલી. આ તંગી પડવાનું કારણ એ હતું કે તે દેશમાં લૂટ કરવાની માનસિંગે મના કરી હતી. એ જાણી અકબરે તેના ઉપર નાખુશ થઈ તેને કેટલાક વખત લગી દરબારમાં આવવાની મના કરી. થોડા વખત પછી તેને ક્ષમા કરીને રાણાનો મુલક ઉજડ કરવા મોકલ્યો.

શાહ મનમુર નામે સીરાજથી આવેલો આદમી પ્રથમ ખુશબો ખાતા-
મા કારકુન હતો તે તેને દીવાન મુન્શીખાને જરતદ્દ ક્યો હતો એ
નોખરી ગયા પછી તે જવાનપુરમાં ગયો અને ત્યાં ખાનખાનાન મુની
મખાનની નોકરીમાં ચઢતા તેનો દીવાન થયો હતો તેના ગુણ પાદ
રાહના જાણુનામાં આવ્યાથી તેને બોલાવી, આ વેળા મુખ્ય દીવાન
ક્યો. પાદનાદ તન્દથી મજાની જાત્રાનો મધ નીકળ્યો તેવારે શાહ
પડે જાનાગુનો વેગ ધારણ કરી મીઠા હાજીની પાળ થોડા ડગલા
દિવા; ને તેથી દજ કરના જતાગએ દર્દ પામી તેને આશીર્વાદ
દાધા. એમની જોડે ફેજને મોંની તેમને રાજા કીમતા રાજ્યમાં
લૂટ કરતા જનાનો દુકમ આપ્યો અકબરને એ વેળા મઠે જવાનુ
મન હતું, પણ મત્રીઓની સલાહથી ને વિચાર ફેરવી રજપૂત મ-
ગ્યાનના તેઓ ગયા. જોમુદમાં હાજી લોક આવ્યા તેવારે રાજા
કીકાજી સાથી નીકળી પહાડોમાં ગયા પાદશાહે કુનસીન અને રાજ
બગનાનદાસનેલા મૂખી, કુવીજખાનને ફેજ આપી હાજીઓ જોડે ઇસ્-
સ્થી મોકલ્યો એ.લસકર ત્યાં પહોંચ્યું તેવારે લાનો રાજા નારાયણ-
દાસ દુગમાં નામે એક દેવવમાં રજપૂત થોડા રહ્યા હતા, તેમને
ફેમરિયા કરી મુગલો જોડે લડતા પ્રાણ ખોયા અકબરશાહ ઉદેપુર
પહોંચ્યા તેવારે ખમર આવી કે સુગતમાં હાજીઓ અટક્યા છે, કેમ
ફિરગી લોખના પરનાનાનો કાવ મળ્યો નહોનો પાદશાહે એ કાન મે
જાવવાને કુવીજખાનને જવાનો દુન ક્યો. પછી ઉદેપુરથી નીચી અ-
જરદાદ વામનાડા અને દુગરપુરના રાજ્યમાં આવ્યા. તે વારે વામ-
વાદનો રાવળ પ્રતાપસિંહ અને દુગરપુરનો રાવળ અસ્કગણ તથા
આજુગાજુના બીજા રામરાજા અને જમીનરો નજરાણા આપવાને
તથા મેવાબજનવવાને હાજર ગયા અદિ જમાનેથી ૫૦૦ હાથી તથા
બીજા મન્યવાન વસ્તુઓ રાત્રી પામેથી મગેથી, તે આણી રામ ટોડ
મયે બાદશાહને રજૂ કરી કુવીજખાન પણ જાહેને એ મુકામે મળ્યો
હજ કરવા જનારાના વદાણને અમુદમાં દર ત નદિ કરવાનો નેવ
મેળવવાને તેને તથા કલ્યાણગમ નામે વેપારીને મુગ્ધ મોકલ્યા, નેતેમને
તે કામ કર્યું એ તરફના મુખમાં થા ॥ બેમાડની જોવણ તથા

જમીનદારો જોડે બદોખસ્ત કરી શાહ માળવે ગયા, ને ત્યાંની રૈયત ઉપર થતા જૂલમ બધ પાડવાનો બદોખસ્ત કર્યો. ઘણાક માણસ ફર્યાદ કરવા આઘ્યા. અકબરશાહે દરેકની અરજ ધીરજથી સાંભળી અને તેમનાં દુઃખ નિવારણ કર્યાં. કોટપક્ષીને મુકામે મુજફરખાન, રાજા ટોડરમલ, અને શાહ મનસૂર જોડે વિચાર કરી કોટલીક વ્યવસ્થા કરી, તેમાં ટંકશાળ વિષેની મુખ્ય હતી. એ વાર સુધી રાજ્યની ટંકશાળનો વહીવટ એક અમલદારને હાથ હતો અને તેને ચોધરી કહેતા. હવેણાં તેના વિભાગ કર્યાં. ફાયરપુરની ટંકશાળનો ઉપરી અબ્દુલ સમદ, લાહોરનીનો મુજફરખાન, બગાળાનીનો રાજા ટોડરમલ, જ્વાનપુરનીનો શાહમનસૂર, ગૂજરાતનીનો ધમાહુદીન હુમેન, અને પટણાનીનો આસફખાન, એમ નીમતુદે કરી. ચાર ખૂણીઆ રૂપિયા પાડવાનો દરાવ પણ એજ દિને કર્યો.

ગોઆમાં શીરગીઓ પાસે જે હુમરો હોય તે જોવાને તથા સ્તાંની કારીગરીના નમૂના તથા ખનાવનારાને લાવવાને, નાણાંની મોટી રકમ આપી હાજી હખીખને સ્તાં મોકલ્યો હતો. ત્યાંના હુમર શીખવાને કેટલાક કારીગરોને પણ તેની હારે મોકલ્યા હતા. એ સર્વ આ વેળા પાછા આઘ્યા. કારીગરો જે જે શીખી આઘ્યા હતા તે સધળું શાહને તેમણે દેખાડ્યું હાજી હખીખે આણેવો ભાત ભાતનો માલ તેણે શાહની હજૂરમાં રજૂ કર્યો. તેણે કેટલાક આદમીને શીરગીઓનો પોશાક પહેરાવી તેમના વાળ વગાડતા ઉભા રાખ્યા. સ્તાંના ગવૈયા લોકે તેમનાં વાજ વગાડ્યાં, તથા આર્જન નામે યુરોપી વાજી વગાડ્યું; તેથી સંવંને આનંદ થયો. મધ્યમદના રાજા પરમાનંદ પવાર જોડે ઝપડો ઉઠ્યો તેને વશ કરવાને મુગલ સેના ગધ ને ફતેહ પામી.

૨૩ મુ વરસ તા. ૧૧ મી માર્ચ ૧૫૭૮, તા. ૨ જી મોહોરમ હી. ૯૮૬. નવરોજનો એટલે બેસતા વરસનો તથા પાદશાહને ગાદી-એ બેસાની શાલગીરીનો ઓચ્છવ માળવાના દિવાલપુર પરગણામાં કર્યો. આશીરગદ અને બર્હાનપુરનો હાકેમ રાજા અલીખાન પાદશાહના દરકમ ખરોખર માનતો નહિ, તેથી તેના ઉપર શાહાજીની સરદારી નીચે ૧૦ હજાર સ્વારોની ફોજ મોકલી. મીરઅલી શાહઆન-

ખાનને એ ફૈઝની હાજરી નોખવાને તથા ઘોડાને દામે તેની ચોક-સી રાખવાને જોડે મોકલ્યો લડવા ન ઉભો રહેતાં રાજા અલીખાન ત્રીલાખા બરાયો, ને પાદશાહી ફૈઝ તેના દેશમાં ફરી વળી રાજા અલીએ માફ માગી ખડણી આપી

ગૂજરાતની જમાનદી દરાવવાને એ વેળા અકબરશાહે રાજા ટોડરમલને મોકલ્યો ધ્રુવના ગજનો પરાજ્ય થવાના મમાયાર મળ્યા પછી શાહ માગમા મૃગયા રમતા રાજધાની ફાયપુર બધી ગયા ત્યા પહોંચ્યાને વળી માસ થયા પછી ગૂજરાતમાં મુજફ્ફર હુમેન મીરજા-એ આવી બડ ઉગાધ્યાના વર્તમાન આગ્યા એનો બાપ ઇબ્રાહીમ મીરજા ઉત્તરમાં નામે, તેણે એ બાળક દોરાથી એની મા શુચકખ બેગમ (અમમના મામ કામરાનની દીમ્મી) જોડે તે કબજામાંનારો હતો તેને અટકાવવાને પાદશાહી ફૈઝની એક દુકડીએ ખાનદેશમાં નદરમાં આગળ પ્રવેશ ક્યો, પણ તેમાં તે દુકડીએ હાથ ખાધી ને બડબોગ લોક ખમાત લગી આવ્યા, મુજગતના મુગવ હાથેમ વજીર-ખાનની પામે ૩૦૦૦ સ્વાર હતા પણ તે બધાપર તેને બરામો ન હતો, તેથી ટોડરમલ પાટણમાં હતો તેને મદદે બોલા રો ટોડરમલે અને વજીરખાને મળી આ શનુને હરાવ્યા મીરજા જુનાગઢ બધી નાકો અને રાજા ટોડરમલ હિંદુસ્તાનમાં ગયો તેની ગયાની વાત જાણી મીરજાએ આની અમદાવાદને ઘેરો વાળ્યો, પણ હાથ ખાઈ તેને ગૂજરાતમાંથી નામકુ પડ્યું, તેથી બાવાની મમામ્મિ થઈ ખાનદે-શમાં તેને રાજા અલીખાને કેદ કર્યો ને આ મગશાહને તે વાત લી ખમગ દુર્ગ પાદશાહે તેને હજીરમાં મોનનાની આજ્ઞા મોકલી એ વરમમાં પુઠડીએ તારો દેખાયો મેનાડના રાખા જોડે વિગ્રહ આ-લતો હતો તેનો અત આપ્યો નહિ તેનો કુબવમેર ગદ જિયા પ હાડોમાં મજસુત સ્થાપના હતો, તે શાહનાજખાન, રાજા જગજાન-દાસ, અને કુવર માનમિગે મળી જીત્યો, સાગે રાજોજી વાસનાડના દુગરી દેશમાં નાકો ગોચુડગઢ તથા ઉદેપુર ગદ પપુ મુગલ સેના ને હાથ આવ્યા, પણ ગણાજી વશ થયા નહિ

અકબરશાહ ગલ્લખાનીમાં (ફાયપુરમાં) પાછા આવ્યા પછી,

ઇબ્રાહિમખાનામા વિદ્વાનોની અને ધર્મગુરુઓની બેઠક પાળી જતી
 થઈ એ વેળા ત્યાં બિન બિન પયોના પડિતોએ પોતપોતાના મન
 મિદ્ધ કરનાને વાદ વિવાદ કર્યાં બણેના શીદા, મુની, મુરી, ખાલિજી,
 જૈન, બૌદ્ધ, ચાર્વાક, ખિસ્તી, યાદુદી, જરથોસ્તી (પારસી), આદિ-
 જૂદા જૂદા મત ॥ રાત્રીઓ સભામા આવ્યા હતા. સર્વને પોતાના
 વિચાર જાહેર કરનાની પુરી છુટ હતી દરેક પયનાગા નિમયપણે
 ને જોનથી તમ્બાર ખરતા રાત્રે પાદ્રી રોડાદ્દની જોડે મુમનમાન
 પડિતોને બારે ત રાત્ર થઈ અમુનફજલે લખ્યું છે કે એ પાદ્રી વ
 યો ચતુર હતો તેણે મુમનમાન ઉમનાઓને સવાદમા રદ કયા ત્યારે
 તે ઉમલાઓએ બાઈગવ ઉપર મુમો કર્યો તેમના વાધાના ઉત્તર
 આપી, પાદ્રી બો યો કે 'ને બાઈમન જૂડ અને ડુરાન માયુ એડુ
 તમને દહ આખીન દોય નો આવો તેની અજિથી પગીક્ષા કરીએ
 બટી સગાવો હું મારૂ બાઈમન હાથમા લેવ તેમા ચાતુ અને તમે
 તમાકં કુરાન હાથમા લેધ તેમા હિડો સાયુ જૂડું એ કસોગીથી
 જણાઈ આવશે' ઉમલાઓએ તેમ ખરવાની ના ખી, અને કોધાય
 માન થઈ કંઠેર વચન ઉચ્ચાર્યા એથી પાદશાહનું નિષ્પક્ષ મન જેદ
 પામ્યું તે પણ સત્યાસત્યનો જડો વિચાર કરીને જ્ઞાનપુર્વક બોલ્યા
 કે 'માણુમનુ બહારથી માનતુ, અને મુમયમાન ધર્મના વચન માન,
 અતરની ખાતરી વિના મઠં કામના નથી મે ઘણા ખાલિજીને મારા
 રાજ્યમળના ભયે ખીને જગાત્મારે મારા પુનર્જેના ધમમા આણના
 છે પણ હવે સલના કિરણથી મારૂ મન પ્રમસમાન થનાથી મારી
 ખાતરી થાડે કે મિસ્લાનિમાનના કાળા વા ગાયી અને રમનફખી
 ધુમરથી તમે છનાયના છે પણ મિદ્ધતા કે પુરાવાફખી મશાન
 વિના એક ડમડુએ બરાય નહિ નિર્મળ વિરેષ વડે મોગી જે માર્ગ
 પ્રાપ્ત ખીએ તેજ લાભકારી છે મુગમાન ધમનો મદામન (ફનિદ
 કે ફાતિઓ) જણવો, સુનત કરાવની કે રાજબયથી પગે લાગતુ
 એ પરમેશ્વરને મજબુર દોય નહિ આશ્ચર્યિત થતુ પગે લાગનામા
 નથી સત્ય માળો (પ્રમાણિત થાઓ), કેમકે કપાળના બના ઉપર
 પૂણ્ય નથી' આવા મદવિચાર કુનાર અને જોદિરમા કહેનાર અ-
 કબરને ધન્ય છે !

૨૪ મું વરસ—સને ૧૫૭૯. કાથપુરના મેહેલના ચોકમાં ૨૦ ગજ લાંબો, ૨૦ ગજ પહોળો, અને ૩ ગજ ઊંડો હોજ હતો, તેને સોના, રૂપા, અને ત્રાંબા નાણાંથી બરી, પાદશાહે તે ધન અમીર, ગરીબ, સાધુ, અને વિદ્વાનલોકને આપી દીધું. મુઘાં તૈયબને બહાર અને હાજીપુરનો દીવાન, રાય પુરૂષોત્તમને બક્ષી, તથા મુઘાં મજદીને અમીમ નીમ્યા; અને ત્યાંની ખાલસા જૂમિનો વહીવટદાર ખોજ શ-મશીરખાનને ઠરાવ્યો. એ વરસને અતે બંગાળાનો સિપાહસાલર ખાનજહાન મરી ગયો. શાહે તેના બાઇને દિલાસાનો પત્ર લખ્યો. ત્યાંના દીવાન મુજફ્ફરશાહને સબેદાર, રીજવીખાનને બક્ષી, અને હકી-મ અબુલકાદર તથા પતરદાસને દોવાન ઠરાવ્યા.

૨૫ મું વરસ—માર્ચ ૨૨ મી ૧૫૮૦. એ વરસમાં અકબર-શાહે કાશ્મીરમાં વકીલ મોકલ્યો. તેનું સન્માન કરી ત્યાંના સુલતાને પોતાના વકીલને મુગલ દરબારમાં કેસર, કતૂરો, મરી, શાલજોડા વગેરે નજરાણા સહિત મોકલ્યો. અકબરે તેને માન દઈ કીમતી બેટ આપી. તેમજ દક્ષિણ દેશના સુલતાનો પણ વરસો વરસ નજરાણાં મોકલતા. અને મુગલ દરબારથી તેમને બેટ મળતી. ગૂજરાતમાં બંડ ઉઠાવનાર મુજફ્ફર દુસેન મીરજાને પકડી રાજા અલીખાને હજૂરમાં મોકલ્યો, તેને અકબરે ક્ષમાતાન આપી છોડી દીધો. એક દિવસે શાહ જમવા બેઠો તેવારે તેના મનમાં એવો ખ્યાલ આવ્યો કે મારા બાણા ઉપર ટોઈ ભૂખ્યા આદમીની નજર પડી છે તો તેને મૂકીને હું એ કેમ ખાઉં એ પરથી તેણે હકમ કર્યો કે મારે માટે રસોઇ થાય તે-માંથી કેટલોક ભાગ ગરીબોને પ્રથમ ખવાડવો ને પછી મને પીરસ-વું. પ્રતિ વરસે હજરત મહમદ પેગંબરના જન્મ દિવસે અકબરશાહ સૈયદાને, ઉમરાવોને, શેખ, અને અમીરોને ઉગ્રણી આપતા; તથા ખીજ જે એ જમવા આવે તેને જમાડતા આ વેળા એ દિવસે શાહને દોઢએ કહ્યું કે અબુજફર, હમર, ઉસમાન, અને અલી એ ચાર ખરા ખર્ચદાર એ પ્રસંગે લોકને ઉપદેશ કરતા, અને તૈમૂર વ-ગેરે કેટલાક સુલતાનો પણ તેમ કરતા. ખર્ચદાર અને ઇમામો કરતા તેમ મારે પણ કરવું એવું ઠરાવી, શુક્રવારે કાથપુરની જુ

છઠ્ઠાં જઈ ઉપદેશસ્થાને ચઢી કવિતામાં અકબરશાહ બોલ્યા કે—

જે પ્રભુએ મને રાજ્ય આપ્યું.

તેણે મને ડહાપણુ અને બળ આપ્યાં,

ન્યાય અને સનમાર્ગ દર્શાવ્યા,

મારા મનમાં ન્યાયનુચ્ચાપન કરી, બીજા બધા વિચારોને દૂર કર્યા,

તેની શ્રુતિ બુદ્ધિની પાર છે

તેની સકિત મોટી છે—પરમેશ્વર મોટા છે

એ અર્થની કવિતા બોલ્યા પછી કુરાનમાના કેટલાક છંદ બોલ્યા પરમેશ્વરનો પાડ માન્યો અને ક્ષાતિહા બણી નીચે બેઠી પ્રાર્થના કરી. એક શુક્રવારે એહેરના ચોગાનમા બધા મરીમ અને બીખારીઓને બેગા કરી દાન આપ્યા. આશરે એક લાખ માણસ મળવાથી બીડ ભારે યઈ, તેમા ૮૦ બધરા છોકરા કચગઈ મુવા. દબે પછી એવો મેળાવડો ન કરતા થોડાને થોડાને બોલાવી ખેરાત આપવાનો હકમ શાહે કર્યો, કુતખુદીન આઠા નામે મોટા ઉમગવને શાહનવા મજીમનો શિક્ષક ઠરાવ્યો, તેની ખુશાલીમાં તેણે મોટી જ્યાફત આપી સલીમશાહ ત્યાં જન્મવા ગયા તેનો તેના નવા મુઝએ પુછ્યો નજરાણુ આપી દગતૂર પ્રમાણે પોતાની ખાધે બેમારી ફેરવ્યો.

વસ્તિપત્રક.

પ્રત્યેક જગીરદાર, સિક્રાદાર, અને દારોગાપર હકમ મોખ્યો કે ગામે ગામના રહેવાસીની નોંધ કરવી એ પત્રકમા દરેક માણસનું નામ અને તેનો ધધો નોંધવો; અને પછી બધા પત્રકા એકઠા કરવા. જે માણસ ઘણ ધધો રોજગાર ન કરતો હોય તેને ગામમા રહેવા દેવો નહિ. હોંશિયાર માણસો આવે કે જાણ તેમની તપાસ કરી તેઓના ધરિદા સારા છે કે નહારા તે જાણી લેવું, એમ કહેથી બહારથી દેખાઈતા રૂડા અને મનમા ભૂંડા આદમીઓના ખરાં લક્ષણ થોડા વખતમાં જણાઈ આવશે આ ધારાથી રાજ્યમાં શાંતિ સ્થાપન થઈ ને લોકનું રક્ષણ થયું.

૨૬ મુ વરસ—એ વરસમા અકબરશાહે ‘તમઘા’ નામે માર્ગમાં પ્રવામીઓ પામે લેવાતો કર તથા માલપગ લેવાતી જગત એ બે

વેગ આખા રાજ્યમાં માફ કર્યા તમમતી અકમરી નામે ઇતિહાસનો કર્તા લખેછે કે એની ઉપલ્ આખા ધરાનના રાજ્યની ઉપજ જોટથી હતી બગાડાના હાકેમ મુશ્કરખાને મુગવ સરદારોની જાગીરો જમ કરી તથા ખીજા જૂવમ મુજાયા, તેપરથી એ સાલમાં લા બગવો ઉઠ્યો બહાર પ્રાતના અધિકારીઓ પણ સરદારોની જાગીરો જમ કરવા લાગ્યા, તેથી ત્યાં પણ બડ થયું ને બને પ્રાતના દિતૂરી લોક એમના થયા આ મમાચાર પાદશાહને મળવાથી તેણે રાજા ટોડરમલની સરદારી નીચે બડ બેમાડવાને ફોજ મોકલી એ ફોજ બગાડે પહોંચી તેવારે ત્રીશ હજાર જોદ્દાનું જખર લશ્કર તેની સામુ આવ્યું અખતે વધારે ફોજ મોકલી પણ દિતુર લોક છતાંયા નહિ ટોડરમલને પ્રથમ થોડો જમ મળ્યો, પણ તેના લશ્કરના જાગીરદારોપર આગ્રેથી વજર મનસૂરે ખાણી બરવાની તાકીદના દાગળ લખ્યા, તેથી અજાણ-ઈ કેટલાક નાસી બળનાખોરને જમમલ્યા એ જાણી પાદશાહે આ જમખાનને ૫,૦૦૦ રનાર આપી રવાને કર્યો તથા રાણા કીમને છતાંને શાહખાનખાનને મોકલ્યો હતો તેને ત્યાંથી તેની ફોજ સહિત બગાડે મોકલ્યો નણેક વરસ આ ઝનડો ચાલતા બડખોરોમાના કેટલાક માર્યા ગયા અને કેટલાકને આજમખાને સમજાવીતથા જમીન પાત્રી આપી મનાયા

આ વસમાં જ મરની આગળ એક માણસને આખો તેને જ્ઞાન ન હતા, અને જ્ઞાનને બદલે મર્વ દિવ્ર પણ ન હતા, તેપણુ તે બરોબર સામજતો અખતે તેને છવાઈ બાધી આપી

૨૭ મુ વરસ-એ સાલમાં રાજા ટોડરમલની બનામણુ પ્રમાણે પાદશાહે વમુલાત ખાતામાં મુધારો કર્યો અને તેના વડીવટના ધારા દરાવ્યા આ વિષયનું વર્ણન આગળ આપનામાં આવશે

બંગાળા અને બહારના બગવાખોરના બોનાબ્યારી મીરજા મદ-મદ હકીમ હિદુસ્તાન છતવાને આવ્યો તેની દરોગ ને સિધુ ની ઉતરતા કુચર માનસિંગે હરાવી પાંચી દગવી, અને તેના નાયક શાદ માનને લણ્યો એ નાયકના આમાનમાથી હકીમે લખેના પણ દાગળ મળ્યા એમાનો એક વજર મનસૂર ઉપર હતો, અને બાનીના

ખીજા બે ઉમરાવ ઉપર હતા. એ કાગળ માનસિંહે પાદશાહને મોકલ્યા. અકબરે તેઓને વાંચી તેમાં લખેલી ખીના ગુપ્ત રાખી. હકીમ પંડે આવ્યો. તેવારે તેની ફાજ મોટી હોવાથી પાદશાહી ફાજ 'પાંચી' હતી લાહોર ગઈ. તેની મદદે અકબરશાહ પડે ચઢ્યા. આઠ મહીનાનો પગાર સિપાઈઓને આગળથી આપી તેમને સજ્જ કર્યા. ફાયરપુરથી પદર ફાજ જતાં બંગાળના બળવાખોરોપર પાદશાહી સેનાએ મેળવેલી મોટી ફતેહના સમાચાર મળ્યા. આ સારા શુકનથી હર્ષ થામી પાદશાહ આગળ આત્મા. પેલી ગમથી ખીરજં હકીમ લાહોર સૂધી આવી પહોંચ્યો. પાદશાહી સ્વારી પાણીપત પહોંચી તેવારે હકીમનો દીવાન નામેવજીરખાન નાસી આવી વજીર મનસૂરને મુકામે ઉતર્યો. તેણે પાદશાહની નોકરીમાં દાખલ થવાની અરજ કરવાથી મનસૂરે તે વાત પાદશાહને સંભળાવી. આમાં કાંઈ કપટ છે, એવો વેહેમ અકબરના મનમાં આવ્યાથી, તેણે પેલો કાગળ મનસૂરને બતાવી તેને બરતરફ કર્યો. ત્યાંથી આગળ જતાં શાહજાહને મુકામે પાદશાહને ખીજા કાગળ મળ્યા, તેમાં મનસૂરપરનો શક ખરો હતો તેનું હોવાથી શાહે તેને ફાંસી દેવડાવી. અકબર અને તેનું સૈન્ય પંજાબ બહુ આવેછે, એ જાણી ખીરજં હકીમ પાછો ફરી કાપુલ જતો રહ્યો. તથાપિ પાદશાહ માર્ગમાં મૃગયા રમતાં સિંધસાગર તરફ આત્મા. અટક પહોંચ્યા તેવારે ત્યાં ગઢ બનાવી તેનું નામ અટક બનારસ પાડ્યું. એ મુકામે કાપુલ ઉપર સ્વારી કરવાની ગોઠવણ કરાવી. કુંવર માનસિંગ, તેનો ભાઈ કુંવર માધુસિંગ, શેખ જમાલ બખ્તિયાર, અને ખીજા સરદારોને પેશાવર જીતવાને મોકલ્યા, હિંદુ લોકને અટકઔળંગવાની મના હોવાથી કુંવર માનસિંગે કહેલું પ્રખ્યાત વચન—

“સખી જુમિ ગોપાલકી, વામે અટક કહાં;

જાકે મનમે ખટક હય, વોહી અટક રહા.”

તે આ વેળા બોલ્યો હશે. એમણે જઈ પેશાવર હાથ કર્યું, એટલે અકબરે શાહજાહ મુરાદને રાયસિંહ, કલીજખાન, વગેરે સરદારોની સાથે કાપુલ લેવા મોકલ્યો; અને તેની પાછળ પંડે પણ કેટલેક છોટે ફૂચ કરતા રહ્યા પેશાવરમાં પહોંચ્યા પછી ત્યાં શાહજાહ સલીમને રાજ બગવાનદાસ,

સેવદખાનાદિક અરદારોનો કને પાછળ મૂળી પોતે રાજના વીસ મેરાની ઉનાવળી ચાને ચાલ્યા કામુત્તી માત મેરાપર ખુદકામુત્ત નામે ગામ છે, ત્યાં શાહજહો મુરાદ પદોચ્ચો તેવારે મોરખ હકીમે તેના ઉપર હુમલો કર્યો, પણ પરાજય પામી તેને નામતુ પડ્યું; અને મુરાદે કામુત્ત અર કર્યું એ વેળા અકમરનો મુકામ પાછળ ૪૬૨ મેરાપર મુખામ નામે મામમા હતો એને આગતે દહાડે મોરખ હકીમના મામા ફરીફને શાહજહો મુરાદની ફાજના પાછળ ભાગપર હાપો મારી ઝેટકુ મુરાદાન કર્યું હતું, પણ હામીમની હાર થયા પછી તે ફરી સદરાને આવ્યો નહિ. પાદશાહે કામુત્તમા જઈ ત્યાં વીત દિવસ મુખામ રાખ્યો અદિ તેના જાણવામા આવ્યું કે મોરખ હકીમદેશ તથા ઉમ્મેકે લોખને ઘરજો જતા ધારેછે એમ થયેથી પોતાના કુળને લાલ્લ સાગે એવું વિચારી, અકમરે તેના અપરાધ ક્ષમા કર્યા, અને તેને કામુત્તનું ગમ્ય પાછું આપ્યું મોગનએ તાબેદાર રહેવાના સો ગન ખાધા પછી પાદશાહ દિફુગ્લાન બણી પાઝ કર્યા ધીમીધીમી ફિઝતી નેનાની જોડે ન રહેતા પોતે ઉનાવળી ચાને જનાલામાદ આન્યા અદિ મોગી હારણી હતી, તેમાથી શાહજહો સવીમ તથા તેની નયેના ઉમરાવો મુનારકમાદી આપવાને લામા આન્યા એ મુકામેથી શાહે મોરના કુમરમા વમનાગ લોખને વતા કરનાને એ લશ્કરી દુકાં મોખી મુમતમાન મથકર્તા એ લોખને કાફર કહેછે, તે પછી જાણાયછે કે તેઓ મુમતમાન ધર્મ માનનારા નહોતા જનાલામાદથી ઉપડી પાદશાહ મિઘમાગરે આવ્યા અદિથી કામુત્ત જઈ આવતા એ મહિનો થયો ત્યાં દોડીઓનો પુત બનાયો હતો તેવડે પાર ઉતરી તાહ લાહોર ગયા પગ્ગળ પ્રાતનો રાજારખાર ગજ બગનાનતમ, કુવર માનમિહ, અને સેવદખાનને મોપી તેઓ દિલ્હી થઈ કાથપુર ગયા શાહજહો દાનિયાવ તથા માતા મર્ધમ મહાની મામા સેના આવ્યા તેમની હારે અખ્બરશાહ રાખ્મધાનીમા પેના વચ્ચર મનમુત્તને ફાદનાનો મગજ મોગજ હકીમ તગ્ધથી આ વનો પકાયા હોના, તેપછી તેને મજલોદી ગણી ફત્તી દીધી એ કામગી વિરે કામુત્તમા તજીજ દગ્તા મા હુમ પડ્યું કે તે

જૂઠો બનાવટનો હતો, અને મનસુર નિરપરાધી હોય માયો ગયો; તેથી શાહ એક પાખ્યા.

૨૮ મું વરમ-તારીખ ૧૬ મી માર્ચ ૧૫૮૩ ઇસ્વી. એ વર-સમાં ઇલાહી નવરોજનો જોમ્મલ દરબારમાં ૧૮ દિવસ ચાલ્યો. શુક્રવાદન બેગમ અને સલીમા મુલતાન બેગમ નામે નાદીઓ મંકે હજ કરવા ગઇ હતી, તેઓ પાછી આવી તેમને તેડવા જવાને તથા મુઇમુદ્દીન પીરના રોજના દર્જન કરવાને શાહજહાં મલીમને પાદ-નાહે મોકલ્યો. અમુતોરાળ નામે અમીર મંકથી હજરત મહમદ પેગમ્બરના પગલાવાગો પથર લાવ્યો તેને માન આપવાને પાદશા-હ ચાર ડોશ સામા ગયા, અને પોતાની સાથેના અમીરોને આજ્ઞા કરી કે દરેક તેને પોતાની ખાધે લેઇ ચોગ્ર ડગલા ચાલતુ એમ તે પથર અમીરોની ખાધે બેસી રાજનગરમાં આવ્યો એ વરસમાં શાહજહાં મલીમને મોના અને રૂપાવતી તોળીને તે દ્રવ્ય ઘેરાત કર્યું.

૨૯ મું વરમ-હિંદુ વિધવાઓ મતી થઇ પોતાના ધણીની જોડે જગી મરતી, તેમાં દેટલીક પોતાની ખુશીથી એ રીતે આપનાત પ્રતી, અને દેટલીકને તેમની ચરત નહિ છતા, તેના ધણીના મગા, એમાં પોતાના કુળની આજરહે એમ માની, બળાતકારે બાગી મારતા આ ખીશ ગીત બધ પાડનારી અકમરચાહે આજ્ઞા કરી હતી, અને તે આજ્ઞા અમલમાં લાવવાને, એટલે વિધવાની ખુશી વિના તેને બાળા મારતા અટકાવવાને, દરેકબાગમાં અને રોહેરમાં તેજેઅમલદારો નીમ્યા હતા રાજ માલદેવના કુવર જયમખને બગાળામાં મુલે જવાનો હુકમ આપ્યો હતો, તેને આ માલમાં લૂલાગવાથી ચાઉંસા નગરની ખાસે મરણ પામ્યો. મુલના રાજની કુવરી તેની પત્ની હતી તેની મ-જી પોતાના પતિના જમનો જોડે જગી મરવાની નહતી, તેમજતા તે બાઈના કુવર ઉદ્ધવસિંહે અને તેના ધર્નાથ મિત્રોએ તેને બળાતકારે બાળાનો કરાન કર્યો આ અન્યાય એ નિદ્યતા અટકાવવાને શાહ પટે ત્યા ગયા તેમને બાચુકે મના કરવાને બીજા દ્રષ્ટને મોકલતા વાર થઇ જો, માટે પંડે ઘોડે ચઢી એકદમ લા મિલાવ્યા પાદશાહ નો આન્યાડે એ વાતની પ્રથમ ખબર નહિ પાડવાથી, મજબૂતો અ-

વિચારીપણે લઢવાને તૈયાર થયા, પણ પાછળથી જાણુ થતાથી જાગ-
નાથ અને રામભાલ આગળ આવી નમ્યા, અને એ કામમા આગે-
વાન હતા તેમને પાદશાહને હાજર કર્યા તેમનો ખસ્તાનો ખરે માની અ-
કબરે તેમને ભારે સજા ન કરતાં માત્ર કેદ કર્યા.

મહાભારતનું ભાષાતર ફારસી બોલીમા કરવાનો હકમ અકબરે
કર્યો હતો તે આ સાલમા પૂર થયું.

ઝોદીઆના (ઝોરિસ્માના) અકબરના હાકેમ કલુખાને બાબરો
કરી બગાળાના મડખોરોને મદાય કરી વળી ગૂજરાતનો પદમદસુ-
લતાન મુજફ્ફરશાહ નાસીને કાઢિયાવાડના ડુંગરોમા સતાર્ધ રહ્યો હતો,
તેને અમદાવાદના મુગલ હાકેમ શાહમુદ્દીનની ફોજના કેટલા ફૂટેલા
નાયકો મળી ગયા ગૂજરાતનો નવો નીમાયશો હાકેમ ઇતિયાદખાન
અમદાવાદ આયો તેવારે આ બડ જોરપર આવ્યું માત્ર હાકેમ
હિદુસ્તાન જતો હતો તેને મળવાને તે કહી ગયો, અને ગમજારીને
પોતાની મદદે ગમ્યો તેઓ કહીમા હતા તેવામા મુજફ્ફરે આની
અમદાવાદ કમજ કર્યું શાહમુદ્દીન અને ઇતિયાદખાન અમદાવાદ પા-
છુ છતી લેવાને આવ્યા. રોહરની પાસે માનરમતીની કાઠે તેમનીઅને
મુજફ્ફરશાહની વચ્ચે લઢાઈ થઈ તેમા તેઓ હાર્યા, તેથી ત્યાથી નામી
અલ્લુદ્દિનવાડ પાટણમા જઈ બગ્યા ત્યાથી તેમને મારી કાઢવાને મુ-
જફ્ફરે ફોજ મોકલી તેનો પરાજય થયો બચ્યો મુગલ નવાન કુત-
બુદ્દીન પોતાની સેના લેઈ વડોદરે આવ્યો તેને મુજફ્ફરનાહે હરાની
મારી નાખ્યો કુતબુદ્દીનના માણસો અને મરદારો મુજફ્ફરની ફોજમા
દાખલ થયા વડોદરેથી જઈ તેણે બચ્ય લીડુ અહિ તેને સરકારી ખ-
જનામાયા ૧૪ લાખ રૂપિયા મળ્યા, તથા કુતબુદ્દીનની દશ દરોડટકાની
મિઠકા હાય આવી એવડે તેણે મુસલમાન અને રજપૂતોની મળી
નીશ હજાર ફોજ રાખી મુગલ, પઠાણ, તુર્ક, અને રજપૂતો પગારને
માટે લશ્કરી નોમરી કરતા, અને જે હાગે તેની નોકરી છોડી છતનાર-
ની સેવામાં દાખલ થતા, સ્વધર્મનું અભિમાન હતું, પણ સ્વદેશ કે
સ્વગતિનું અભિમાન તેમનામા નહતું, અને જેનું હાથ ખાધું તેની
પડતી થવાથી કે વધારે લાભની આશાએ તેની સામા થવામા
ગણતા નહિ,

ગૂજરાતમાં મુઝફ્ફરશાહને મળેલા જયના સમાચાર જાણી અકબરશાહે પ્રખ્યાત મયત બેરામખાનના દીકરા મીરજાંખાનને સેનાપતિ નીમી એ બંડ બેસડવાને મોકલ્યો. સરખેજ આગળ મુઝફ્ફરશાહ અને મીરજાંખાનની વચ્ચે યુદ્ધ થયું. અકબરનામાં અણુલક્ષ્મણ કહે છે કે એ સંગ્રામમાં મુઝફ્ફરની પાસે ૪૦,૦૦૦ સ્વાર અને એક લાખ પાયદલ હતું. મીરજાંખાનની ફાજમાં માત્ર દશ હજાર સ્વાર હતા, તોપણ તેણે મુઝફ્ફરને હરાવ્યો. રણભૂમિમાંથી નાસી મુઝફ્ફર ખખાત ગયો. અમીરખાન તેની પાછળ ત્યાં ગયો એટલે તે ત્યાંથી પડોદરે નાકો. પાદશાહી ફાજે તેની પીડ પકડવાથી તે રાજપીપળાના ડુંગરોમાં જઈ બસાયો. અહિં તેને કેટલીક મદદ મળવાથી તેની સેના વધી; પણ મીરજાંખાને ડુંગરોમાં પેશી તેને હરાવ્યો. મુઝફ્ફર હવે સોરઠ બહી ગયો. આ જયના સમાચાર પાદશાહને થયાથી તેણે મીરજાંખાનને ખાનીખાનાનો ઇલકાબ, ઘોડો, જમો, રત્નજડિત કટાર, અને પાંચ હજાર સ્વારની સરદારીના વાવટો બક્ષી ધણી શાખાસી આપી. તેના હાથ નીચેના સરદારોને પણ તેમની સેવાની યોગ્યતા પ્રમાણે ધનામ આપ્યાં.

“એ મીરજાં અબ્દુલ રહીમ હિંદુસ્તાનના મુસલમાન અકબરશામાં ધણો નામાંકિત હતો. તેનો જન્મ લાહોર મધ્યે સને ૧૫૫૭ માં થયો હતો. જ્યારે તે ઉમ્મરે આપ્યો ત્યારે અકબરશાહે તેને “મીરજાંખાન” એ ઇલકાબ આપ્યો, અને ઘોડા વખત પછી ગૂજરાતનો દાકતમ નીમ્યો. ૨૮ વરસની ઉમ્મરે તેને પાદશાહે શાહજહાં સક્ષીમનો અતાલીફ એટલે શિક્ષક હરાવ્યો, અને તેજ વર્ષે મુઝફ્ફરશાહના બંડને શમાવવાને મોકલ્યો. તેનું લશ્કર નાનું હોવાથી અકબરે તેને શાખામણ દીધી હતી કે એટલી ફાજથી મોટો સંગ્રામ કર્યો નહિ. પણ કોઈ વૃદ્ધ અમીરે તેને કહ્યું કે ખાનીખાનાન થવાનો કે રણમાં પડવાનો આ પ્રસંગ છે. એ વાત તેના મનમાં હતરવાથી ઉપર કહ્યો છે તે સંગ્રામ કર્યો; ને તેથી તેને પેલા હમરાવની બલિષ્ઠ વાણી પ્રમાણે ખાનીખાનાનો ઇલાકાબ અને ૫૦૦૦ સ્વારોના સરદારની પદવી મળી. ત્યાર પછી તેને વકીલદ સુલતાનતની પદવી મળી. એ એટલી મોટી હતી કે બાગ્યે કોઇને મળતી. જવાનપુર, મુલતાન, અને સિંધની હકૂમત વારાફરતી તેને મળી. દખણમાં તેણે મોટી લઘાઈ લડી સેવા બજાવી. શાહજહાં દાનિયાલ તેની દીકરીને શરણ્યો. જહાંગીરના અમલમાં પણ તેણે મોટી નોકરીઓ બજાવી. તે ૧૬૨૬ માં મરણ પામ્યો.

મુજરશાહે ગોડગમાં ઊવણી કરી લશ્મર ભેગુ કર્યું જીનાગ-
દના હાકેમ અમીનખાનને અને નવાનગરના જામ સરમ્યાલને મમ
ધન આપી પોતાના પદામાં લેવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે ધન
લીધુ પણ મદદ કરી નહિ, તેથી તેને જરડાના ડુગરામાં નાસી જતું
પડ્યુ. જામની મદદથી પાદશાહી ફાજે તેની પાછળ ડુગરામાં જઈ
તેનો પુષ્કળ અસયામ લૂટ્યો, મુજર ત્યાંથી નામી ગૂજરાતમાં આ-
વ્યો. ધણીક કોળી, દાકરડા, તથા આસીઆ બડખેર તેને મળી જતાથી
તેની પાસે વળી શુદ્ધ કરવા જોડવી ફાજ થઈ તેની પાછળ પડેલી
પાદશાહી ફાજે પ્રાતીજ આગળ તેને પકડી પાડી દરત્યો ખાનખા-
નાન જરડાના ડુગરામાં હતો, તેવારે તેને ખતર મળી કે વીશ હજાર
સ્વાર અને પુષ્કળ પાયદળ ભેગુ કરી જામ સાહેબુ શુદ્ધ ચડવા ધારે
છે એપરથી ખાનીખાનાન તેની સામે ગયો. જામે માફ માગી
નજશણા મોઢ્યા, અને મવાદના કોબખસાર કર્યા મુજરે વળી
દામિયાવાડમાં જઈ દિવર મચાલ્યુ. પાદશાહી ફાજ તેની પાછળ મર્જ.
એકઠે તે કચ્છના રણની વાટે જોસલખેર બધી નાહો.

એ પરસમાં દક્ષિણ દેશમાં આવેલા વરાડ અને અહમદનગરના
સુવતાનોની વચ્ચે વિમલ થયો તેમાં અહમદનગરવાળાએ અકબરની
મદદ માગી ને અકબરે મૈન્ય મોકલ્યુ, પણ તેના મરદારોમાં કુમપ
કુચ્છો હોવાથી એ સ્વારી સફળ થઈ નહિ ગૂજરાતમાં દિવર બધ
પડ્યુ હતું ખાનીખાનાન પાદશાહની હજૂરમાં ગયો અને નિઝમુ-
દ્દીન અહમદને હાથ રાજકરખાર રહ્યો, તેવામાં કચ્છના રાવ ખેગાગની
સેનાએ પાદશાહી રાજ ઉપર હુમલો કર્યો, મુજરશાહ પાછો આવ્યો,
અને કટલાક કોળી, દાકરડા, તથા આમીઆ ઉઠ્યા નિઝમુદ્દીનેએ સર્વેને
હરાવી તેમના ગામ બાળ્યા પછી તેને હજૂરમાં બોલાવી, અકબર-
શાહે આજમખાનને ગૂજરાતનો હાકેમ નીમી મોકલ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

અકબરશાહના મનમાં ધર્મસબંધી ફેરફાર—ફૈઝી, અમુન રમન,
ખીરમવાદિ અકબરના મિત્રો—દાર પીરાની મનાઈ, વગેરે—સી-
મનું લખ —બુઘાજાના બડની સમાપ્તિ

આ વખત સૂધીમાં અકબરના ધર્મસગની મતમાં મોટો ફેરફાર થયો હતો. મુઘલી તેને સ્વધર્મ ઉપર વહ્ણી આપ્યા હતા, ને તે એ દેને લગી કે તેને વેદેથી ગણી સમય, પણ તેની સાથે તેને પોતાના અને પાર। ધર્મો વિશે જોળ કરવાની અને વિચાર કરવાની ટોસ હતી તે સમયથી સત્ત મદી લેનાર હતો, ને ધર્મો ન હતો, અને તેની ધર્મ જિજ્ઞાસાને સતોળે, તેવા માણુમની જોડે વાતચીત રવાને તે અહાતો તેમ કરવાનો પ્રયત્ન જોળનો, અને તેના માણુમોને પોતાની પાસે મોનાવતો અને પ્રેમપૂર્વક રાખતો મુસલમાન ધર્મ સગથી જળા ત્તાર નહિ કરવાતો તેનો દરાન હોવાથી ઘણાક ધર્મો મુસલમાની તેનાથી ારાજી હતા, પણ એથી તે જ્યો કે પાટો હતો નહિ જ્ઞાની મુસલમાનો અને હિંદુઓનો સગ થનાથી તેજુ મા વિચાર પામ્યુ તેના મનપર અમર કરનારા હિંદુઓમાં જીગમન મુખ્ય હતો, અને મુસલમાનોમાં ફૈઝી અને અમુન ફઝન નામે બે જાઈ સર્વોપરી હતા એમનો દાદો શેખ ખીજર સિધમાંથી હિંદુતાનમાં આવી નાતો નગરમાં વસ્યો ત્યાં તેને મુનારક નામે દીપ્તે થયો એ શેખ મુનારક બુદ્ધિમાન, વિદ્વાન, અને ધર્મસગથી ઉદાર વિચારનો હતો એના પુત્રો- મા ફૈઝી અને અમુન ફઝન મહાપુરુષો હોઈ બહુ પ્રખ્યાત થયા ફૈઝી પિતા રચવામાં એકો હોનાથી અકબરનો માનીતો સાથી થયો. અકબરના દરબારમાં ફારમી કવિઓમાં તે સર્વોપરી મરસ હોવાથી પ્રિરાજ કહેનાતો હિંદના મુસલમાન કવિઓમાં અમીર ખુરા સર્વો લુજ અને ખીજર નમરે ફૈઝી ગણાયે શેખ મુનારકના ખીજર દીકરા અમુન ફઝનનો જન્મ તા ૧૪ મી જાનેવારી ૯૫૫ ૧૫૫૧ મા થયો હતો તેના બાપે તેને બહુ સમાગથી બણા રો મહાબુદ્ધિમાન અને ઉવાગી હોનાથી વીશ વરસની ઉમ્મરે અમુન ફઝન મોટો અને સારામાર મમજનારો પડિત ગણાયો તેણે ઘણા અથ નાથી બહુ જ્ઞાન મપાદન કર્યું ને તેથી આગળ 'અગમી' એટલે મહાપડિતનું મોટ પદ પામ્યો પોતાના અગમના ૧૨ મા વરસમાં ચિતોડના ઘેરાનુ કામ ચલાવતો હતો, તેવારે ફૈઝીની કવિતા બણુનામાં આપાથી અકબરે તેને પોતાની હજૂરમાં મોનાવ્યો તરજુ કરિ ઉતાવળે તેનો માનીતો થયો, અને તેની સત્તા દરબારમાં જ્ઞમી ફૈઝીએ પોતાના બાપ

અમુલ ફઝલને તેના ૧૭ મા વરસમાં પાદશાહી હજુરમાં આપ્યો શાહે તેનું બુદ્ધિજન ઝટ પારખ્યું, અને દર વરસે તેને વધારે મોટાં કામ મોંઘી મોટે દરજ્જે ચઢાવ્યો. ચઢતે ચઢતે અમુલ ફઝલ વડો વજીર અને ૪૦૦૦ રવારોનો મન્સુખદાર અને પાદશાહનો અતિ વિશ્વાસુ મંત્રી થયો. દીવાની અને લસ્કરી કામોમાં તેણે રાજ્યની મોટી મોટી સેવા બજાવી, એના પ્રમાણિકપણાનો એક દાખલો નોંધાયેલો છે તે એ કે, હખણના આશીરમટનો ઘેરો ચાલતો હતો નેવારે તેના કિસ્સેદાર બહાદુરખાને તેને ફોડવાને ભારે નજરાણું મોકલ્યાં. અમુલ ફઝલે તે લેવાની ના કહી સખજ બતાવ્યો કે, “મં એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે ચાર કારણ હોય તો મારે ભેટ લેવી, ત્યારવિના લેવી નહિ. તે ચાર કારણ આ છે:—૧. મૈત્રી, ૨. તે નજરાણું બહુ મુશ્કેલ ગણ્યું નહિ, ૩. તે નજરાણું લેવાને આતુર ન હોઈ, અને ૪. તે લેવાની જરૂર હોય. એમ માનીએ કે તમારા નજરાણા સખધી પેહેલાં ત્રણ કારણ છે; પણ પાદશાહની મેહેરખાની મારાપર એટલી છે કે ખીજ કાઢી પાસેથી બક્ષીશ લેવાની મને જરૂર અને હચ્છા રહી નથી.”

ફઝી અને અમુલ ફઝલ બંનેએ પોતાના પિતાના ધર્મ સખધી ઉદારમત સ્વીકાર્યા હતા, અને તેઓમાં ધણો વધારો કર્યો હતો. આસ્તિક મુસલમાનો તેમને ધર્મગ્રંથ, પાખડી, નાન્તિક, ધર્મગ્રાંથિક અપશબ્દો વડે નિંદતા. પરધર્મોના મુજબત્વે વિષે જિજ્ઞાસા, પોતાના ધર્મવિષે સંદેહ, અને પરધર્મજિને પોતપોતાના ધર્મ પાળવાની છૂટ આપવાના વાજખી વિચાર, અકબરના મનમાં આ બે શાઇઓ જોડે ઓળખાણ થયાની પુર્વે ઉપજ થયા હતા. પાદશાહના મનમાં સત્ત્વનો અગ્નિ સળગાવનારા તેઓ નહોતા, પણ તેને વીંજનારા અને સ્વયંત રાખનારા હતા. પોતાના મતને મળતા, અને સમાન ભાવી મનના, પણ પોતાથી વધારે દૃઢ વિચારના અને આગળ વધેલા એવા આ પણ પોતાથી વધારે દૃઢ વિચારના અને આગળ વધેલા એવા આ બે વિદ્વાનો અકબરને મળ્યા. એમની જોડે વારંવાર સંવાદ કરી તે પોતાનો ધર્મવિષે ચર્ચા કરવાનો શોખ પૂરો પાડતો. ને અને તેઓ એકબેકને પ્રેરતા અને પ્રયોજતા, અનેક શંકા ઉપજાવતા અને

માધાન કરતા પરિણામે મુસનમાન ધર્મનો લાગ અને “દિવ્ય અદ્વૈતમત” ની એટલે કે વળ દિવ્ય એક ઇશ્વરી મતની આપના મરનાના ઠરાવ પર આત્મા આ નવા સપ્રદાયના પ્રમુખ આચાર્ય અકબરશાહ પડે, અને તેની પછી ખીજી પદવીએ અમુન ફઝલ અને ફૈઝી હતા.

અખ્દલ શાહ બદાહની નામે ધર્માધ મુસનમાન અધિકારીએ પોતાના “ત્વારીખી બદાહની” નામે પુસ્તકમાં અકબરના મુધારાવાળા સાથીઓને બહુ બાધ્યા છે તે લખે છે કે “હી મને ૮૮૨ મા અમુન ફઝલે ખીજાર દરમારમાં આવી ફુનિયાને આગ લગાડી તેણે દિવસે દીવો કર્યો બધા પયોની સામે યઈ તેણે મુધારાનો કમરપટો ફેડે બાધ્યો. ‘આયતુન કર્સી’ નામે કુરાનના બારીક અને શુદ્ધ વિચારો પર અથ છે તેની તેણે ટીકા લખી લોખંડે છે તે મીઠાનું પુસ્તક તેના બાપે લખ્યું હતું, પણ તે અમુન ફઝલે પાદશાહને પોતાને નામે બતાવ્યું અને તેથી બહુ માન પામ્યો. મારા કરતા તેના ઉપર પાદશાહની વધારે મહેરબાની હતી. મગર મુલાઓનો ગર્વ ઉતારવાને શાહે અમુન ફઝલ ઉપર બહુ માયા કરી મુલા લોકપર અમુન ફઝલના કોપનું કારણ આ હતું મીર હસબી અને ખીજા પાખડીઓને પકડી કતલ કર્યા, તે વેળા શેખ અમદુલ નખ્સી મખદુમુન મુલક અને ખીજા વિદ્વાનોએ મનસમો કરી પાદશાહને બહાર કઠું કે શેખ મુબારક મહમદી પણ પાખડી છે તે પોતે નરખનો અધિકારી થયો છે, અને ખીજા માણસોને નરક બળી દોરે છે પાદશાહે તેને પકડવાની રજા આપી પણ તે અને તેના દીકરા નાસી ફાયપુરમાં શેખ સલીમ ચીસ્તીને શરણે ગયા તે શેખે તેને ખરચના નાણા આપી ગૂજરાતમાં નસાડ્યો ગૂજરાતમાં તેને મીરજા અજીઝ મેમનો આશ્રય મળ્યો. મીરજાએ પાદશાહને લખ્યું કે ‘શેખ મુબારક ગરીબ વિદ્વાન છે, તેની પાસે ધનામી જમીન નથી, અને તેના દીકરા હોશિયાર છે એવાને પીડવામાં શો લાભ છે?’ એપરથી પાદશાહે તેને ધર્મ ન કરી અને અમુન ફઝલ ખુશામતે કરીને શાહનો વહાલો થયો પછી તેણે મુલાઓને બહુ હરકત કરી, તેમની જમીન લેવાયી લીધી, અને તેમના મુતારા બધે પડાયા મુસનમાન શેખ અને મોલવીઓના વચનને તે ધિક્કારતો હી સને ૮૮૩ મા કારખી સમુદ્રની પાસે ગીવાન

નામે જગાહે, ત્યાંથી હકીમ અશુભ ફાય, હકીમ હુમાયું, અને નુરહીન નામે ત્રણ બાઈ આવ્યા. એમાંના મોટા બાઈએ હાજી હા અને ખુશામતથી પાદશાહનું મન વશ કરી લીધું. ધર્મ સંબંધી જે અકબરશાહ કહે તે ખરું કહી તથા તેનાં વખાણ ખૂબ કરી, તેનો ખાસ મિત્ર થઈ ગયો. થોડા વખત પછી યઝ્દનો મુલ્ક મહમદ દરગાઝામાં આવ્યો. પાદશાહનો દોરત ધર્મ પડી તેણે ‘મહામ’ કહેતા હજરત પેગંબર સાહેબના સાથીઓની બહુ નિદા કરી; અને અજમ જેવી વાતો કહી પાદશાહને શીઆ કરવાની કોશીશ કરી; પાદશાહને બગાડવામાં એથીએ વધારે આગળ પડનાર પેલો વર્ણસંકર બીરબક્ષ, શેખ અશુભ ફક્ર, અને હકીમ અશુભ ફાય હતા. તેમણે પાદશાહને ધર્મ તમ્બવ્યો, અને તેને ઈશ્વર પ્રેરણા, પેગંબર, દિવ્ય શક્તિએ કરેલા ચમત્કાર અને કુરાનના કાનુન વિશે નારિતક બતાવ્યો. તેઓ એટલા બગડ્યા કે અને તેમનો સંગ કરવો મનનો નહિ. પેલો ધર્મોપદાસક દેવચંદ, મંત્રોલનો રામ કહેતો કે સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વરે ગાયને ઉત્તમ ગણી ન હોત તો કુરાનના પહેલા પ્રકરણમાં તેનું નામ હોત નહિ. ઇતિહાસ વાંચવામાં આવતો ગયો તેમ તેમ પેગંબરના સાથીઓ ઉપરથી પાદશાહનું આકીન ઊઠતું ગયું, ને દિવમે દિવમે અંતર વધ્યો. પ્રતિ દિવસની બંદગીઓ, અપવાસ, અને ભવિષ્યવાણીઓ, યુક્તિ વિરુદ્ધ હોઈ સર્વ જૂઠાં કરાવ્યાં. ધર્મનો પાયો ઈશ્વરપ્રેરણા નથી—યુક્તિ છે, એમ કહેવા લાગ્યા. યૂરોપી લોક પણ તેને મળવા આવતા, અને તેમના દેટલાક કારણવાદ મત પાદશાહે સ્વીકાર્યા.

“મુબાદતખાનામાં પાદશાહ ધણીવાર જતા; અને ઝમલા અને ગેખ જોડે વાનો કરતા. અને વખતે આખી રાત તેમ કરતાં વીતી જતી. વિશેષે કરીને જુમેરાને હમેશ ધર્મચાર, ધર્મનાં મૂળતત્ત્વ, અને મનબેદગર વિવાદ થતા. પડિતો હામરૂપી તરવારે વડતા. ઝગડો જ્વેશથી અને હઠથી ચાલતો. અતે બિન બિન મતવાળા એકમેકને કાકર, કુટિલ, બટાદિક અપશબ્દો વડે બોલતા. સુધારાવાળા અને પાખંડીઓ અખંદાઈથી શક કૃપન કરતા, અને વાકીલ તથા કુત-

આ લખાણ સામાવાળીઆ વેહેમી મુસલમાનનું છે, એટલે તે એ પ્રમાણે લખે તેમાં નવાઈ નથી. અકબરના વખાણ કરનારા મિત્રોના લખાણથી જોટલી તેને ખૂબી જણાય છે તે કરતાં આ યતુના લખાણથી વધારે ખરી ખૂબી જણાય છે; માટે તેમાંથી આ લીધું છે. જડસા દેવા ખીજવાયા હતા તે આ ઉપરથી જણાય છે.

માધાન કરતા. પરિણામે મુસલમાન ધર્મનો ત્યાગ અને “દિવ્ય અદ્વૈતમત” ની એટલે કેવળ દિવ્ય એક ઇશ્વરી મતની સ્થાપના કરવાના ઠરાવ પર આવ્યા. આ નવા સંપ્રદાયના પ્રમુખ આચાર્ય અકબરશાહ પંડે, અને તેની પછી બીજી પદવીએ અબુલ ફઝલ અને ફૈઝી હતા.

અબ્દુલ કાદર બદાઉની નામે ધર્માધ મુસલમાન ગ્રંથકર્તાએ પોતાના “તવારીખી બદાઉની” નામે પુસ્તકમાં અકબરના મુધારાવાળા સાથીઓને બહુ બાંધ્યા છે. તે લખે છે કે “હી. સને ૯૮૨ માં અબુલ ફઝલે બીજાવાર દરબારમાં આવી દુનિયાને આગ લગાડી. તેણે દિવમે દીવો કયો. બધા પંથોની સામે થઈ તેણે મુધારાનો કમરપટો ઢેકે બાંધ્યો. ‘આયતુલ કર્સી’ નામે કુરાનના બારીક અને શુભ વિવરણો પર ગ્રંથ છે તેની તેણે દીકા લખી. લોક દહેણે કે તે દીકાનું પુસ્તક તેના બાપે લખ્યું હતું; પણ તે અબુલ ફઝલે પાદશાહને પોતાને નામે બતાવ્યું અને તેથી બહુ માન પામ્યો. મારા કરતાં તેના ઉપર પાદશાહની વધારે મહેરબાની હતી. મગર મુલ્કાંઓને ગર્વ ઉતારવાને શાહે અબુલ ફઝલ ઉપર બહુ માયા કરી. મુલ્કાં લોકો પર અબુલ ફઝલના દોષનું કારણ આ હતું. મીર હસબી અને બીજા પાખંડીઓને પકડી કાઢ્યા, તે વેળા શેખ અબ્દુલ નખ્સી મખદુમુલ મુલ્ક અને બીજા વિદ્વાનોએ મનસૂબો કરી પાદશાહને બહેર કંઈ કે શેખ મુબારક મહદવી પણ પાખંડી છે. તે પોતે નરકનો અધિકારી થયો છે, અને બીજા માણસોને નરક બણી દોરે છે. પાદશાહે તેને પકડવાની રજા આપી. પણ તે અને તેના દીકરા નાસી ફાયરુદ્દીન શેખ સલીમ ચીસ્તીને શરણે ગયા. તે શેખે તેને ખરબચાં નાણાં આપી ગૂંજરાતમાં નસાડ્યા. ગૂંજરાતમાં તેને મીરજા અબ્દુલ દાકાનો આશ્રય મળ્યો. મીરજાએ પાદશાહને લખ્યું કે ‘શેખ મુબારક ગરીબ વિદ્વાન છે, તેની પાસે ઈનામી જમીન નથી, અને તેના દીકરા હોશિયાર છે. એવાને પીડવામાં શો લાભ છે?’ એપરથી પાદશાહે તેને ઈજ્જત ન કરી અને અબુલ ફઝલ ખુશામતે કરીને શાહનો વહાસો થયો. પછી તેણે મુલ્કાંઓને બહુ હરકત કરી, તેમની જમીન લેવાની લીધી, અને તેમના મુસારા બધે પડાવ્યા. મુસલમાન શેખ અને મોલવીઓના વચનને તે ધિક્કારતો. હી. સને ૯૮૩ માં કાશ્મી સમુદ્રની પાસે ગીલાન

નામે જગાહે, ત્યાંથી હકીમ અબુલ ફાઝ, હકીમ હુમાયુન, અને તુરહીન નામે ત્રણ બાઈ આવ્યા. એમાંના મોટા બાઈએ હાજીદા અને ખુશામતથી પાદશાહનું મન વશ કરી લીધું. ધર્મ સંબંધીને અકબરશાહ કહે તે ખર્ચ કહી તથા તેનાં વખાણુ ખૂબ કરી, તેના ખાસ મિત્ર થઈ ગયો. થોડા વખત પછી યત્નનો મુકામ મહમદ દરબારમાં આવ્યો. પાદશાહનો દોસ્ત થઈ પડી તેણે ‘મહાજ’ કહેતા હજરત પેગંબર સાહેબના સાથીઓની બહુ નિંદા કરી; અને અજાણ જેવી વાતો કહી પાદશાહને શીઆ કરવાની ઠોરણી કરી; પાદશાહને બગાડવામાં એથીએ વધારે આગળ પડનાર પેલો વહુમંડેર બીરબલ, શેખ અબુલ ફઝલ, અને હકીમ અબુલ ફાઝ હતા. તેમણે પાદશાહને ધર્મ તજાવ્યો, અને તેને ઈશ્વર પ્રેરણા, પેગંબર, દિવ્ય શક્તિએ દરેલા ચમત્કાર અને કુરાનના ઠાતુન વિશે નારિતક બતાવ્યો. તેઓ એટલા બગચા કે મને તેમનો સંગ કરવો મનનો નહિ. પેલો ધર્મોપદાસક દેવચંદ, મંત્રોલનો રાજા કહેતો કે સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વરે ગાયને ઉત્તમ ગણી ન હોત તો કુરાનના પહેલા પ્રકરણમાં તેનું નામ હોત નહિ. ઇતિહાસ વાંચવામાં આવતો ગયો તેમ તેમ પેગંબરના સાથીઓ ઉપરથી પાદશાહનું આકીન બાંધતું ગયું, ને દિવમે દિવમે અંતર વધ્યો. પ્રતિ દિવસની બંદગીઓ, અપવાસ, અને બવિધવાણીઓ, સુકિત વિરહ હોઈ સર્વ જૂઠાં દુરાવ્યાં. ધર્મનો પાયો ઈશ્વરપ્રેરણા નથી—ધુકિન છે, એમ કહેવા લાગ્યા. યુરોપી લોક પણ તેને મગવા આવતા, અને તેમના દેટલાક દારણવાદ મત પાદશાહે સ્વીકાર્યા.

“હુઆદતખાનામાં પાદશાહ ધણીયર જતા; અને ઊમરા અને શેખ જોડે વાતો કરતા. અને વખતે આખી રાત તેમ કરતાં વીતી જતી. વિશેષે કરીને જુમેરાતે દમેશ ધર્મચાર, ધર્મનાં મૂળતત્ત્વ, અને મનબેદખર વિવાદ થતા. પશ્તો હુમરૂષી વરચરે વડના. ઝગડો નેશથી અને હકીમી ચાલનો. અતે મિત્ર મિત્ર મનવાળા એએને કાફર, કુટિલ, બટાદિક અપશબ્દો વડે બોલતા. મુધારાવાળા અપાખંડીઓ અખંદાઈથી તક કચાવ કરતા, અને વાદજી તથા કે-

કંથી ખરાને ખોટું અને ખોટાને ખરું દેખાડતા. પાદશાહની ખુદી ઉત્તમ હતી અને તેઓ સસના શોધક હતા; પણ તેમને નીચ અધર્મી લોકનો સંગ હતો. તેમના પર ને વિશ્વાસ રાખતા તેથી અનાર્યામાં પડ્યા. શક પર શક વધતા ગયા, અને જે શોધતા હતા. તે ગૂમ થઈ ગયું. સસ, ધર્મ, અને કાનુનનો કાટ તુટ્યો; અને એમ પાંચ છ વર્ષો જતાં તેણે મુસલમાની ધર્મ ખીલકુલ છોડી દીધો. બધું કામ ફરી ગયું. આમ થવાના ઘણાં કારણ હતાં, પણ તેમાંનાં હું થોડાંક કહું છું. હરેક દેશના અને અનેક પ્રકારના વિદ્વાનો તથા ભિન્ન ભિન્ન ધર્મના અને પયના પડિતો દરબારમાં આવતા, અને તેમની જોડે શાહ વાતો કરતા. દાદાડો રાત માણુએ તજવીજ અને ખોળ વિના ખીજું કરતા નહિ વિદ્વાનો જે ગૂઢ વિષયો, ઇશ્વર પ્રેરિત ગ્રંથોની સૂક્ષ્મતા, ઇન્દિયામના જે દોષ્ટુક, અને સૃષ્ટિના જે ચમત્કારો વિષે મોટાં પુસ્તકો પણ માત્ર સાર આપી શકે, તેઓ વિષે સદા વાતો ચાલતી. પાદશાહ પ્રત્યેકના અભિપ્રાયનો સંગ્રહ કરતા. વિશેષે કરીને જેઓ ઇસ્લામી ધર્મ માનનારા નહતા તેમના મત પૂછી લેતા; અને તેઓમાંથી જે પોતાને અનુકૂળ હતા તે સ્વીકારતા, અને જે પોતાને નાપસંદ હતા અને પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ હતા તેઓને રદ ગણુતા. બાલ્યાવસ્થાથી ઉમ્મરે આવ્યા ત્યાંસુધીમાં અને પછી વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યા ત્યાં લગીમાં પાદશાહે ધર્મના વિષ વિષ પ્રકાર માન્યા એને તજ્યા, તથા બાતમા-તના પયના ધર્મ વિધિ પાળ્યા. ગ્રંથોમાં જે જે છે તેનો સંગ્રહ કર્યો. સારાસાર કાઢવાની તેમનામાં વિશેષ ખુદી છે; પણ તે સર્વમાં ઇસ્લામી એટલે મુસલમાની ધર્મનાં મૂળતત્વોની વિરુદ્ધ ઉતરવું એ તેમનું વલ-ણુ છે. તેમના મનમાં સિદ્ધ થયું છે કે, બધા ધર્મોમાં અને બધી પ્રજાઓમાં જ્ઞાની માણુએ અને અજ્ઞાપાહારી વિચાર કરનારા, તથા મરતો (પડછો) દેખાડનારા માણુસો થઈ ગયા છે. એમ જોબવે કાંઈ કાંઈ સત્ય જ્ઞાન છે તો એકજ ધર્મ—અને તે ઇસ્લામ જેવો મુદ્દાખલે નવો અને ભાગ્યે એક હજાર વર્ષ પર ઉત્પન્ન થયેલો સપ્રદાય માત્ર—સસને શામાટે રોડો રાખે? એક પંચ કહે છે તેની ખીજે પથ ના શા માટે કહે? એને તેનામાં શ્રેષ્ઠતા હોવાવિના શ્રેષ્ઠતાનો દાવો શા માટે કરે ?

સંન્યાસીઓ અને બ્રાહ્મણો પાદશાહને જહુવાર એકાંતમાં મળતા, અને હિંદુ પડિતોના નીતિશાસ્ત્ર, પદાર્થવિજ્ઞાન, તથા ધર્મજ્ઞાન વિષેના અર્થ બીજા ધર્મના પડિતોના અચોથી સરસ હોવાથી, અને પરલોક વિષેનું તથા આત્મશક્તિ અને મનુષ્ય સંપૂર્ણતા સંગ્રહી તેમનું જ્ઞાન વધારે હોવાથી, તેઓ પોતાના ધર્મની સત્યતા વિષે અને પરધર્મોની અસત્યતા વિષે સુક્તિ અને સાક્ષીને આધારે પ્રમાણ આપતા; અને એવી દૃઢતાથી પોતાના મતનો બોધ કરતા તથા જે સમજવાને સુવિચાર અને અર્થની ગરજ છે તે એવી ચતુરાઇથી પ્રત્યક્ષ કરીને દેખાડતા, કે કાંઈ પણ માણસ સદેહ બતાવાથી પાદશાહનું મન ચળાવી શકત નહિ. પહાડ ભાંગીને જૂકો થાય, કે આકાશ તુટી પડે; પણ પાદશાહના મત ફેરે નહિ, એવા દૃઢ તેઓ કરતા. એથી કથામતાદિક વિષે ઇશ્વરવાણી અને પેગમ્બરની આખ્યાયીકાપરથી બનેલા કાયદા ઠાતુન પાદશાહે માનવા છોડી દીધા. આપણો પ્રતાપી અને સ્વચ્છ ધર્મ સેહેલથી પાળી શકાય તેવો છે, તેનો તિરસ્કાર અને તેની નિંદા દરેક પ્રકારે દરબારીઓ કરતા, પાદશાહ માંભળતા, અને પોતાના મૂળ ધર્મનું એ પ્રમાણે થતું જોઈ પ્રસંગોપાત શબ્દો અને અંગચેટાવડે સતોષ દર્શાવતા. હી. સને ૯૮૬ માં યુરોપી ખ્રીસ્તી પાદ્રીઓ તેમનું બાઈબલ પાદશાહની હજૂરમાં લાવ્યા. એમનો ઉપરી પોપ કહેવાય છે, અને તે બાઈબલનો અર્થ લોકને સમજવાને પ્રગટ કરે છે. તેની આગ્રાઓ પાદશાહને પણ માનવી પડે છે. એ પાદ્રીઓને ત્રિદેવના પ્રમાણ દેખાયાં, અને ઇસુના ધર્મની સત્યતા જણાવી તે ધર્મ જાહેર કર્યો. અકબરશાહે શાહજહાં મોરાદને બાઈબલ શીખવાની અને તેને માન આપવાની આજ્ઞા કરી, તથા અણુલ ફઝલને તેનો તરજુમો કરવાનો દુકમ આપ્યો, અને આરંભમાં બિસમિલ્લાને કામે “આઇ નામી તુ હુમસ ઓક્રિસ્તો” (અર્થ-ઓ તું જેના નામ ઇસુ અને ખ્રીસ્ત છે) લખવાનું ફરમાવ્યું.

(સૂર્યની પૂજા.) “ફુટકંટક ખીરબલ પાદશાહને સમજાવવાની કોશીશ કરતો કે સૂરજ સૂર્યને અજવાળું આપે છે; સપાળાં અનાજ,

*બસા ખીરબલને આવાં જૂઝાં વચનથી આ જડસો દુશ્મન પોતાના અર્થમાં બધે ભાડે છે.

એવા, અને જમીનની પેદાશને પકવે છે; તથા માણસ જાતના પ્રાણીને
 આધાર છે; માટે તેને પૂજવો જોઈએ. પ્રાર્થના કરતી વેળા ભગતા
 સૂરજ બણી મુખ રાખતું જાઈએ, આચમતા સૂરજ બણી ન રાખતું.
 માણસોએ અગ્નિને, જળને પત્થરોને, જાડને, તથા સર્વ સૃષ્ટિ પદાર્થોને,
 છેક ગાય અને તેના છાણને પણ, નમતું જોઈએ; અને વળી પાદશા-
 હે કપાળે તિલક ચાંદલો (ચાંદલો) કરવો અને જનોઈ પહેરવી જોઈએ.
 દરબારમાંના કેટલાક ડાહ્યા પુરૂષો તેના એ કહેવાને ટેકા આપતા.
 તેઓ કહેતા કે દુનિયામાં મુખ્ય તેજ સૂરજ છે, લોકતું તે બહું કરે છે,
 પાદશાહોનો તે મિત્ર છે, અને તેની ગતિ પ્રમાણે શક સંવત્ ગણાય છે.
 જલાલી નવરોજને દિવસે આ કારણથી સૂર્યની પૂજા કરવામાં આવ-
 તી; અને તેજ દિવસે પાદશાહ પાટ ઓઢવ કરતાં તેનું કારણ પણ
 એજ, પ્રતિ દિવસે જે મહનો વાર હોય તેના રંગનાં વસ્ત્ર
 પાદશાહ પહેરતા, અને સૂરજની સાધના કરવાને હિંદુઓએ
 મંત્ર શીખવ્યા હતા તે મધ્યરાત્રે અને પરાઈએ જપતા. ગા-
 થોને હિંદુઓ માને છે તથા તેના છાણને શુદ્ધ ગણે છે; માટે ગોવધ
 કરવાની તથા ગોમાંસ ખાવાની તેણે મના કરી. ગાયોને ટેકાણે તેઓ
 માણસોના ભોગ આપે છે. વૈદો કહે છે કે ગોમાંસ ખાધાથી કાષ્ઠક
 જાતના રોગ થાય છે અને તે પચતું કંઠ્ય છે; એ કારણે પણ જણા-
 વ્યાં હતાં. ગૂજરાતમાં નવસારી નગર છે, લાંથી અગ્નિપૂજક (પારસી)
 આવ્યા, તેમણે જરથોસ્તનો ધર્મ માત્ર સ્વલ છે, અને અગ્નિની પૂજા
 ખીજા બધાની પૂજાથી ઉત્તમ છે, એમ કહ્યું. પાદશાહે તેનાપર લક્ષ
 આપ્યું, અને તેમણે કૈયાનીઓની ક્રિયા, વિધિ, તથા મંત્રો શીખવ્યા.
 અતે તેણે આજ્ઞા કરી કે અશુભ ક્રમને અગ્નિને રાખવો, અને ઇરાન-
 ના પારસી પાદશાહો જેમ તેને અહોનિશ અગિયારીઓમાં અખંડ
 બાળતા અને કદી ઓઢાવા દેતા નહિ તેમ તેણે પણ કરવું. કેમકે તે
 પણ ઈશ્વરસુચક ચિન્હ છે, અને તેણે સરમનવેલા ઘણા પ્રકારમાંનો
 એક પ્રકાર છે. પોતાની જુવાનીના સમયથી હિંદના રાજાઓની કુંવ-
 રીઓને પરણ્યા હતા, તે રાણીઓના માનને અર્થે જનાનખાનામાં હોમ
 કરાવતા; પણ તેના અમલના પચીસમા વરસના નવરોજને દિવસે

નહેરમાં સર્વના દેખનાં, અકબર પાદશાહ સુરજને અને અગ્નિને પગે લાગ્યા, અને સાંજે દીવા થયા તે વેળા આખા દરબારને માનપૂર્વક બેઠાં થવું પડ્યું. બજેવને દિવસે કપાળે અક્ષત ચોઢેલો ચાંદ્રો અને હાથે ખરા મોતીની વાલણોએ બાંધેલી રાખડી સહિત, પાદશાહ નહેર દીવાનખાનામાં આવ્યા, એમનું દેખાદેખી અમીર ઉમરાવો તેમ કરવા લાગ્યા, અને તે દિવસે પોત પોતાના ગમ પ્રમાણે મોતી તથા હીરા માણેકાદિક રત્નોની ભેટ મુકવાનો આદ્ય સ્થાની નીકળ્યો. વળી હાથને પોચે રાખડી બંધાવવાનો રિવાજ પણ સ્થાપી પડ્યો. સત્ય ધર્મની દરકાર ન રાખતાં તથા તેનો તિરસ્કાર કરીને, પરધર્મ પડિતો જે કહેતા તે સ્પષ્ટ અને નક્કી ખરું, એમ માનતા. ઇસ્લામી પડિતોએ લખેલું તે ગાડિયું, અને દરિદ્ર ભીખારીઓની, બડખોરાની, અને વાટપાકુ લૂટારાની બનાવટ ગણાતી; અને ઇસ્લામી ધર્મ માનનારા નીચ મૂર્ખામાં બપતા. આવા વિચાર ધણા વખતથી તેના મનમાં ઉત્પન્ન થઇ વૃદ્ધિ પામતા હતા, તે હવે પાકા થઈ દૃઢ થયા.” અકબરનાં કૃત્યોથી જે આસ્તિક મુસલમાનોનાં દીલ દાઝતાં હતાં તેમાંનો એક આ લખનાર હતો. બીજા નિષ્પક્ષપાતી અંધકારો શું લખી ગયાછે તે આગળ કહેવામાં આવશે.

અકબરશાહનો મત માત્ર સત્ય, ને તેમાં બૂલ હોય નહિ, એવો હતો. એવી મતલબનું એક નહેરનામું હી. સને ૯૮૭ માં પ્રગટ થયું. તેપર સર્વોપરી કાજ, મુશ્તી, વગેરે ન્યાય ખાતાના મુખ્ય અધિકારીઓની સહી મોહોર હતી. કુરાન અને ઇસ્લામી પુરાણોનાં પ્રમાણ આપી તેમણે કહ્યુંછે કે “અમે એક મતથી નહેર કરીએ છીએ કે મુસલમાન—ઈ, આદિલ (ન્યાયી રાજ્યકર્તા) નો દરજ્જો મુજતહિદ (શાસક કે કાયદાના બંધુનારામાં વડા) થી ચડતો છે. વળી અમે વધારે કહીએ છીએ કે ઇસ્લામના મુસલમાન, માણસ જાતના આશ્રય સત્ય ધર્મીઓના ઇમામ (ઇમામઈ—આદિલ) પરમેશ્વરની છાયા—અમુલ્ય ક્ષય જલાલુદ્દીન મુહમદ અકબર પાદશાહ—ઈ ગાંઝી, (એનું રાજ્ય પ્રભુ સદા કુશળ રાખે!)—અતિ ન્યાયી, યાની ને યાલા તથા પરમેશ્વરનો ભય રાખનાર રાજેન્દ્ર છે. તેથી જે ધર્મ સંબંધી

વિવથોમા મુજતહિદો (શાસ્ત્રીઓ) મા મતભેદ પડે અને જહાપનાદ પોતાની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ અને અચુક વિવેચ્વડે તેમાના એકમત બણી વગે, અને માણુમ જાતના લાભને અર્થે અને દુનિયાને યોગ્ય ગીતે ચલાવવાને સારૂ દરાવ કરે તો અમે એ-મતથી કશું કરીએ છીએ કે તે અમારે અને આખી પ્રજાએ માનવો જોઈએ તેમજ કુરાનની વિરૂદ્ધ નહિ એવો પ્રજાના દિનને અર્થે જહાપનાદ પોતાની અચુક બુદ્ધિથી હુકમ કરે તે પ્રત્યેક આદમીએ માનવો અને પાળવો જોઈએ આ હુકમની મામા થનાગુ પરોખમા ગદયાણુ થયો, અને આ લોકમા તેના ધર્મને અને તેની મિદ્દતને હાનિ થશે આ લેખ મલ ભાવે, પરમેશ્વરનો મદિમા વધાગવાને અને ઇસ્લામી ધર્મનો પ્રમાણ કરવાને લખ્યોછે, અને એપર અમે મુખ્ય ઉ મા અને મુજતહિદોએ સગી કરીછે માહે રજા ૯૮૭ હીજરી”

આ લેખ થવા પછી ધર્મ સમગ્રી તખ્તારમા ઇમામના હોદ્દાથી પાદશાહ કહે તે ખરૂ માનવું પડ્યું, તે કાયદા કાનૂન કરતા ઇમામનો અભિપ્રાય એટલો હશે હવે ઇસ્લામને તકલીફ દરાવ્યો, તે પાદશાહે ઇસ્લામના મૂળ અને મુખ્ય સિદ્ધાંતમા મુદ્દમદને હામે પોતાનું નામ ઘખન કરવનો દરાવ કર્યો—“લા ઇલાહ ઇલાહાહુ અક્રમ ક્ક સુલિલાહ.” પરંતુ જાહેરમા આ સિદ્ધાંત મનાવવાની દોસ્તીશથી ફિતૂર થવા લાગ્યા, તેથી તેમાન તેણે પોતાના જનાનખાનામા મનાવ્યો

માણુસમા જન્મથી ધર્મ માનનાનું વળણ હોયછે, તથા માણુ સનુ બોવવું ધાવણા બાગ સાબળે નહિ તો બોલતા શીખે નહિ, એ મે વાતનો પ્રયોગથી નિશ્ચય કરવાને હી સને ૯૮૯ મા શાહે હુકમ કર્યો કે ધાવણા બાગને લેઇ માણુસનો સાદ સબગાય નહિ, એની એકાંત જગામા રાખવા, અને તેમને ઉછેરનારે તેમની આગળ જરાએ બોવવું નહિ એ બાગકો કયો ધર્મ માનેછે અને કયી બાવા બોલેછે, તે આ પ્રયોગથી જણાગે એ કરવાને ત્રીશ ધાવણા બગ્યા તેમની માને નાણા આપીને લીવા, અને તેમને એકાંત ઘરમા રાખી તે ધરનું નામ મૌન્યચ્છે પાડ્યું શાહની આજ્ઞા પ્રમાણે બરોગર કરી રાખે તેવી તરનિયત થયેલી બાયડીઓ તેમને ઉછેરવાને રાખી તણુ

ચાર વરસ પછી જોયું, તો થોડાંક ભરી ગયાં હતાં અને બાકીનાં બધાં મુગાં હતાં.

અઃ વેળા (હી. સને ૯૯૦ માં) અકબરશાહે નક્કી માન્ય કે મહમદ પેગમ્બરના વખત પછી ઇસ્લામી ધર્મ ૧૦૦૦ વરસ નશ્વે અને તે સમય હવે પૂરો થયો; તેથી પોતાની મુક્ત ધારણા પાર પાડવાનું કાંઈ નડતર રહ્યું નથી, શેખ અને હિંમ્મા લોકના અભિપ્રાયને માન આપવાના બધનમાંથી મુક્ત થવાથી ઇસ્લામી મતને રદ કરી પોતાના નવા પંથની સ્થાપના થયેચ્છ કરી એ હજારી સને, શિક્ષા દ્વિપર પાડવાની તથા પેગમ્બરના મૃત્યુ પછીના હજાર વર્ષોનો ઇતિહાસ (ત્વારીખ-ઈ-આફ્ફી) લખવાની આજ્ઞા કરી. આ પ્રયત્ન દશ બાર વરસ ચાલતાં ટાટા (સિંધમાં છે) ના હાકેમ મીરજાં જાનીએ અને કેટલા ખીજા મુસલમાન સરદારોએ નીચે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લખી એ નવા પંથના આચાર્ય અબુલ ફઝલને સ્વાધીન કરી;—“હું ફલાણો, રાજા ખુશીથી ઇસ્લામનો પાખંડી ધર્મ મને મારા પૂર્વજોથી પ્રાપ્ત થએલો છે, તે છોડી દેઈ શાહ અકબરનો દીન-ઈ-ઇલાહી સ્વીકાર છું; તથા તેના નિષ્કપટપણાના ચાર નિયમ પાળવા કબુલ થાઉં છું તે એ કે, એને માટે જાન, માલ, આજરૂ, અને ધર્મનો બોગ આપુ.” પાદશાહે એ ધર્મનું નામ તૌહીદ-ઈ-ઇલાહી પાડ્યું.

દારૂથી થતી ખરાબી જોઈ દારૂનાં પીણાં બંધ કરાવ્યાં. અને છાકટા ચનારને, તથા દારૂથી મરત થઈ ટંટા કરનારને સજા કરવાનો દુક્રમ કર્યો. કૌવત આણવાને તથા દવાને સાર દફીમો ફરમાવે તેમને દારૂ મળી શકે, માટે મેહેલની થડમાં સરકારી પીકું મંડાવ્યું, અને પોતાના દરવાજાની બાઈડીને ત્યાં વેચવા બેસાડી. એ દુકાન ખાતે મેહેલો રાખ્યો તે દરકોષ માંદા આદમીને, તેના બાપદાદાનું નામ નોંધી લેઈ, સરકારે કરાવેલા ભાવે દારૂ વેચાતો લેવા દેતો. એથી ધારેલી મતલબ પાર પડી નહિ; કેમકે લોક જુડાં નામ લખાવી દારૂ લેઈ જતા. ઘણા માણસ નિત્ય છાકટા થતા ને સજા પામતા, ને ઘણાંક બચી પણુ જતા. આખા રાજ્યની સંકડો રામજણીઓ રાજધાનીમાં એકડી થઈ હતી, તેમને રહેવાને શેહેર બહાર એક જગા

દરાવી આપી અને તેનું નામ મેતાનપટ્ટં પાડ્યું. એ ખાને એક દારો-ગો, નાયબ દારોગો, અને એક કારકુન રાખી, જેઓ એ વેશ્યાઓને ઘેર આવે કે તેઓને પોતાને ઘેર તેડી જાય, તેમનાં નામ નોંધવાનો બહોખરત કર્યો. નાકેદારોને જાહેર કરી રામજીની ઘેર દરદાર્દ જઈ શકે, પણ તેને પોતાને બોલાવવી હોય તો દરખાસ્તની રજા લેવી પડતી પાદશાહે એકવાર સુખ્ય શુભકાઓને એકાંત બોલાવી પૂછ્યું કે તમને પ્રથમ કેણે બગાડી. તે પરથી તેમણે જેનાં નામ દીધાં તમને શાહે સજા કરી. એમ સજા પામનારામાં કેટલાક મોટા અને વીશ્વાસુ ઉમરાવ હતા. એમાના કેટલાકને ધણા વખત શુધી કેદ રાખ્યા. ગોમાંગ ખાવાની મના કરી, ને ખાધાથી વટલાયછે, એવું શાહે જાહેર કર્યું. ગાયના અને બળદના ઉપયોગ વિશે હિંદુ મંત્રીઓનું કહેવું એટલું વાજખી લાગ્યું કે અકબરશાહે તેઓને મારવાની મનાકરી. વળી હિંદના કેટલાક મોટા રાજાની કુવરીઓ પાદશાહને વરી હતી, તેઓના મને પણ તેના મનપર એટલી અમર કરી કે તેણે ગોમાંસની જોડે સરણ અને કુગળી પણ તજ્યાં, અને દાદી રાખનારાની સોબન છોડી દીધી.

અકબરના વખતમાં લાંચ અહુ લેવાતી અને મરનાર અમલદારની નિકત સરકારમાં જમ થતી, એવું કેટલાક નોંધાએલા દાખલાપરથી જણાયછે. સુખ્ય ન્યાયાધીશ મખ્દુમુલ મુલ્ક અમદાવાદમાં મરી ગયો, ત્યારે તેણે પાછળ કેટલી દોલત મૂકી તેની તજવીજ કરવાને ૯૯૦ હીજરીમાં કાજ અલીને મોકલ્યો. લાહોરમાં મખ્દુમુલ મુલ્કનું ઘર હતું, તેમાંથી એ તપાસ કરનારને અથાગ ધન જડ્યું. સોનાની છીંટાએ ભરેલી પેટીઓને બેંચમાં ડાટી તે ઉપર કબરો ચણાવી લીધી હતી. તે તમામ દ્રવ્ય તથા ઘરમાંનાં પુસ્તકો જમ કરી પાદશાહી ખજાનામાં આણ્યાં, અને તેના દીકરાઓને સંતાડેલું ધન મનાવવાને કેટલીકવાર માર મારી સતાખ્યા. તેઓ છેક દરિદ્રી થઈ ગયા. સુધરેલા રાજ્યને આ ઘટે નહિ. અકબરની પછી ગાદીએ બેસનાર જહાંગીરે પડે લખેલા ગ્રંથમાં આ પ્રમાણે નોંધ્યું છે,—“મારા બાપના જનાનખાનાના બોગમાંનો ઉપરી દોલતખાન હતો. એ કામમાં તેને “નાઝી

૩ દીના' એ ઈતકાળ મળ્યો હતો આ આદમીને વિશે હું મુશ્કેલી લેવા લેવામાં અને પોતાની ફરજોની અવગણ કરવામાં એના જેવો નોકર આખા રાજ્યમાં જીજ્ઞે નહતો એ મુલો તેવારે તેની કો દશ કરોડ અઘરીઓ હતી, અને ત્રણ કરોડનું જગહીર હતું એ સર્વ જમ્મ હરી મરકારી ખમનામાં આપ્યું હતું" મરનારની મિલ્કત તેના વારસને મળે એવો કાયદો ઠરાવ્યા છતાં એ પાદશાહો પડે તે તોડના અધિપતિ મારો છતાં જે રાજ્યમાં પાર્નામેં ન હોય, ત્યાં આના અને બીજા તરફના જ્યોત્સનાથી પ્રજા પીડા પામે તેનો આ મોગે પૂરાવો છે

મહાભારત અને રામાયણના ભાસાન્તર હિંદુ અને મુસલમાન પડિતો કરતા હતા, તેવામાં હી સ ૮૯૧માં અકબરશાહે અબક્ષેત્ર ચાલુ કર્યો એક મમન મુસલમાન ફકીરોને નિત્ય જમાડનાને સાડ બધારી તેતુ નામ ખેરપૂર પાડ્યું, અને બીજી હિંદુ બીખારીઓને સાડ બધારી તેતુ નામ ધરમપુર પાડ્યું બદાઉનીલખેડે કે 'હિંદુ બીખારી-ઓમાં જોગીઓ એવા બધા વધી ગયા કે તેમને સાડ જૂની ધમશાળા બધાથી તેતુ નામ જોગીપુર પાડ્યું અહિં કેટલાક જોગી પ્યાન કરતા, કેટલાક ભિખ ભિખ આસને તપ કરતા, કેટલાક ઉપદેશ કરતા અને કેટલાક જાદુ અને કીમીઓ કગતા પાદશાહ પડે પણ પ્રીમીઓ સીખતા પ્રતિવર્ષે મોની શિવરાત્રીને દિવસે રાજ્યના પ્રાંતોના જોગીઓ ત્યાં ભેગા થતા, અને તેમના મહતો જોડે અકબરશાહ જમતા અને દીવાયુધી થવાના તેઓ આશીર્વાદ દેતા તેથી સતોપ પામતા "

ચૌરગઢનો રાજા રામચંદ્રભાટ બહુ ધનવાન અને ઉતાર હતો એનખાન કાકા અને રાજા બીગમન પાદશાહની તરફથી તેને મળવા ગયા, તેવારે તેમની જોડે દરબારમાં આવી તેણે લાખો રૂપિયાનું નજરાણું કર્યું તેણે સેં મુકેલા રત્નોમાના એક હીરાની મિમન રૂપિયા પચાસ હજારથી વધારે હતી બીજી દાન પણ તેણે કર્યું પાદશાહના ગરેબા મીયાં તાનમેનને તેણે પ્રેરક મુત્તણ દાન આપ્યા તાનમેન તો પડી તેની પાસેથી ખમેજ નહિ, તેથી તેને પકડી મગાવવાની પાદશાહને જશર પડી

પ્રકરણ ૮ મું.

૩૦ મા વરસથી ૩૭ મા વરસ સુધી—મીરજ દહીમનું મરણ કાશ્મીર દેશ હતી લીગો—રોશનીઆ અને યુમુદશાઈ પાણો સાથે ઝંધડો ને તેમા ખીરમનનું મરણ—સિધ દેશને વશ કર્યો—રાજા ટોડરમલ અને રાજા ભગવાનદામના મૃત્યુ, વગેરે પરચુરણ

૩૦ મુ, તથા ૩૧ મુ વરસ આ બે વર્ષોમા કેટલાક મોટા બનાવ બન્યા વડા શાહજહાં મળીમનું લગ્ન જયપૂરના રાજા ભગવાનદામની કુનરી વેરે થયું, અને પાદશાહના ઝોરમાન બાઈ મીરજા મહમદ દહીમનો કાળ થયો (ઈ સ ૧૫૮૫) અકબરનો સ્વભાવ ઉદાર હોવાથી એ બાઈની અદેબાઈ ન કરતા તે તેના ઉપર બહુ માયા રાખતો હતો નણીકનાર દહીમ સામો થયેયો, પણ પાદશાહે તેનો અપરાધ ક્રમા કરી કાબુનું રાજ્ય તેની પાસે રહેવા દીધું હતું, અને સદની વેળા ફાજો અને ધન વડે મદદ મોકલતા દહીમને બહુ દારૂ પીનાની ટેવ હતી એ માદા વ્યસનથી તેની કાયા બગડી અને તેનું મરણ થયું બાઈના મૃત્યુના સમાચાર માબાગી અકબરશાહ ધણો ખેદ પામ્યા બત્રીજા બાળક હોવાથી અને ઉસમેક પાડોશીઓ કાબુન ઉપર સ્વારી કરશે એવું મબલવાથી પાદશાહે એ રાજ્યનો ધમ્મને પોતાના હાથમા લેનાતો કરાવ કર્યો, અને પડે કાબુન જવા નીમ્યા શાની સ્વારી ફિલ્દી પહોચી તેવારે તેણે પોતાના પિતાની ધ્વરના તથા પીરોની ધોગેનાં દર્તાન કર્યા, ખેરાત કરી અને છદ્મને તેણેવર લા કર્યો સતલજ નદીને કાંઠે આવ્યા, તેવારે સમાચાર મળ્યા કે કુંવર માનનિહે પેશાવરનો કબજો કર્યો છે બીયા નદીને તીરે ખમર મળી કે માનસિહ કાબુન પહોચ્યો છે, અને તે રાજ્ય તેને તાબે થયું છે મીરજા દહીમના બાગ શાહજહાં કેટલાક અને અફરસીઆખને તેમના મામા ફરદીનખાને માનસિહને શરણે આપ્યા રાજ્ય પોતાના કુંવરને સોંપી કુંવર માનસિહ તે શાહજહાંઓ સહિત પાદશાહને મળવા આવ્યો રોહતાસ અને અટક નદીઓની વચ્ચે ગવગપીડી નગરમા અકબરે મુકામ કર્યો ને ત્યાં માનસિહ, તે શાહજહાં તથા

અમીરોને લેઈ પાદશાહની હજૂરમાં હાજર થયો. પાદશાહે તેમનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો. ક્રયુવના અમીરોને દોષને પાંચ અને કાંઈને છ હજાર રોકડા રૂપિયાના સરપાવની જોડે જાગીરો આપી. પછી પાદશાહે આગળ વધી અટક નદીને કાંઠે ઊવણી કરી. પોતાના રાજ્યની ઉત્તર સીમાના પર્વતોની તળેટીએ આવીને તે પર્વતોમાંનાં રાજ્યો જીતવાનો તેણે મનઝૂરો કર્યો. પરરાજ્યો જીતવામાં જે મુશ્કેલી તેને અધ્યાપિ પડી હતી, તે કરતાં આ રાજ્યો જીતવામાં વધારે માલૂમ પડી. રાજા ભગવાનદાસ અને શાહકુલી મહરમને ૫૦૦૦ સ્વાર આપી કાશ્મીર જીતવાને મોકલ્યા. ઇસમાઈલ કુલીખાન અને રાયસિહને બહુચી લોકપર મોકલ્યા અને જૈનખાન કોટાની સરદારી નીચે એક ફોજને સ્વાત અને ખઝૈરના અફઘાન લોકોને વશ કરવા મોકલી.

કાશ્મીર દેશ દ્વિમાસ્ય પર્વતની મધ્યે પહાડોથી ઘેરાયેલું વિસ્તીર્ણ મેદાન છે. તેની ઉંચાઈ દ્વિમાસ્યની ઉંચાઈના અર્ધ ભાગથી વધારે છે. એ ઉંચાઈને લીધે 'હિંદુસ્તાનમાં જેવો તાપ પડે છે તેવો ત્યાં પડતો નથી; અને આસપાસ આવેલા પહાડો ઊંચા સ્થાનના ઠંડા પવનના ઝપાટાને આવતા અટકાવે છે. એથી કરીને ત્યાંની હવા મધુર અને રમણીય છે. બરફથી ઢકાયેલાં શિખરોની વચ્ચે આવેલો એ દેશ મદદ હરિયાળો રહે છે. મનોહર વસતિ ઋતુ ત્યાં લગભગ બારે માસ હોય છે. બિન બિન ઉષ્ણતામાં ઉમનારાં વૃક્ષો એ પ્રદેશમાં ઉછરે છે તથા ભાત ભાતના ફળ અને અસખ્ય તરેહનાં ફૂલ પોતાની મેળે હુંગરોપર અને મેદાનમાં પુષ્કળ થાય છે ખીણોમાંથી આવતા વહેળા અને પર્વતોપરથી પડતા ધોધ સપાટ ભૂમિને પાણી પાઈ જૂદાં જૂદાં સ્થળોમાં એકઠાં થાય છે. એમાંના ધણીક સરોવરમાં મળે છે. સરોવરોના વિચિત્ર દેખાવના કાંઠા અને તેમાંના તરતા ભાગ બહુ વખણાય છે. આ મુંદર મુખ્યધામમાં ચેશ્વાના માર્ગ પિંકટ અને ખવરર છે. ઊંચા ઢાળવાળા રસ્તાપર વખતે કોઈ ખડકની નીચે કિતરવાનું આવે છે અને વખતે ઉપર ચઢવાનું આવે છે; કોઈ ઢેકાણે લાંબી અને સાંઠી નેળ છે, અને કોઈ જગે ઊંડી અને તાણવાળી નદીઓને કાંઠે હિંદુ ખડકપર ચાલવાનું હોય છે. પર્વતના જે ઊંચા ભાગમાં થઈ કાશ્મીરમાં પેશા-

યઠે, તેમા ઇન્દ્રા મહીનામા બરફ મહુ પડવાથી અદર જતુ મુસ્કેન
અથવા અસમ્ય થઈ પડેછે હી સનના ૧૪ મા મૈક્કની પૂર્વે ધણા
પ્રાચીનકાળથી એ દેશમા ધણુંકરીને હિંદુ રાજા અને વખતે તુરાની
રાજા રાજ્ય કરતા એ સૈનના આગમમાં રાજાની ફૈજના ઝાંઝ મુ
મનમાન નાયકે રાજ્ય પોતાને પ્રમત્તે થું ત્યાગી અમરના વખત
સૂફી રાજ્યમતા મુસનમાન અધિપતિઓને હાથ હતી રાજ્યકુળમા
સુસપ આસેછે એવુ સાબગી, અકબરે એ દેગ છતી લેનાની ઇચ્છા
ધરી ઉપર મ્લ્લા પ્રમાણે મુગન મેના તે દેશપર ચડી પણ બરફાદિ
થી માગતી અડચણોને લીધે તેને પૂરા જય મળ્યો નહિ તેથી મુ
ગન સરારોએ કાશ્મીરના સુનતાન જોડે મનાહ કરી, તેમા સુનતાને
અમરગાદને પોતાનો ઉપરી માન્યો પણ એ ઉપરીપણુ માન ના
મનુ હતું કેમકે એ કશરની રાજાએ તેને કાશ્મીરના રાજકાળમા હાથ
ધાનનાનો અધિપતિ મળ્યો નહિ અકબરે એ પ્રગર મજૂર મળ્યો નહિ
તે બીજો વરસે બીજી ફોજ મોકલી એ વેળા કાશ્મીરની ફૈજમા
બગવો આવેનો હતો, તેથી મુગન હરજર દેગમા બાનહગ્ને હાખન
થયુ, અને ત્યાગી સુનતાન અકબરને શરણે આ યો તેને બહાર પ્રા
તમા જાગીર આપી તેના રાજ્યનો કબજો લેઈ પાદશાહ ત્યા ગયા
પડે તો ત્યાર પછી મેજવાર ત્યા ગયા, પણ તેની માદીએ બેસનારા
તેના વશજો ઉનાગામા હમેશ ત્યા રહેતા આવે પણ આખા એલી
આમા કે આખી પૃથ્વીપર સર્વોત્તમ મુખતરક દેશ કાશ્મીર ગણાય છે

કાશ્મીર છીનવી લેવાને વાજખી કારણ નહતું, તથાપિ પેશાવર
ની આસપાસ આવેલા પહાડી મૂનકપર સ્વારી ઇન્દ્રામા અકબરનો
વાક નહોતો એ વિચિત્રમા મુગનોને જોડો જય મળ્યો, કેમકે ત્યાના
પહાડી અફગાન લોક કાશ્મીરીઓથી વધારે દંડનાથી લદયા એ
મનુ ધણીક વાતે કાશ્મીરને મળેનો છે એની ઉત્તરે હિંદુકુશ પર્વતો
પશ્ચિમે સુનેમાન પહાડ, અને દક્ષિણે ખેમરના હુમર આવેના છે
આખા અફગાનીસ્તાનનો સુમારે દશમો હિસ્સો એન્દ્રામા શમાયો
છે એમા ધણીક અફગાન જાતો વમેછે, તેમા સહુથી મોટીતુ નામ
મુમુકઝા છે એ જાતને કમજો પેશાવરની ઉત્તરથી હિંદુકુશ સૂફીનો

મૂલક છે. એમા પેશવાના માર્ગ ધણા વિકટ જગલો, સાંકડી નેજો, અને ઊંડી ખોવાળા છે. એ મૂલકપર સ્વારી કરવાનું કામ ધણું કઠણ છે. એ મૂલકના અસલ રહેવાસી હિંદ હતા. પણ પાછળથી તેમને કેટલીક પડાણ બનેાએ છૂતી લીધા. અને એમાંના છેલ્લા છૂતનાર યુસુફઝાદ કહેવાય છે. એ પડાણો અસલ રહેવાસીઓને રૈયત ગણી તેમનાપર માયા રાખેછે. પણ તેમને રાજકાજમા કાંઈ અધિકાર આપતા નથી. એ રૈયતની મેહેનતથી પાક યાયછે તેથી યુસુફઝાદઓ ધનવાન છે, તેની જોડે પદાડી લોક હોવાથી બહાદુર અને તેમનામાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય-રીતિ હોવાથી સ્વતંત્રતાને માટે જીવ આપે એવા છે. પ્રત્યેક જાતને માથે વશપરવશ અધિકાર ભોગવનાર સરદાર હોતો, તથાપિ એ અધિકારીને હાથ શાતિના સમયમા કાંઈ અધિકાર નહોતો; માત્ર લોડની ઈચ્છા થી છે તેની તજવીજ કરી, તે ઈચ્છા બીજી જાતોને જણાવવી એ કામ તેનું હતું. દરેક ગામના યુસુફઝાદ લોક પોતાનું રાજકીય કામ પોતે કરતા; ગામનું પચ ગામના રહેવાસીઓના હજીઆ સુકવતું ગામનો વહીવટ કરવાને ગામના યુસુફઝાદ લોક ધણીકવાર ચોરામાં ભેગા થતા. ગામની ઉમળકીનું તથા પરાણને ઉતરવાનું સ્થળ પણ એ ચોરા હતા ગામના તાજાની જમીન સરાયે હિસ્સે દરેક યુસુફઝાદને વેહેચી આપી હતી, અને વખતે વખતે નવી વેહેચણી કરવાની જરૂર પડતી ત્યારે એ લોક ત્યાં મળીને કરતા. હિંદુ પરિત ઉપર જૂલમ કરતા નહિ, પરંતુ તેમને રાજ્યકાજમા હાથ ધાલવા દેતા નહિ. યુસુફઝાદઓ ચોરા હતા અને શરીરે દેખાવમાં ચઢી-આતા હતા. નાના કુગરા અને સપાટ પ્રદેશના રહેવાસીઓ વધારે જૂના હતા, અને હિંદના મુસલમાનો જોડે વેપારાદિનો પહેવાર રાખતા. સુલ્તેમાની પર્વતના રહેવાસીઓને હાથ રહેલી જમીન વધારે કુગરાળી અને તેમની રીતબાત યુસુફઝાદઓથી વધારે વગડાડ હતી. ઈશાન કાણુમાં વસનારી કેટલીક જાતોનો બાબર પાદશાહે સામ, દામ, અને ભય વડે ગ્રાહક વશ કરી હતી, પણ યુસુફઝાદઓને તે વશ કરી શક્યો નહોતો.

ધણાંક વરસપર આ લોકમાં એક નવો પંથ સ્થાપન થયો હતો.

એ પંથ સ્થાપનાર બાલજી નામે પુરુષ હતો. તે પોતાને પરમેશ્વરનો પેગમ્બર કહેતો. કુરાનને જોઈ ગળી તેણે મત ચલાવ્યું કે “પરમેશ્વર એક છે, તે સર્વવ્યાપક છે, અને બધા આક્રમણ તાત્ત્વ છે; હરેક પ્રકારની સેવાપૂજા અને તપ કરવાની તે મના કરે છે. માત્ર તેના પેગમ્બરની આજ્ઞા પૂર્ણ માનવી. એ પેગમ્બર (એટલે બાલજી પંડે) તેનો પૂરું અવતાર છે, હિંદુ અને મુસલમાન કાફરો છે, અને તેમની જમીન અને ધન લેઈ લેવાનો એ પંથના લોકોને ઇશ્વર અધિકાર આપે છે; અને તમામ પૃથ્વી તેમને મળશે.” એ પંથનું નામ તેણે રોશનીઆ એટલે જ્ઞાની પાડ્યું. થોડા વખતમાં ઘણાં માણસો એમાં ભગવાં. મુસલમાન અને ખેતરના પદાડી મૂલકમાં તેણે પોતાનો અમલ બેસાડ્યો, અને આસપાસ વસનારી જનપર ફેટલીક સત્તા મેળવી. તેનું બાળ એટલું જાણું વધ્યું કે તેને જીતવાનો ઈરાવ કરવાની જરૂર કાઠુલની સરકારને જણાઈ. મુગલ ફોજની જોડે લડવાને તે પર્વનામાંથી નીચે ઉતરી મેદાનમાં આવ્યો. જયની તેને અને તેના લશ્કરને ખાતરી હતી; પણ પરિણામ નેમના ધારવાથી ઉઘડું થયું. મુગલોએ ફતેદ પામી બારે કતલ કરી, અને બાલજી નામના યાંક અને સંનાપથી મરણ પામ્યો. તેના શબને તેના પુત્રો વાહનમાં મૂકી લેઈ ગયા. સને ૧૫૮૫ ઋધી તેઓ મુગલાઈ રાજ્યને પીડા કરી શક્યા નહિ. એ પુત્રોમાંના સર્વથી નાના નામે જલાલે એ વરસમાં રોસનીઆ પંથના સેનાપતિનું કામ હાથમાં લેઈ ફરીને કાઠુલના રાજ્યપર સ્વારીઓ કરવા માંડી. મુસલમાન હકીમનો એ વરસમાં કાળ થવાથી અકબરશાહે રાજ્ય માનસિંહને કાઠુલનો સુબેદાર નીમ્યો હતો. માનસિંહના રજપૂતોથી એ દુશ્મનો છતાં નહિ, તેથી પાઠશાહ પંડે સિંધુને કાંડે ગયા. મુસલમાન લોકો એ વેળા રોશનીઆ પંથ છોડી નેમનાથી જૂદા પડ્યા હતા, તોપણ અકબરે તેમનાપર (મુસલમાનોપર) સ્વારી મોકલી.

એ સેનાની સરદારી અકબરે જ્ઞેનખાં નામે પોતાના દૂધમાદને તથા પોતાના પરમગિત રાજા ખીરખાને આપી. એ સ્વારી એટલી અગત્યની ગણાતી હતી કે ખીરખાને હામે અબુલ ફઝલને જવાનું મન હતું; પરંતુ ચીડી નાંખતાં ખીરખાનનું નામ આજ્ઞાથી તેનો છૂટ

ખાટો થયો તેનો બાઈ ફેંડી સ્વારીની જોડે ગયો હતો. શત્રુને ટાપ સપાટ ધરતી હતી તે થોડા વખતમાં જીતી મુગનોએ ઉજડ કરી, ને પછી ફેંડના બે ભાગ કરી તેમની એકને લઈ રાખી ખીરમલ એક ખીણમાં ધુસ્યો, અને એનખાન ખીણમાં ગયો. ખીણ પસાર કરવા નો ભાગ નહિ જડનાથી તથા શત્રુના હુમનાના જોરથી અજાણ ખીરમન પાડો ફેંડો. એનખાન વધારે આગળ ધસ્યો, તથાપિ તેના ઘણા મિપાઈ મરવાથી અને દુશ્મનના મારથી તેને પણ પાંચ પાની કરવી પડી એ મેઢ દૂકડીઓ ભેગી કરીને ફરી હુમલો થઈ શકે તેનું નહતું તેથી પાદગાહે નવું સૈન્ય મદદે મોખ્ધુ કમનસીમે ખીરખન અને એનખાનને બંનતું નહતું. આખી ફેંડ સહિત શત્રુની વિજી ખીણમાં હુમનાનું મત ખીરમનનું હતું ને તે બાબત એનખાન મામો હતો, પણ ખીરખનના આચકને લીધે તેમ કરવાનો દરાવ થયો. મુગલ સેના આગળ વધતા થોડા વખતમાં વિષ્ટ ઘાટમાં આવી ખીરખન ઘણી મુશ્કેલીએ તે ઉપર ચઢ્યો. આખા દિવસના શ્રમથી તેની યાત્રેની ફેંડખર અફગાનો એમલા જોરથી ધસી આવી કે હિદિ થોડા ગભરાટમાં પડી નામ એનખાન તે ઘાટની નીચે નાકાપર હતો, તેના ઉપર પણ તેજ વખતે પહાણોએ હુમલો કર્યો. તે રાત્રે અને ખીજે વિસે થોડા વખત એનખાને મુશ્કેલીએ પોતાની દૂકડીનો બચાવ ર્યો. પછી બને દૂકડીઓ પાછી ભેગી થઈ અહિ એનખાનનો વિચાર શત્રુને ગરજો જવાનો થયો. પણ ખીરખને તેની સૂચના મानी નહિ રાત્રે હતા મ્ગી સૈન્યનો નાશ કરવાનો મનમ્મ્યો. પહાણોએ કર્યો છે એવા સમાચાર મગવાથી એનખાનની સલાહ ન લેતા, ખીરમન પોતાની દૂકડીને લઈ સપાટ જમીનપર જવાને રસ્તે વચમાં ખીણ હતી તેમાં ગયો. તેને છેતરવાને આ ખમર કરે લી જણાય છે, કેમકે તે ખીણના નામની આસપાસ શત્રુ સતાર્ધ રહ્યા હતા. તેઓ ઓચિતા તેના ઉપર તુગી પડ્યા પત્થરો અને તીરનો વગ્યાદ વરસાવતા હજારો પહાણો નાગી તરવારે તેના અણુએનેના અને બમબીન થયના લશ્મર ઉપર ધમી આપ્યા. આખી ફેંડ બહાવરી બની એમરે નામના લાગી ખીરખને થોડાઓને ચોમાવી ઉમાં રાખવાની ઘણી મેડેન કરી, પણ કાઈ વાધુ નહિ

માણસ, ધોડા, અને હાથી નાસાનામમા એકમેક થઈ જવાથી મરે
અવ્યવસ્થિત થઈ ગયું એકડો આદમીને શત્રુએ વાઢી નાખ્યા બી-
રમલ પડે અને તેના ડેટલાક મોટા નાથદો રણુમા પડ્યા, અને
તેની મેનાની ખરાબી થવામાં કાંઈ અધુરું રહ્યું નહિ માટની નીચે
મેદાનમા એનખાન હતો, તેની ફેજની પણ તેનીજ માડી વડે થઈ
તીરો, બદ્દમની ગોળીઓ, અને ગોફણોનો ભારે માર છતા, દિવસ
હતો સાસુની તે વ્યવસ્થા પૂર્વક પાછો હાથે સાજો ચોડીવાર યુદ્ધ
બંધ પડ્યું, પણ અધાકં થતા અફગાનો ચાલોમ કરી તેના ઉપર
ધાઈ આવ્યા હવે લશ્કર એનખાનને હાથ રહ્યું નહિ જેનાથી જંમ
નસાયું તેમ તે નાદા, ધણા કતલ થયા અને તેથી રધારેને દુશ્મને
જાવીલીધા જે ખાન વાહનવિના પગે નાહો અને ધણી મુઝ્કેનીએ
અટક પડોયો.

આ હારના મમાચાર પાંચાલી જાવણીમા આવતા ત્યાના
માણસો ગબરાવા લાગ્યા પાણોને આમળ આવતા અટકાવવાને
પાદશાહે શાહનવા મુરાદને ટોડરમલની જોડે ફેજ સહિત મોકલ્યો
ગબરાટ નરમ પડ્યા પછી મુરાદને પાછો બોલાવી, ટોડરમલ અને
માનસિદને શત્રુને શોધે પહોચાડવાને મોકલ્યા. એનખાન હજૂરમા
આવ્યો સારે અકબરે તેનું મોઢું જેનાની ના કહી બીરખવાના મર-
ણુથી તે અતિ ખેદ પામ્યો ને તે દિવગીરી ધણા વખત લગી
તેના મનમા રહી બીરખવાનું મડદુ જડ્યું નહતું, તેથી એની
વાત સાક્ષી કે તે અફગાનોના હાથમા જીવતો છે આ અફવાને
પાદશાહે ઉત્તેજન આપ્યું તેપરથી ધણા વખત પછી 'તું બીરમલ
હું' એવો ઢોગ એક માણસે કર્યો, પણ તે દરમારમા આવતા માર્ગમા
મરણુ પામ્યો, ને અકબરે તેને બીરમલ માની ગીજનાર ગોક પાળ્યો
બીરમલ ધણો ચતુર અને સોજતમા રાખવા લાયક મીઠો અને વિદ્વા-
ન હતો, તેથી અકબરને તે ધણો વહાયો હતો તેની વાતચીત ડહા-
પણુ ભરેલી, ને તેની વાણી મધુરી અને રમિક હતી તેના ચતુરાઈ
ભરેલા વચનો ભરતખડમા હજી જવાયા નથી અકબર અને બીરીખ-
લની ધણી કદાણીઓ હજી લોકમા આવેછે

પોતાના જયનો લાભ લેવાને યુસુફઝાઈ લોક આગળ વધ્યા નહિ

તેમના તામાના રમાળ પ્રાતોના કિલ્લા માનસિદ્ધ અને ટોડરમલે ક-
બજે કર્યા, તેથી તેમને ખોરાકની તગી પડી ને સધિ કરવાની જરૂર
પડી હવે રોશનીઆ પદાણોપર ચઢવાનો માનસિદ્ધને અવકાશ મ-
ળ્યો જલાતની સગદારી નીચે તેઓ લડ્યા ને પરાજય પામ્યા, પણ
તેથી તેમનું જોર તુટ્યું નહિ ખીજે વરમે માનસિદ્ધે કામુલ ભણીથી હુ-
મતો કર્યો અને ખીજ મુગલદેશને સિંધુ ઓળંગી આ બાજુએથી તેમ-
નાપર સ્વારી કરી એ તખતે પણ સગામ થયો તેમા જલાલ હાથો.
પરતુ હારે એટલે નામી પદાડોમા ખરાઈ નવું લશ્કર લેધ ફરીને મુ-
ગલોની મામો આવે એમ તેણે કેટલાક વરસવગી કર્યું પાદશાહી ફો-
જ હવે પર્વતોની વિકટ ખીણોમા ઘુસતી નહિ ચતુના રસાળ સપાટ
પ્રદેશમા પડાય નાખી ત્યા ખેડાણુ થતું અટકાવતા, તેથી ખોરાકની
તગીને લીધે પદાણોને મેદાનમા ઉતરવું પડતું, અને ત્યા તેમનો પરાજય
થતો જનાય માયો ગયો, તોપણુ એ પદાણો અકબરના વખતમા અને
ત્યારપછી પૂરેપૂરા જાણા નહિ, અને અધાપિ રતત્રતા ભોગવેછે.

એ પદાણો જોડે એમ ઝગડો ચાલતો હતો તે ભારે ન હોવાથી
એ વખતમા અકબરશાહને મિથ તથા કદહાર પ્રાતો છતી લેવાને પ્ર-
સાગ મળ્યો ઈ સ ૭૫૦ મા સુમરા રજપૂતોએ આરમોને હાકી
કાઢી મિથ દેશનો કબજો કર્યો, તે તેમના હાથમા ૧૨ મા સૈકાના
અત લગી રહ્યા એ વેળા તે રાજાની નિર્ણય જવાથી મામા નામે
રજપૂત જાતને હાથ રાજગાદી ગઈ તેઓ દિલ્હીની ગાદીને તાબે
રહેતા આગળ જતા એ વગે મુસનમાન ધર્મ સ્વીકાર્યો એમની
કનેથી અર્ધુન નામે મુમલમાન જાતે રાજ્ય છીનવી લીધું અકબર-
શાહ રાજ્યાસને એવ તેવારે એ લોકને કબજે દેશ હતો, પણ આ
વખતે તેમની પાસેથી કેટલાક લશ્કરી સરદારોએ રાજ્ય છતી લીધું
હતું અને તેઓ માહોમાહે વટતા હતા આ કુસપનો લાભ લેઈ
અકબરે આ અસન દિલ્હીના તામાનો મૂલક પાડો વશ કરાવો
દરા કર્યો એ વેળા તેનો મુકામ લાહોરમા હતો, ત્યાથી એક ફોજ
સેહવાનગઢ ઉપર રવાને કરી એ ગઢ નીચવા મિઠવું નાકું અને
મોટું અગત્યનું સ્થળ હતું એનો વચાવ કરવાને સિંધના મુખ્ય હાકે-

મે બગવાન ફ્રાજ સહિત આવી એવે ઠેકાણે છાનણી મ્હી કે તેને ત્યાંથી મુગય સેના હમવી શકે નહિ, અને ગદને ઘેરી શકે નહિ આ અડચણ દૂર કરવાને ચતુર પાદલાહે બીજી મૂકી અમરગાદને માર્ગે તેની છાનણીના પાછલા ભાગપર મોકલી એમ બે તન્દના દુમરાથી તેને ગમરાપી તથા દરાની એવો નરમ કબો કે રાજ્યપરથી હાથ ઉઠારી તે શરણે આવ્યો. યદ્યા ગાડે પોતાની ઉદાગ પદ્ધતિ પ્રમાણે માન આપી મોગી પદ્ધતિનો ઉમરાન બનાવી પાયદળારી મનમ દાર અને ટાટાનો સુદાગ નીચો દી સ ૮૮૮, ઇ મ ૧૫૮૧ ન કમરનામામા લખ્યું છે કે એ મરગારની પાસે એ વિગ્રહમા પોતુગીઝ મોગર (સો ગર) તથા યરોપી વેશ પેહેરનાગ ૨૦૦ દેલી મિષ ઇ હતા એણે વગી એક કિલાતુ રખનાતુ આરમોને સોપ્યું હતું આરખ સિપાઇનો ભરતખડના રાજ્યોમા નોમરી કરનાનો આ અરખ જણાય છે.

હુમાયુએ કપટ કરી ઇરાની શાહના તાગામાથી કદદાર ખૂચરી લીધું ત્યાર પછી તે પાછું લેવાને ઇરાનીઓ તે મુગય પાદશાહના મ નજી સૂધી નીજીજ મધ્યા અકારના અમલના આરખમા તેના મુગન સરદારોએ બગના મચાવ્યા હતા તેવામા ઇરાનીશાહે એ ગદ પાઠો છૂટી લીધો. ઇરાનની ગાદીએ શાહ અખ્તામ બેરો તેનારે ત્યા બડ ઉકયા ઇરાની સરદારો ગાદોમાહે લદયા, અને તેમાનો એ મદદારથી નાસી અકબરને શરણે આવ્યો, ને પછી બીજાઓ પણ મુગન પા દશાહની મદદ માગવા લાગ્યા તેથી વગર લડે કદદાર અને તેની આસપાસનો મૂનક તેને કમળે ઇ મ ૧૫૮૪, હી સ ૧૦૦૩ મા થયો. એથી અખરને ઇરાન જોડે વિગ્રહ થયો નહિ, કમળે શાહ અખ્તાસ પોતાના રાજ્યમાજ ધણે રોકાયનો હતો. ઉસમે લોકની સામે થવામા અખરની મદદની ઇચ્છા રાખતો હતો, તેથી તેણે યોડા વખત પછી અખર જોડે મિત્રાચારી કરી, અને કદદાર છૂટનાને મારા લાગની રાહ જોઈ, પણ તે અખરના સમયમા મળ્યો નહિ.

મિથુ નદીની પેટીનીર જોટના મૂનખર અકબરનો હમ તેના બાપદાદા તરફથી હતો, તેટલો મૂલ્ય કદદાર મળ્યાથી કમળમા આવ્યો.

અને લગભગ એજ વખત લગીમા નર્મદાની ઉત્તરે આવેલા તમામ દિલ્લિસ્તાનના પ્રાંતો તેને હાથ આપી રહ્યા, ઇ. સ. ૧૫૯૨ માં નિધ દેશ લીધો કાશ્મીરમાં જાગવો. દલાયતનો છેલ્લો પ્રયત્ન ગેરામાજ થયો હતો તે બેમાડી લીધો ઝોરિસ્મા (ઝોડીઆ) પ્રાંત અરગાનોને તામે હતો તે પણ એ રાજાને જીત્યો. મો. ૧૫૯૩ માં ગૂજરાતનો મુન્શરવાદ મળી ગયો એટલે લા દલાયત મળ્યું રહ્યું નહિ. હિંમત લખતી નર્મદા સુધી અને રાપુતથી મદનાર લગી જેવો અકબરનો આમત જામ્યો તેવો પૂરે પાછાદો જામ્યો નેતો ઉદેપુરના રાણાજી અજીતરાય દલાયત, તથાપિ જીતી ગાજગણા નાણુલીથી ખડખડી આતનારા નડોના તેઓ મુગલ સમ્રાટના હોમથી જોડાયના અને પોતપોતાની રાજપૂત સેનાઓ મહિત ઉમગથી પાછાદની મેરા મ નવનારા થયા હતા.

ઈ. સ. ૧૫૯૧, ઈ. સ. ૧૬૭ ના ઉનાળામાં અમલવાદ મરમીર ગયા તે મરમીની મોમગ લા આવી મમુન ગયા માગમા અમુન હાથ નાને તેનો મિત્ર અને સોનતી મમુન પામ્યો. મમુનમા તેનો મુગમ બે મામ રહ્યો, નેમામા વળીતુ-સુલ્તાનત અને મુશ્તિ ફાઇ દીવાન રાજા દોડરમન તથા અમીર-૧ ડિમગ રાજા જાગના નદામ લાહોરમાં મુલુ પામ્યાના મામ સમાચાર આવ્યા આ બે સુદ્ધિમાન બાજુ, અને નિમમ્દનાત સેરમ અને ત્રિયમિત્રોના મરણથી અકબર મદુન દિનગીર થયો. મર એમ ઇલિયટના મથ ઉપરથી પાછા દહેવામાં આવ્યું છે કે ગાજ દોડરમન રાને ખતરી હતો, પણ એલિયટન દત ઇનિસમા લણ્યાવ્યું છે કે તે પજાગનો કાયમ હતો. મને ૧૫૫૩ માં તેને ગૂજરાતમાં સરમરી નોમી મળી લરકરી નાયકુ, અને વસનાત ખાતાનું એ બે મામ નેને સોપ્યા, પછી તેની જગ્યા જગાગામાં થઈ લા પણ મારી ચામી જ જનવવાથી તેને લિલ્હી જોનારી વડર રાહ મનસૂરનો મુખ્ય પેશ્વર નીમ્યો. વસનાત ખાતામાં મુવારો કરવાનું કામ તેણે અદિ આરબુ અમુન કમલ લગે છે કે પ્રમાણિમ્પણમાં, સીધે રસ્તે માલવામાં, મન્દાઇમાં, કામની માટેતગાગીમાં, અને રાજમગજાર કરનાની શક્તિ

મા એના સરખો પીન્ને નર હિંદુસ્તાનમાં નહોતો.

તા ૮ મી મોહરમ હી મ ૮૯૮ મા પાદશાહ પાય હિંદુ-
સ્તાનમાં આવવા નીકળ્યા રસ્તામાં એક વખત દીપકાનો શિકાર કરતા
પાદશાહ હાથીપરથી પડ્યા, અને પીછાગળે હાથહુડી ઉપર ચાર
યવા હતા તેના ઉપર કોઈ મન્ટ હાથીએ ફમતો ક્યો તેથી નીચે
પડ્યા, પણ અને વેળા જાણું તુકશાન થયું નહિ મીરજા અજીજ
મહમદ ટ્રેમ આજમખાન માગવાનો સૂમેદાર હતો તેની બદલી ગૂજ
રાતમાં મરી, ને તેને હામે શહાબખાનને મોકલ્યો શહાબખાન જોડે
અણુમનાન હોવાથી આજમખાને માગવા છોડ્યા પહેલા તે પ્રાંતને
ફજડ મ્યો એમ અકબરનામામાં લખ્યું છે એ વાચતા જણાય છે કે
અકબરના રાજ્યનો મહોમ્મદ ઇબ્રેજ સરખારના જેવો હરેલ નહોતો.
કોઈ ઇબ્રેજ ગવર્નર એમ મરી શકે નહિ રાજા ટોડરમલની મુખ્ય
વજીરની જગા ખાલી પડી તે પાદશાહે મગલુમ બેરામના દીપરા ખા
નખાનાનને આપી, અને તેને ગૂજરાતમાં જાગીર આપી હતી તે
બદલી જ્ઞાનપુરમાં આપી કુવર માનમિદને કાણુથી બોવાની
બહાર અને બગાળાનો સૂમેદાર બનાવ્યો તેના પિતા ભગવાનદાસના
મરણથી તેને તેની માદી અને રાજનો ઇલખખ મળ્યો પાદશાહે તેને
ખેલપન લખ્યો, અને પોતાક તથા ઘોડો મોખ્લી તેનો શોખ ઉતરાવ્યો.
ગૂજરાતમાં આજમખાનની સામા વીશ હજાર જેદા સહિત જામમા-
હેમે સક્રામ ક્યો તેમાં જામનો દીલાહ તથા વજીર મુવા અને
તેની હાર થઈ છાટોરમાં કેટલાક વરસ પાદશાહ રહ્યા અને હાથી
ખાનખાનાનને મુલતાન અને બકર (સમર બકર) નો સૂમેદાર હરાવી સિધ
અને બનુચીગાન જીતવાનું કરમાવ્યું આ વરસમાં જોવેથી પાદ્રી ફ-
રમથીયુન આવ્યો તેનો સત્કાર અકબરે મ્યો ગ્રીષ્ઠ યથોના ભાષાતર
કરાવવાના હેતુથી અકબરે એ પાદ્રીને રાખી તેની પાસે કેટલાક જુ
દિમાન તરખોને તે ભાષા બણુના મૂક્યા પોતાના અમનના ૩૬માં
વગસમાં આ ગરે દલિણુના ચાર મુખ્ય રાજકર્તાના દરગારમાં એવથી
મોખ્લીયા કનીથર મેખફેઝીને અસીરગદ અને બહાનપુરના રાજા અ-
લીખાનની પામે, ખવાજ અમીતુદીનને અહમદનગરના મુલતાન

પુર્ણાનુમુદ્ધના દરબારમા, ખીજપુરના સુવતાન અદીલખાનની પાસે મુહમ્મદ અમીનને, અને ગોલખેડાના સુવતાન કુતબુ-લ-મુલકની પાસે મીર મિસ્તખને મોકલ્યા એ વરસમા શાહજહાં મુરાદને માળવાનો સુમેદાર દરાવી તેની જોડે ઇમાઈલકુરીખાને તેનો વડીલ એ દને સેનાપતિ નીમી મોકલ્યો. જ્વાલિયર પટોચતા શાહજહાંની મામો તે માતનો મુખ્ય રાજા મનુકર થયો, તેને મુગન ફાજો દરા પો ત્યારે તેનો કુનર રામચંદ્ર શરણે આવ્યો. મુરાદ ઉજેલુ જઈ રહ્યો આજ મખાને જુનાગઢ જતી સોરઠ પ્રાત કચળે ક્યો ખીજો વરમે સિધના મુખ્ય હાકેમ જાનીમેગ અને ખાનખાનાનની સેના વચ્ચે ભારે સમામ થયો, તેમા રાજા ટોડરમનનો કુવર ધારમન રણુમા પડ્યો બેડ તરફ તોપો હતી મુગન લશ્કર જીત્યું અને જાનીમેગ તામે થયો પાદ શાહ કાશ્મીર જવા નીકળ્યા તેવામા ત્યા જડ ઉત્યું, પણ તેના ત્યા પહોચવા પહેલા તેની ફાજો તેને બેસાડી દીધું એજ વેખુતે નામ માનસિંહે કતબખાનના દીકરાને મોગી લદાખી મોકલ્યો એ વેખુતે પાસેથી ઓરિસા પ્રાત જતી લીધો ૩૭મા મેરસી ખાની આવમે જુનાગઢ અને આખો સોરઠ પ્રાત જતી લીધો.

રુમર

પ્રકરણ ૯ મું.

૩૮ મા વરમથી ૫૦ મા વરસ સુધી-દક્ષિણ દેશ પર સંગ આદમીખીની બકાદુરી-દુગળ-દક્ષિણના રાજ્યો જોડે ફરીને વિમ્મદ-અદમદનગરનો ખીજો વેરો અને જય-ખાનજેતને ખાનસા ક્યો-સ લીમનુ બડ-અખુન ફકરનુ ખુન-પરચુરણ-સવીમની બદયાવ-અકબરની માર્તું મરણ-દાનિયાનુ મરણ-અ ગરશાહનુ મૃત્યુ

હવે અકબરશાહે દક્ષિણ દેશ જીતનાનો દરબ ક્યો ૪ મ ૧૫૮૭ થી તેણે ત્યાના રાજ્યોના કામમા હાથ ધાલવા માડ્યો હતો અદમદનગરનો પાદશાહ મુર્તેજ નિમ્મદ દિવાનો હતો તેથી તેની વતી કારમાર મરવાની ઉમેદ રાખનારા વડતા હતા તેમાના તેના બાડ પુરાનુમુદ્ધકે એ વરસસા અખબરની મદદ માગી હતી, ને તેની કુમ-

માગવેથી ફોજ મર્ધ હતી, પણ તેનું જોર ન રાખ્યાથી પુરાન હારી અકમરના રક્ષણમાં આવી રહ્યા હતા અને ૧૫૮૨ માં મુતેજ મરી જવાથી પુગનને તે ગાદી અકમરની મદદ વિના વારમાના હમ્મી મળી પણ એ વેળા તે રાજ્યમાં કુમર અને માલોમોડે લડાવડી હોનાથી તથા ખીજપુરના પાંચાહ જોડે વિશ્વલ ચાલનો હતો તેથી, તે મુખે ગળ્ય કરી રાજ્ય નહિ રાજ્ય મારી અવસ્થામાં હતું તેવામાં તેનું મરણ થયું, અને કુજો વધ્યો ઇ. સ. ૧૫૮૫, હી. સ. ૧૦૦૪ ગળ્યગાદીનો દાવો કરનારા ચારજણાં આ થયા એ ચારેની સેનાઓ લડના લાગી જેના હાથમાં રાજ્યમાની હતી, તેણે અકમરગાદીની મદદ માગી તેપરથી શાહે જૂનરાજી શાહાજી મુરાદને અને માળવેથી મીરજાખાન ખાનખાનાને પોતપોતાની ફોજો લઈ અહમદનગર જવાની આજ્ઞા કરી તેઓ ત્યાં પહોંચ્યા તેમણે જેની મદદે તેઓ ગયા હતા તેને રોહર છોડી જતાં ગ્રેહુ પડ્યું હતું, અને ચાદમીખી (ચાદગુનતાના) ને હાથ તેનો કમળે હતો ભરતખંડમાં અતિ પરાક્રમી અને પ્રખ્યાત સ્ત્રીઓ થઈને તેમની પકિતની આ નારી હતી તેનો ભત્રીજો બટાદુર નિજમશાહ બાળક હતો, તેને ગાદીએ બેસાડી તેની વતી તે કારભાર કરતી હતી મુગલ મેનાને આનવી બાણી તેખાઈ એ ખીજપુરના ગાદશાહને મદદનું કે આ વખતે સનાહ સપ મરી આપણે મુગલોની સામા થયું જોઈએ, એમ નહિ કરીએ તો બેજી રાજ્યો તેઓ છૂટી લેશે અહમદનગરના જે સરદારો તેની સામા થયા હતા તેમને પણ તેણે મદદનું કે આ વેળા આપણે સપ નહિ કરીએ તો રાજ્ય જશે અને બચાની હાની થશે તેની ખીજશ અને ચતુરાઈથી તેની યુક્તિ પાર પડી, અને સર્વે સનાહ સપ કરી મુગલોની સામા થયા મુરાદે અહમદનગરને ઘેરી હુમલોથી પ્રમથન આપ્યું આવી જીએ પૂરું અમીતિ પામી રોમી જેલુત લિમ્કા મર્યાતી કેડા શીશ કરી મુરાદની બે મુરગો તૈયાર થઈ તેઓની સામી ચાદમીખીએ કરેલી બે મુરગોએ તેઓને નકામો મરી જે કારીગરો પ્રમથન કરતા તેમને તે ખાઈ પડે ત્યાં જઈ દિમ્મત આપતી હતી, અને અમલની ગોળીઓ આપતી હતી તેનો જરાએ ભય ગામતી

સુરગ તૈયાર થઇ તેને નમમી કરવાને આદખીમીની સામી સુરગ પૂરી
 થતા પહેલાં મુગનોએ પોતાની સુરગ ઉડાવી અહમદનગરના મારી-
 ગરો દવામાં હજા અને તેનો કાટ ખુટ્યો મુગનો તે તરફ ધમી આવ્યા
 એટલે અમદદનમરી ચોદા બય પામી નામવા માડતા હતા, તેનામાં
 આદખીમી પડેલા ટાડ આગળ આવી તેણીએ અંગે જખર પેરું હ
 તુ, મોટે પુરજો નાખ્યો હતો, અને દાયમાં નાગી તરવાર ખાલી હતી
 તેનું શરૂ જોઈ બીધેના સિપાઈને પાનો ચડ્યો, તેમનો બય જતો ગટે
 વાધી તેઓ ઉઠા રહી લડ્યા, અને મુગનોને ટાટમાં પેગતા તેમને
 ખાળ્યા આદખીમીએ પોતાનો પ્રયત્ન નારી રાખ્યો કેમકે મુગનો માન
 થઈ જતા હતા, પાછા વળ્યા નહતા મુન જરી રહ્યું આદખીમીના મિ
 પાઈ ચારેમેરથી ત્યા આની ખાડીમાં બેગા થયના મુગનો ઉપર બદ્દ -
 ની ગોળાઓ તોપના ગોળા, તીર, ઢોઢા, વગેરેનો વરસાદ વરમાનના
 લાગ્યા, અને ત્રુટેના ટાટમાં ઉભેના ચોદા દડતાથી લડ્યા, તેથી મુગ-
 નોને પાછા ફરતું પડ્યું બીજી ગાદી દયા કરાને મુગનોએ ત્યાગી
 મરી પછી રોહિંગમાં આદખીમીના હમગથી ઉસ્કરાર્થ તેની પ્રજા અને
 તેના મિપાઈ મગળીઆ થયા હતા મેગમ રાદમે આખીરાત જાગી
 પડેતો ટાટ ચણાવી વીધો, અને મીનો નનખૂન બગાવત કર્યો એથી
 બીજો દિવસે મુગન ફોજ દયા મરી સમી નહિ, ને ફરી સુરગ ખોદ
 વાની ગોમનગરવા લાગી એમાં આદખીમીની મદદે બીજાપુરનો
 મુનનાન અને બીજા સગદરો મોટા લશ્કર સદિન આવ્યા એમનાથી
 મુગન મન્ય વધારે મોટું હતું તથાપિ તેના સગદરોએ ગયામ પ્રવા-
 ની આતુરતા ન દેખાતા મધિ કરાની ઈન્દા મરી, અને આ મપ
 જાગીવારે ટમ્મે એવાં બરોસો આદખીમીને ન હોવાથી તે પછી સનાહ
 કરાને ખુશી હતી આ મુદ્દમાં તેણીએ જમરૂ જોર દાખવ્યું હતું
 તેને વિરો એવી વાનો ચારેઠે કે ચોદાના ગોળા ખૂટ્યા, ત્યારે રૂપાના
 ગોળા તોપમાં બરાબ્યા વળી એમ કહેવાયઠે કે તોપના ગોળા પૂરા
 થયા તેવારે પ્રથમ ત્રાયાનાણું ગોળાને હામે વાપર્યું, પછી રૂપાનાણું,
 અને તે પછી પૂરૂ થતા મોનાની મોહોરો તોપમાં ગડમારી છે ને તે
 પછી ત્યારે ખૂબી અને પોતાના ઘરેણા તોપમાં બરના માળ્યા ત્યારે

માળવેથી ફેરવ મઈ હતી, પણ તેનું જોર ન ફાળ્યાથી ખુરાન હારી અકબરના મક્કલમાં આવી રહ્યા હતા અને ૧૫૯૨ માં મુત્તેન મરી જવાથી ખુરાનને તે માદીઅકબરની મદદવિના વાગમાના હતી મળી પણ એ વેળા તે રાજ્યમાં કુમર અને માદેમાહે લગલડી હોનાથી તથા ખીન્નપુરના પાંશાહ જોડે વિમલ આલનો હતો તેથી, તે મુખે ગત્ય કરી રાડ્યો નહિ રાજ્ય મારી અવસ્થામાં હતું તેવામાં તેનું મરણ થયું, અને મુજબ વધ્યો ઈ સ ૧૫૮૫, ઈ સ ૧૦૦૪ ગત્યગાદીનો દાવો કરનારા ચારજણાં આ થયા એ ચારેની મેનાઓ લઢવા લાગી જેના હાથમાં રાજ્યમાંની હતી, તેણે અકબરશાહની મદદ માગી તેપરથી શાહે શૂજરાનથી માદાનદા મુરાદને અને માળ વેવી ખીરજખાન ખાનખાનને પોતપોતાની ફેરને લઈ અહમદનગર જવાની આજ્ઞા કરી તેઓ ત્યાં પહોંચ્યા તેનારે જેની મદદે તેઓ ગયા હતા તેને ગેદર છોડી જતા રહેવું પડ્યું હતું, અને ચાદખીખી (ચાદમુલતાના)ને હાથ તેનો કાપ્યો હતો બરતખડમાં અતિ પરાક્રમી અને પ્રખ્યાત સ્ત્રીઓ થઈને તેમની પકિતની આ નારી હતી તેનો બનીને જહાદુર નિજમશાહ બાળક હતો, તેને માદીએ બેસાડી તેની વતી તે કારભાર કરતી હતી મુઘલ મેનાને આવતી જણી તેખાઈએ ખીન્નપુરના માદશાહને કહાવ્યું કે આ વખતે સલાહ સપ કરી આપણે મુગનોની સામા થવું જોઈએ, એમ નહિ કરીએ તો બેજી રાજ્યો તેઓ છૂટી બેગે અહમદનગરના જે મરદારો તેની સામા થયા હતા તેમને પણ તેણે કહાવ્યું કે આ વેળા આપણે સપ નહિ કરીએ તો રાજ્ય જશે અને ખવાની હાની થશે તેની મીઠાશ અને ચતુર્મર્થી તેની સુમ્તિ પાર પડી, અને સર્વે મલાહ સપ કરી મુગનોની સામા થયા મુરાદે અહમદનગરને ઘેરી હુઆદથી કામ ચલાવ્યું ચાદખીખીએ પૂર્ણ જાણીતી રાખી તેની મેહેનત નિષ્ફળ કરવાની કોશીશ કરી મુરાદની બે મુરગો તૈયાર થઈ તેઓની સામી ચાદખીખીએ કરેની બે મુરગોએ તેઓને નકામી કરી જે કારીગરો મમ કરતા તેમને તે ખાઈ પડે ત્યાં જઈ હિમ્મત આપતી હતી, અને મુગલની ગોળીઓ આવતી હતી તેનો જરાએ બપ રાખતી નહિ મુરાદની ત્રીજી

સુરગ તૈયાર થઇ તેને નખખી ઠરસાને ચાદળીખીની માખી સુરગ પૂરી
 થતાં પહેલાં મુગપોએ પોતાની સુરંગ ઉડાવી અદમનગરના દારી-
 ગરે હવામા ઉડ્યા અને તેનો કાટ પુટપો મુગપો તે તરફ ધમી આવ્યા
 એટલે અમદદનગરી મોઢા બચ પામી નામવા માડતા હતા, તેનામા
 ચાદળીખી પડેલા કાડ આગળ આવી તેણીએ અંગે બખર પંદેરું દ-
 તુ, મોઢે ખુગ્ગો નાખ્યો હતો, અને હાથમા નાગી તરવાર ખાલીલી
 તેનું શર જોઈ બીધેના મિપાછને પાનો અડ્યો, તેમનો બચ જતો ગદે-
 વાધી તેઓ ઉભા રહી લડ્યા, અને મુગપોને કાટમા પેગતા તેમને
 ખાડ્યા ચાદળીખીએ પોતાનો પ્રધન વાગી ગળ્યો કેમકે મુગસો મા
 ધબ્યા હતા, પાછા વળ્યા નહતા મુદ જ્ઞરી મધું ચાદળીખીના મિ-
 પાછ ચારેગરથી ત્યાં આવી ખાડીમા બેગા ચળ્યા મુગસો ઉપર બઢક-
 ની જોળીએ તોપના જોળા, તીર, રોગ, વગેરેનો વગમાદ વરમાવ્યા
 લાવ્યા, અને પુટેના કાટમા ઉમેરા રેલા દનાથી લડ્યા, તેથી મુગ-
 પોને પાછા ફરવું પડ્યું. બીજી નાગે જ્યાં ધસાને મુગપોએ તયાગી
 ફરી. પણ મોટેમા ચાદળીખીના ઉમગથી ઉરંગઈ તેની પ્રભ અને
 તેના મિપાછ મગળીઆ થયા હતા જેગમ ગાંદેને આખીરાન જાગી
 પડેગો કાટ ચળાવી લીધો, અને બીજો મજબૂત મગમગ ક્યો એથી
 બીજો દિવસે મુગવ ફાગ દાયા ફરી સગી નહિ, ને ફરી સુરગ મોદ
 વાની જોગવળ ક્રવા લાગી એગમા ચાદળીખીની મદે ગીગતપુરનો
 મુવનાન અને બીજન સગદારો મોઢા વગર સહિત આવ્યા એમનાથી
 મુગવ મન્ય વધારે મોટું હતું. તથાપિ તેના મગદારોએ મગમ કરવા-
 ની આતુરતા ન દેખાડના મધિ ક્રવાની ઈન્જા મરી, અને આ સપ
 જાગીવારે ટકમે એના બરોમો ચાદળીખીને ન ટોવાથી તે પણ સલાહ
 કરનાને ખુગી હતી આ મુદમા તેણીએ જગઈ જોર દાખવ્યું હતું
 તેને વિગે એવી વાનો ચારેકે કે લોદાના જોળા ખૂટયા, ત્યારે ડપાના
 જોળા તોપમા બસવા વગી એમ કહેવાયકે કે તોપના જોળા પૂરા
 થયા તેવારે પ્રથમ ત્રાવાનાટુ જોળાને હામે વાપર્યું, પછી રૂપાનાણુ,
 અને તે પણ પૂક થતા મોનાની મોઢોરો તોપમાં ગડાવી. છેવે તે
 પણ વ્યારે ખૂગી અને પોતાના ધગેશું તોપમા બરસ માલ્યા લ્યારે

સધિ કરવાને કબૂલ થઈ એમ બન્ને પક્ષની મરજી હોવાથી અત્યાદયવામાં આડચણુ રહી નહિ એવો કરાર થયો કે બુદ્ધિનુયમુદ્ધનો પૌત્ર બહાદુર ગાદીએ બેગી નિઝમુનમુદ્દ નામ ધારણુ કરે, ને અહમદનગરનો મૂનક તેને કમજો રહે, પણ તે અકબરશાહનો તામેદાર મુલતાન ગણાય, અને વરાડ પ્રાત પાદશાહને આપી દે, તથા જવાહીર, હાથી, વગેરે નજરાણુ મોકલે.

૪૧ મુ વરસ આ સાલમાં વરગાદ બહુ થોડો વરસ્યો, તેથી બારે મોનવારી થઈ ને પ્રજા પીડાવા લાગી ત્યાં પાશાહે લાયક અમનદારોને ચારે તરફ મોકલી ગરીબ નાચાર ચોખ્ખે અમ પૂર પાડ્યુ તથા બીજો બહોબસ્ત મરી રેયતનો બચાવ મ્યો.

મુગલ પાદશાહ જોડે સધિ થવા પછી ચાલ્સીમીએ કોઈ મહમદખાન નામે માણસ ખેંચા એટલે મુખ્ય પ્રધાન નીમ્નો હતો, તેણે તે બાઈની કનેથી અધિગર લેખનેવાને દાવતરા કરના માન્યા, ને અતે કુરીને શાહ મુરાદની સહાય માગી વરાડ પ્રાતના મીમાડા મળધી મુગલોને દક્ષિણના રાજ્યો જોડે વાગે આવતો હતો, તે એમનો વધી પડ્યો કે સત્યાદયવાને એ વરસ પૂર થતા પેટેના ફરીને વિશ્રહ ચાલ્યો, ને ગોદાવરીને કાઠે ગેહ પક્ષની સેનાઓએ આવી જગ મચાવ્યો ખાનદેશનો પાદશાહ ખડણી આપી અકબરની તામેદારી મગ્તો હતો, તે પોતાનું સૈન્ય લઈ મુગલ નાદનદાને મર્યો સામી માળુએ ગોનકોડા, બીજાપુર, અને અહમદનગરની ફાંજો સપ કરી યુદ્ધ ચઢી બે દિવસનગી બારે સમાપ્ત થયો, પરંતુ એ પક્ષને પાત્ર જય મળ્યો નહિ મુગલોની કાષ્ટક ચઢતી થઈ, પણ તેઓ શત્રુની ક્રોડે જઈ શક્યા નહિ, મુરાદને ખાનખાનાન જોડે બનતું નહતું નેથી, તથા ક્રોડ મગી નહિ તેથી, અકબરશાહે તેમને અધિગરપરથી દૂર કર્યા, ને તેમને યામે મુખ્ય વર અબુન ફઝલને મોકલ્યો તે વજરને એમ લાગ્યુ કે દક્ષિણમાં પાદશાહ પડે આવે તો મીઠ, અને અકબરને તેનું કહેવું

* મરેડી રાજ્યમાં આ શબ્દ દાખલ થવાની પૂર્વે દક્ષિણના બ્રાહ્મણી પાદશાહના મુખ્ય પ્રધાન ખેંચા કહેવાતા હતા, ને પછી ત્યાંના બીજા મુરાવગાની રાજ્યમાં તેજ અર્થે વપરાતો હતો.

ખરૂં સાચું. તેપરથી સને ૧૫૯૯ મા તેણે પળખ છોડી દક્ષિણ તરફ ફર્ય કરી સિંધુ નદીની આસપાસના પ્રાંતોમાં ૧૪ વરસ યયાં પાદ-શાહનો મુકામ હતો. એ સમયમાં તે એક વખત કાશ્મીરની સરહદ ઉપર પખવી નામે જગાએ હતો તેવારે જરૂર વરસ્યુ તે જોઈને તે બોલ્યો કે “મેં આલીશ વરસે ફરીને આજે જરૂર વરસતું દીઠું ને મારા સાથીઓમાંના ધણાક દિલમા જન્મ્યાછે અને મોટા યવાછે તેમણે તો પૂર્વે કદી જ્ઞેયુ નથી” પોતાના અમલના ૪૩ મા વરસમા તે દક્ષિણ જયા નીકળ્યો તે વારે રાજ્યધાનીમા ન જતાં બારોબાર જવાનો તેનો વિચાર હતો; પણ શાહજાદાને મગવા બોલાવેલા તે આવ્યા નહતા અને તેમના વિષે કટલીક ઉડતી વાતો સાબળી, તેથી તેણે યોડીવાર પાટનગરમાં યોબવાનું દુરસ્ત ધાર્યું અર્થાત્ ફક્તને આજ્ઞા કરી કે શાહજાદા મુરાદને તેણે ૪૩ે તેડી લાવવો, પણ જરૂર જણાય તો તેણે ત્યા રહી મીરજા શાહજાને મદદ કરવી અને મુરાદને મોકલી દેવો. પછી શાહ પોતે દક્ષિણ ગયા. સને ૧૫૯૯ ના વરસના મધ્યભાગે તે-ઓ નર્મદાતીરે પહોંચ્યા તેવારે દૈલતાબાદનો કિલ્લો તેની ફાળે વશ થયો હતો, અને તેજ વખતે ખીજા કેટલાક ગઢ મુઘલોને હાથ આવ્યા. ખીજે વરસે (૪૪ મા વરસમા) વરાડ અને ગડવાનાની સરહદ ઉપર આવેલો ખેરાવ નામે ગઢ તથા અહમદનગરની પાસેનો નાસિક ગઢ એ બે તેમણે જીતા. એજ વરસમા એક માઠો બનાવ બન્યો. અકબરના ત્રણે કુવરોને અતિશે દારૂ પીવાનું ખુરં વ્યસન લાગેલું હતું. એ દુષ્ટ વ્યમને તેમાંના બેના પ્રાણ લીધા શાહજાદો મુલતાન મુરાદ આ વખતે દૈલતાબાદથી વીશ કોશ ઉપર પુર્ણા નદીને કાઠે દિલ્હારી નામે ગામની પાસેની ઊવણીમાં મરણ પામ્યો.

તાપી નદીને તીરે જુરાનપુરમાં પાદશાહી સ્વારી આવી તેવારે શાહે અહમદનગરને ઘેરા લાલવાને શાહજાદા દાનીયાલને તથા ખા-નીખાનાનને પૂરતું લશ્કર આપી મોકલ્યા. આદખીખી ત્યાં કારભાર ચલાવતી હતી, પણ રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા હતી નેહમ નામે હબસી સરદાર પેરેલી વારના ઘેરામા તેને મદદ કરવા આવ્યો હતો તે આ વખતે સામો યર્ધ અહમદનગરને ઘેરી બેઠો હતો. મુગલ સેના આવી

તે વારે તે ત્યાંથી ખસી ગયો તોપણ અદર રહેવાં સરદારોમા કુસપ હતો તેથી બચાવ કરી શકનાની આશા ન હોનાથી, ચાદખીખીએ સધિ કરવાનું કહેલું મોખ્યું કરાર કરવાની બાજુમાં ચાલતી હતી તેવામા તેના દુરમનોની શીખવણીથી સિપાઇઓએ જનતાખાનામા ધૂંગી ચાદખીખીને મારી નાખી આ જમના માં ફળ તેમને ભોગ વગા પડ્યા થોડા વખતમા ડોક તોડી મુગલ દેા નગરમા પેશી તેમને કતન કર્યા, અને જાળક પાદશાહને પકડી ગાલિયર ગઢમા મોખલી દીધા તોપણ બહાર છૂટા રહેના સરદારોએ બીજે નામને પાદશાહ કરાવી ઝગડો જારી રાખ્યો, તેનો અત છે શાહજહાનના અંમલમા સને ૧૬૩૭ મા આ યો

ખાનદેશનો પાદશાહ અમરનો જાએદર થયો હતો તેની જોડે આ ઘેરાની પહેના અણુમનાવ થયાથી અમરે તે પાદશાહીનો અત આણી તે મૂલકને ખાલસા કર્યો તેની રાજ્યધાની આશીરગઢમા હતી તે છતીને શાહજહા દાનિયાનને તેનો સુએદર દરાવ્યો વરાડ પણ તેને સોંપ્યું, અને તેને મદદ કરનાને ખાનીખાનાનને નીમી તથા અદમ નગરના રાજ્યનો બાખીનો ભાગ છતનાને અણુન ફઝલને આપ્યા આપી પડે આગે ગયા ઉપરના પેહેલા બીજાપુર અને ગોલકોડાના પાદશાહોના એનચીઓ નજરાણા લેધને આવ્યા અને બીજાપુર વાળા એ પોતાની કુવરીને શાહજહા દાનિયાલ વેરે પરણાવી

મુરરાજ સલીમના બાવાને લીધે અકમરો આ વંશા દિદુગતા ન જવાની જરૂર પડી તે શાહજહાનુ વય એ વેળા ત્રીશ વરમનુ હતું સ્વભાવે તે પ્રુદ્ધિમાન હતો, પણ દારૂ અને અશીણના વ્યસનથી તે તામસી થઈ ગયો હતો, અને તેની અકન મદ પડી ગઈ હતી. પાદશાહ થયા પછી તેણે મુસ્તફ રચ્યુ છે તેમા તેણે પડે લખ્યુ છે કે “મારી જુવાનીમાં હું દરરોજ જોજામાજોજા વીશ પ્યાતા દારૂ પી તો એ દરેક પ્યાલામા અઘો શેર દારૂ જરતો બે ઘડી દારૂ વગર જાય તો હાથ ધ્રુજવા માડે અને શરીરને એન પડે નહિ તખ્તનરીન થયા પછી હું નિત્ય પાંચ પ્યાલાં માત્ર પીતો અને તે પણ રાત્રે પીતો” પોતાના મિતાના મિત્ર અને વંજર અણુન ફઝલ ઉપર તેને

હાડ વેર હતું. તેની અટખાઈ અને દેખને સતોષવાને અકબરે તે વ-
હરને થોડા વખત સુધી નોકરીથી દૂર કર્યો હતો અને પછી દક્ષિણ
મોકલ્યો હતો. દક્ષિણમાં પોતે ગયા તે વેળા તેમણે સક્ષીમશાહને
સુવરાજ (પોતાની પછી ગાદીનો વારસ) હરાવ્યો, અજમેરનો સુબેદાર
નીમી હટેપુરના રાજા જોડે વિગ્રહ મલાવવાનો અધિકાર સોંપ્યો, તથા
રાજા માનમિહને તેની મદદ મોકલ્યો. ધણીવાર રસૂયા પછી તે
પોતાની નોકરી પર ગયો, અને ત્યાં કાંઈક જય પામ્યો એવામાં
બગાળામાં ફિતર બંધાના સમાચાર આવ્યા. માનમિહ ત્યાંના સુ-
બેદાર હોવાથી પાધરા તેણીમેર રવાને થયો. આ નડર વચમાંથી
ગયું અને પાદશાહની સંધળા ફોજ દક્ષિણમાં ઠામે લાગી હતી એ
જોઈ સક્ષીમને હિંદુસ્તાનના પ્રાંતોના ધણી થવાનું મન થયું. પોતાને
સોપેલો પ્રાંત છોડી તે આગ્રે ગયો. પણ ત્યાંના ગવર્નરે તે શહેરનો
કબજો તેને ન આપ્યો, ત્યારે ત્યાંથી ઉપડી અલાહાબાદ જઈ તેની
પાસેના અયોધ્યા અને બહાર પ્રાંતોનો કબજો તેણે કર્યો, અને જમ-
દારખાનામાં ત્રીશ લાખ રૂપિયા હતા તે લઈ પાદશાહ પદ ધારણ કર્યું.

આ બોટી ચાલથી અકબરને બહુ મારું લાગ્યું, તથાપિ બાપ
દોકરા-વચ્ચે અટસની માંડ નહિ છૂટે એવી ન પડવા દેવાનો અને
વિરોધ ન વધે એવું કરવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો. તેના મનમાં સક્ષીમ
ઉપર પૂર્ણ હેત હતું. પુત્ર કુપુત્ર થાય પણ પિતા કુપિતા થાય નહિ,
એ નીતિ વચન છે તેનું આ ઉદાહરણ છે અકબરે તેને ખામોશી
અને શીખામણસુકત પત્ર લખ્યું; તેમાં તેની અયોધ્યા વર્તણૂકના પરિ-
ણામ સૂચવ્યાં, અને પુત્રધર્મને માર્ગ પાછો ફરીશ તો પરીપૂર્ણ ગ્રેમ
નક્કી રાખીશ એવું જણાવ્યું. આ સૂચનાપત્ર મોકલ્યો અને પડે આગ્રે
ગયા. એ અને કૃત્યોની અસર એ થઈ કે સક્ષીમે તાબે થવાનો
બહુજ નમતાઈ ભરેલો પત્ર મોકલ્યો, અને પિતાની સેવામાં હાજર
થવાને એતાયાહ નામે ગાંધ સૂચી આવ્યો. મનમાં જય હોય કે સોમા

* એ વેળા 'તેની દાદીએ' (અકબરની માએ) તેને મળવાની
મજા કરીને શહેરથી કુટલેક છેટે સાગી ગઈ. પણ તેને આવની
જાણી સક્ષીમ ઉતાવળે જતો રહ્યો. એથી માછનું મન બહુ દુખાયું.

યવાનો ધરાદો હોય તેમ મુખ્ય જોઈ સહિત આવતો હતો, માટે અકબરે તેને જણાવ્યું કે મારા ઉપર બંરોસો હોય તો થોડા માણસો સહિત આવ, નહિતો પાછો અલાહાબાદ જી સલીમ પાછો અલાહાબાદ ગયો. કદાચ આ પાછા ફરતું ગુમે કરારથી થયું હશે; કેમકે ત્યારપછી થોડા દિવસમાં પાદશાહે શાહજહાને બગાળા અને ઓરિસ્સા પ્રાંતો આપ્યા, અને શાહજહાનને હુમાયુન માગવાનો આગ્રહિત પુત્રને છાજે તેવો કમળ લખ્યો, આ સમાધાનીનું ડોળ ચાલતું હતું. તેવામાં સલીમ જેને પોતાનો વેરી ધારતો તેના ઉપર વેર લેવાનો દાવ તેને દાવ આવ્યો. આ કલ્પિત વેર વાળવાથી તેના જીવને ટાઢક વળી; પણ તેથી તેના બાપનો આત્મા ધણેજ ક્લેશ પામ્યો. અકબરના દુકમથી આ વેળા શેખ અબુલ ફઝલ થોડાક રખવાળો સહિત દક્ષિણથી નીકળી હિંદુસ્તાન અધિનો હતો. ગ્વાલિયરથી દક્ષિણે એમજલપર સરાઇ બંગ કે સરાઇ બરાર નામે જગાએ તેને ઓચિતો ઘેરી લેઈ મારી બાખવાની ગોઠવણ સલીમની શીખવણીથી નારસિંહ દેવ ખુદેલા નામે રજપૂત દાકરે કરી હતી. શેખના માણસોને આ બયની ખખર પડવાથી તેમણે તેને ચેતાવ્યો, અને બલામણ કરી કે બે કોશપર અતરી મુકામે રાયરાયાં અને રાજ રાયસિંગ બે હજાર સ્વારો સહિત છે તેના રક્ષણમાં જતું. પણ શેખે જવાબ દીધો કે “મોતથી ડરતું મિથ્યા છે, કેમકે તેનો સમય ખાળી શકાતો નથી; હું દરવેશનો દીકરો હોઈ મારી બહાદુરીથી ઉમરોવ પદવી પામ્યો છું તો ખીજનો આશ્રય લેવાનું નીચ કામ કેમ કરું?” આગળ ચાલતાં રજપૂતો તેના ઉપર તુટી પડ્યા ને તેને તથા તેના સિપાઇઓને તેમણે કતલ કર્યા. અબુલ ફઝલનું માથું વાઢી લેઈ નારસિંહે શાહજહા સલીમને મોકલ્યું. *આ ખખર અકબરને થતાં તે બહુજ ગોઠ પામ્યો,

૪ શેખ અબુલ ફઝલે સલીમની બદચાલની ખખર અકબરને કહેલી તેપરથી શાહજહાને તેના ઉપર ગુસ્સે યયો હતો. પડે પાદશાહ થયા મછી તેણે ત્રય લખ્યો છે. તેમાં તેણે આ ખુન કરાવ્યાનું માન્યું છે, અને તેના બચાવમાં કહ્યું છે કે અબુલ ફઝલે કુરાનપરથી અકબરની આસ્થા ઉતારી, અને મુસલમાની ધર્મ છોડાવ્યો; માટે તેને મારી નખાવ્યો એ વાજબી કામ કર્યું બાપની સામા બડ કર્યું.

ને તેના ઉપર ઝવારી કરવાનો દુકમ આપ્યો; પણ તે માટે હોવાથી તેણે પોતાની તરફથી ધમકીનો પત્ર આપી એક પછીલને ને દરબારમાં મોકલ્યો. આ વરસમાં પોતાના રબ્યના બધા ભાગોમાં ધર્મગાળા બાંધવાનો તથા અન્નક્ષેત્રો સ્થાપવાનો દુકમ અકબરે કર્યો. પાદશાહના બત્રીજા (મીરજા દુદીમના શાહજહાં) દિકરાને નીમો કરવાની ભારે લત લાગવાથી તેને રાજા જમનાયતે હવાયે કરી ગણુથબેર ગઢમાં તે બસત છોડતા સુધી કેદ કર્યો.

૪૯ મુ વરસ બીજાપુરના શાહજહાંની પત્ની આપવાનું તથા પોતાની શેરી દાનિયાલને દેવાનું કમુલ કરવાથી તે લેવાને પાદશાહે મીરજા ધરીયને મોકલ્યો, અને એ લખ કરવાને દાનિયાલ પાંચ હજાર સ્વારો સાથે અહમદનગર ગયો. મળીમે આઠાદાગાદ જઈને દાર પીનામા અને અરીણુ ખાવામા એટલો બધો વધારો કર્યો કે તેની તમિયત બગડી, અને તેનો સ્વભાવ બહુ ચીદીઓ અને જુલમી થઈ ગયો. તેના હજૂરીઆ નોકરો પણ તેની પામે આવતા ડરતા હતા. સહજ ચક્રને માટે ભારેમાં ભારે સજા કરવા લાગ્યો. જે ફૂર સજાઓથી તેનો દયાળુ પિતા દટાવ્યો હતો અને જે કરવાની તેણે પોતાના ગાજ્યમાં ધણા વરસ યથા મના કરી હતી તે સખીમે કરવા માડી. તેને તેના વડા શાહજહાં ખુશર જોડે બનતું નહોતું ખુશગની અવિચારી ચાલથી તેના આપને માહુ લાગે તેડુ હતું. આપ દીકરાના કજીઆ સખધી કાઈ એવો બનાવ બન્યો કે તેથી ખુશરની મા રીસમાં ઝેર ખાઈને મરી ગઈ એ બાઈ સખીમની માનીતી રાણી અને રાજા માનગિડની બેન હતી. અખરનામાતા સાધણમા લખ્યું છે કે સલીમના જનનખાનામાં સર્વ ઉપર દુકમ ચલાવવાનો તેને લેખ હતો, અને કાઈ જરા સામુ થાય તો તે ધણી કોપાયમાન થતી એક દિવસ તેની કાઈ ગોક જોડે ટટો થયો તેવારે મવીમશાહ શિકારે ગયો હતો. એ લાગ જોઈ તેણીએ કોપના આવેશમા મસ અરીણુ ખાઈ આપવાન કર્યો તેને માદી થયાના સમાચાર જાણી સખીમ તુરત પાછો ફર્યો, પણ તેના આવ્યા પેહેલી તે મરી ગઈ તે બહુ વહાલી હોવાથી સલીમ અતિ ખેદ પામ્યો, અને બળતામાં તેલ ટોભાયા

જેનું મથું. ત્યાર પછી તેનો સ્વભાવ વધારે આક્રોશ થયો, ને તે વધારે નિર્દયપણું કરવા લાગ્યો. એક જીવના માણસનો આખા અંગની ચામડી ઉતેડાવી. તે જાણી અકબરશાહ ખેદ પામી. એટલા કે મરી ગયેલા પશુની ચામડી ઉતેડતાં જોઈ જોપુરપંને કંટાળો આવેછે તેનો પુત્ર જીવના આદમીની ચામડી ઉતેડાવવાનો શુનોદ ક્રમ કરી શકેછે તે સમજાતું નથી એ શાહજહાને સુધારવાને શું કરતું તેના વિચારમાં તેનું મન સુચવાતું હતું, તેવામાં તેને સૂઝણું કે પત્ર વડે કે ખીજ આદમીની મારફતે શીખામણ દઈશ તે કરતાં હું જાતે જઈને બોધ કરીશ તેની અમર વધારે થશે એ વિચાર મનમાં દસવાથી પાદશાહ અણાહાખાદ જવા નીકળ્યા. એએક મજલ ચાલ્યા એટલામાં તેની મા એટલી માંદી થઈ ગઈ કે ખેંચીએ આવી કહ્યું કે તેનું મોં જોતું હોય તો એકદમ પાછાં ફરો. પાદશાહ શોકાતુર થઈ તરત પાછા વળ્યા, અને માતાને અત્યાગે આવી મળ્યા જનેતાનો શોક અકબરે ઘણો પાળ્યો. ગમીનાં વસ્ત્ર પહેર્યાં, માથું અને દાદી મૂઝાવ્યાં, ને તમામ જોર અગ્રેથી ઉતારી નાખ્યું. રાજને દિલ્હી લેઈ જવાને ઉપાડ્યું તેવારે અકબરે ખાંધ દીધી અને અમીર ઉમરાવોએ પણ તેમ કહ્યું. દિલ્હીમાં તેના પતિ હુમાયુની કબર પાસે તેને દાદી.

૫૦ મું વરસ.—અકબરનું અણાહાખાદ આવવાને નીકળવાનું અને માઝમાંથી પાછા ફરવાનું કારણ જાણીને, અને હદાય પુત્રધર્મની કે સ્વભાવિક પિતા પ્રેમની લાગણી મનમાં બીડી આવ્યાથી, અથવા આ વેળાં દરબારમાં હાજર હોવામાં પોતાને લાભ છે એવું મનમાં અવ્યાથી સહીમ આવે ગયો. અકબરે તેનો હેતુપૂર્વક સત્કાર કર્યો, તથાપિ યોડા વખત લગી નજરકેદ રાખ્યો આ પરદેજથી તેનું અપમાન ન થાય તેથી, કે જહ મદિરા પીતો અને મસ અરીણુ ખાતો અટકાવવાને, તેને હકીમની દેખરેખમાં રાખ્યો. યોડા વખતમાં તેને સ્વનંત્રતા આપી તેના પર કૃપાંદષ્ટિ કરી, તોપણ તેના સ્વભાવનું આકળાપણું ધટ્યું નહિ. એક વેળા સાકમારીમાં હાથીની લદાઈ જોવાં ગયો હતો ત્યાં અકબરની રણર ખુશર જોડે એટલું લલચો કે તે વેળા સર્વના દેખતાં તેની બેઆગર યઈ ખુશર પણ બાપની સામે

દદતાઈ કરતો, અને અકબર તેના ઉપર ગુસ્સે થાય તેવું કરવામાં કસર રાખતો નહિ. એવું સંભવેછે કે ગાદીનો વારસ યવાના ધરાઈથી તે વર્તતો હતો. સહીમે જદાગીરનામાં લખ્યું છે કે અકબરનાં મનમાં પણ એ વિચાર એકવાર આવ્યો હતો. વાસ્તવિક એ હતું કે અકબરનો માનીતો ખુશરૂ નહતો, પણ સહીમનો ત્રીજો અને સર્વથી નાનો કુવર ખુશરૂ (જે આગળ શાહજહાં થયો તે) હતો, અને સહીમને પણ પોતાના ત્રણ દીકરામાં તે વધારે વહાલો હતો, અને એજ કારણથી નારાજ થઈ ખુશરૂ કકાશ કરતો.

આગળ જણાવ્યું છે કે શાહજહાં મુરાદ દારૂના વ્યસનથી મરી ગયો. આ વેળા ખખર આવી કે શાહજહાં દાનિયાલા પણ તેજ કારણથી મરણ પામ્યો. જો અકબરનો ત્રીજો ને ત્રણેમાં નાનો દીકરો હતો. બહુ કેટલી તેની તન્દુરસ્તી જગડી ને તે ઘણો નબળો પડી ગયો, તેવારે અકબરે સમ ખવરાવી સુરાપાન નહિ કરવાનું તેની પાસેથી મચન લીધું હતું, અને તેની સાથે જ ઉમરાવોને રાખ્યા હતા તેમની મારફતે એવો બ દોષરત કંઈ હતો કે તેને કાઈદાર લાવી આપે નહિ. પણ દાનિયાલે પોતાના દળુરીઆ તોફાને બહુ લાંચ આપી દેશ્યા. તેઓ બહુકની નળીમાં અને પાંધડીમાં સંતાડેલી સીસીઓમાં ગુપ્ત રીતે તેને દારૂ પહોંચાડતા. એથી જીંદગીનો અત આવ્યો. આ આશ્ચર્ય. અકબરના પ્રેમાળ મનને બારે ઘોંટો લાગ્યો. પ્રેમનું બળ જેમ વધારે તેમ એવી આપત્તિથી ખેદ જરૂરી થાયછે. વહાલા પુત્રનાં અને દીશેજન દેસ્તોનાં મૃત્યુ, તથા સહીમની માફી ચાલ, અને ખુશરૂએ ધરમાં આણેલો ક્લેશ, એ સર્વે એના તન મનપર માફી અસર કરી.

કેટલાક વખતથી અકબરની તબીબેત જગડી હતી. સને ૧૬૦૫ ના સપ્ટેમ્બર માસના મધ્ય ભાગે રોગનું જોર પડ્યું, અને જુખ બિલકુલ જતી રહી. અત્ર ખવાય નહિ પછી જીવવાની આશા શી ?

* એ વેળા એની ઉમર ત્રીસ વરસની હતી, એમ એલિફન્ટન કૃત ઇતિહાસમાં લખ્યું છે, પણ અકબરનામાના સોંધણમાં તેત્રીસ વરસ કહ્યાં છે.

અકબરનામાના સાંધણમાં લખ્યું છે કે તા. ૧૨ મી આગાન (ધરાની માસ) આરંબી માસ જુમાદલઅવ્વલ હી. સ. ૧૦૧૪ (સપ્ટેમ્બર ૧૬૦૫) ને દિવસે મંદવાડ જણાયો ત્યારે દરબારના વંદોમાં સગથી હોશિયાર-હકીમ અલી હતો તેને બોલાવ્યો. રોગપરીક્ષા કરીને, તેણે આઠ દહાડા કાંઈ દવા આપી નહિ, કેમકે તેને એમ લાગ્યું. કે પાદ-શાહના અમંગડાવનથીજ વ્યાધિ મટશે. નવમે દિવસે નખજાઈ અને રોગનું જોર જાસ્તી જણાયું ત્યારે તેણે ઉપાય કદવાં માંડ્યા, પણ તેથી દશ દહાડા સુધી કાંઈ શુભ થયો નહિ. પેટનું દરદ વધું અને જીવાની શકિત ગઈ. બાન છેક આખર લગી રહ્યું, પણ કામકાજ કરી, રાકાયું નહિ. હવે દરબારમાં રાજ્યાસનને માટે ખટપટ ચાલી. અકબરના ત્રણ દીકરામાં વડો સલીમ હતો, અને તેનાથી નાના અને મરી ગયા હતા, તેથી તેનો પૂરો દક્ક હતો; પણ બલવે કરવાથી તેની આખર ધટી હતી, ને આવેળા તે કાંઈક માનમંગ, પોતાના મળતીઆથી અને જગીરથી દુર હતો. તેની સામે, ચનાર તેનો વડો કુંવર ખુશર હતો. રાજા માનસિંહ ખુશરનો મામે હતો અને અકબરના સેનાપતિઓમાં ખાનીઆશમ પેહેલા દરજ્જાનો હતો. તે તેનો સુસરો હોવાથી એ બેનો તેને આશ્રય હતો. આ શાહજહાં પાદશાહ થાય તો પોતાને લાભ થાય, માટે તેમણે તેને ગાદી અપાવવાનો ગોઠવણ કરી. આથી સલીમને, પોતાના જાતની સલામતીને માટે બધા લાગ્યો, ને પોતાની તબીએન નાદુરસ્ત હોવાનું બાનું કાઢીને ખાતેપ જોવા ગયો નહિ. ખુશર છેક લઘુ વયમાં છતાં બાપનું કહ્યું ન માની-ને, અને પોતાના બધને ન ગણકારી દાદાની પાસે રહી બોલ્યો કે, જીવના છે ત્યાં સુધી હું એમની પાસેથી ખસનાર નથી. સલીમને મળવાને અકબરનો જીવ તલપવા લાગ્યો, ને તે આવતો નથી તેનું કારણ તે સમજ્યો. તેને મંગવાની ઇચ્છા ઘણીકર જણાવી, અને રાજ્યનો વારસ કરીને નીચ્યો, તથા ખુશરને બંગળા પ્રાંત જગીરમાં આપવાનું કહ્યું. પાદશાહની આમ જાહેર કરેલી ઇચ્છાથી અને જે મોટા ઉમરાવો દજી સલીમના પક્ષમાં હતા તેઓની કોરીશથી ઉપનાયદે સાંભી બાળુએ હતા તેઓ તેની તરફ આવ્યા. હવે આજમે

જેણે કે જે દડા કરીશ તો એકથો પડી માર્યો જઈશ; તેપરથી તેણે શદ્દાણપણે મહીમને મળી જવાની ખાનગી વિધી ચલાવી. માનસિંહની સત્તાનો આધાર તેના પોતાના રજપૂત લશ્કરપર હતો. તે જોઈતા તેના મેવક હતા, પાઠશાહના નહતા, તેથી તેને આજીવન ધેરું બધ નહતું; તોપણ એકથો પડી જવાથી તથા સહીમે માનપૂર્વક તેની મદદ માગી તેથી, તેણે તેના પક્ષ જીતી લીધો. હવે સહીમ મેહેલમાં ગયો ને અકબરશાહ તેને બહુ પ્રેમથી મળ્યા. પિતાના અત્યાચારનું વર્ણન સહીમે પડે નીચે પ્રમાણે કર્યું છે:—“જે ઓરડામાં પાઠશાહ મુતા હતા તેમા બધા ઉમરાવાને તેડી લાવવાનું મને ફક્ત તેઓ જોવા કે “જેઓ એટલાં બધાં વરગ લગી મારી જોડે મહેનત કરતા હતા, અને મારી સુકીર્તિના આથી છે, તેઓને તમારી જોડે આજીવનનાય રહે એ મારાથી ખમાય નહિ.” જ્યારે તેઓ એકલા થયા ત્યારે તેણે સમયને ધરે તેનું બાળ્યું કર્યું, ને પછી બધાપર નજર કરી આતુરતાથી પિતાને ફરી કે, તમારામાથી કોઈનો મેં અપરાધ કર્યો હોય તો તેમણે મને ક્ષમા કરવી. એ સાંભળી સહીમની છાતી બે-સાઈ આવવાથી તે પિતાને પગે લાગી રડી પડ્યો. આ વેળા યાકૂબી અકબર જોલી શક્યો નહિ, પણ પોતાની વદાલી શમરોર બહી આગળી દેખાડી ઇશારતથી તેણે સહીમને કહ્યું કે દાસ મારી રૂબરૂ તું એ તારી કમરે બાંધ. યાકૂબી પછી તેણે સહીમને આતુરતાપૂર્વક કહ્યું કે, મારા જ્ઞાનખાનાની નારીઓને મુખી રાખજે, અને મારા જૂના મિત્રોને અને આશ્રિતોને બુલતો કે તજતો નહિ. ત્યાર પછી એક મોટા મુકામ સહીમનો હૈરાત હમી તેને તેડાવી તેની આગળ અકબરશાહ મુગલમાની ધર્મનો મુખ્ય મંત્ર બણ્યા અને બીજા ઇસ્લામી ક્રિયા કરી પરસેઠ સિધાવ્યા.”

અમ્રાની પાસે અકબરની કબર છે તેનું વર્ણન ગિરપહીયરે આ પ્રમાણે કર્યું છે.—“મધ્ય ભાગની ઇમારત ધનશકુ આકારના જેવી છે. ને તેની આસપાસ ચારેબણી પરસાળો, અને તે ઉપર સિખરો છે. મધ્ય ભાગ ઉપસાણે ચોડા ચોડા નાનો થનો જાય છે, ને તેને મયાજે ધોળા ચારસની અગાશી છે; અને અગાશીની આસપાસ

બહુ નક્શીદાર ધોળા આરસની બનીઓ છે. મધ્યે નાના ચોતરા ઉપર ધોળા આરસની કબર છે. એ સુંદર આરસ ઉપર ખુબસુરત આરખી હરફ દ્રાવ્યો છે, અને તેને રોળાવે તેવું ખારીક અને સુંદર નક્શી કામ છે.”

અકબર શરીરે સુદૃઢ અને રૂપાળો, ખુશનુમા ચહેરાનો, અને બોલવે ચાલવે મનોહર હતો. તેની ચામડી ગોરી અને ખુદ્દિ વિશાળ હતી. તેનામાં અંગબળ અને ચપલતા પુષ્કળ હતાં. જુવાનીમાં મદિરાપાન અને અનેક પ્રકારનાં ગળ્યાં અને સ્વાદિષ્ઠ ભોજનનો શોખી હતો, પણ એ શોખ ઘોડાં વરસમાં છોડી દેઈ બેળે વાતે પરહેઝગાર થયો. વરસમાં અમુક દિવસે માંસાહાર કરતો નહિ. એ દિવસોનો સરવાળો કરતાં આશરે વરસમાં ત્રણ માસ થતા. તેને તત્વજ્ઞાનપર ધણી રચિત હતી, માટે જીવવાનો વખત ધણો ઘોડો રાખી તે ધણીવાર આખી રાત વિદ્વાનોના સંવાદ સાંભળવા બેસતો, ને બીજી વખતે પણ તે નિદ્રાવશ થવામાં ઝાઝો કાળ કાઢતો નહિ. ધણીખરી વાર તેને વિચલના કામમાં રોકાવું પડતું, અને બીજા હરકોઈ પાદશાહે મુલકી રાજ્યવહીવટમાં એના જેટલો સુધારો કર્યો નથી, તેમ છતાં વખતની યોગ્ય વહેંચણુ કરવાથી તથા ઝટ કામ કરવાની ચતુરાઈએ કરીને તેને અભ્યાસ અને ગમતને માટે પુષ્કળ અવકાશ મળતો. તેને સાકમારી, અંગબળની કસરતો, અને ચતુરાઈના ખેલ જોવાનો શોખ હતો, પરંતુ સર્વથી વધારે આનંદ તેને શિંકારમાં લાગતો, તેમાં વિશેષે કરીને વાત મારવાની અને હાથીના ટોળાં પકડવાની તેને ધણી હોંશ હતી; કેમકે તેથી તેની સાહસ કરવાની અને શ્રમ પામવાની તૃષ્ણા સતોષાતી. વખતે માત્ર કસરતને વારતેજ તે ધણી થાક લાગે એવા પ્રવાસ ઘોડે કે પગે કરતો. એકવાર ઘોડેસ્વાર થઈ અબમેરથી આગ્રે (૨૨૦ માઈલ) બે દિવસમાં ગયો હતો. વખતે એક દિવસમાં ત્રીસ કે ચાલીસ માઈલ પગે ચાલતો. એના ઇતિહાસ એની અવિચારી બહાદુરીના દાખવાથી ભરપૂર છે. જેમ કોઈ હેતુ પાર પાડવાને કારણસર ભયમાં કુદી પડતો, તેમજ વિના કારણ, માત્ર ભયમાં પડવાના શોખને લીધે પણ તેમાં પ્રપન્નાવતો. તથાપિ તેને વિચલ. ઉપર પ્રેમ નહિતો. મુલ્ક અડવાને તે સદા

તત્પર હતો, અને ખપ હોય ત્યાં લગી રણમાં રહી પોતાની અક્ષત અને પોતાના ઉત્સાહનો ઉપયોગ કરતો; પણ વિગ્રહનું મુખ્ય પરિણામ નક્કી થયું એટલે બાકીનાં નાનાં કામ પૂરાં કરવાનું પોતાના સેનાપતિઓને સોંપી, પાંડે રાજ્યનો સામાન્ય કારભાર કરવાને પાછો જતો. વખતે વિગ્રહસ્થાને લાંબી મુદત સુધી રહેવું પડતું, પણ જ્યારે તે પૂરો થતો ત્યારે જ્યાં પરિપૂર્ણ મેળવતો. રાજ્યધાનીથી દુરના પ્રાંતો એણે જેવા પૂરા વશ કર્યા તેવા એની પૂર્વે બીજા કોઈએ કર્યા નહતા. એ રાજ્યસેનાથી નહતો એમ કહેવાય નહિ; પરંતુ જે દેશો પેહેલાં દિલ્હીના પાદશાહોને તાબે હતા તે એણે છૂટ્યા ન હોત તે, તે કાળના લોકમાં વખણાવાને બદલે તે વખોડાત.

એક વિદ્વાન પારસી ગૃહસ્થ આગ્રા શહેર જોઈ અકબરની કબરનાં દર્શન કરવા ગયો હતો, તેણે તા. ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૮૮૩ ના ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટરમાં પોતાના વિચાર ઈંગ્રિજ મોઢીમાં જણાવ્યાછે તેનો ઉત્તાગ અહીં દાખલ કરવા જોગછો—

“His thee to a better scene, honest traveller. Go to Sekandra of which the soul never tire. In this secluded spot, about 5 miles from Agra, rest the bones of the greatest Oriental monarch of modern times—why not the greatest among all monarchs! As conqueror, ruler, and builder-up of a united nationality, Akbar stands pre-eminent in Asia He has also a title to be placed among the greatest reformers of the world, though he was too much of a royal prince to shine as a reformer I cannot find when Akbar tried to pose as a prophet, though he appears to have been fond of taking up the role of a philosopher. This was a weakness. But his life will always shine a brilliant phenomenon in human history. In early youth, when his destiny was trembling in the balance, with the powerful and unscrupulous Behram to keep at bay, he showed the patience of his Persian mother, probably a Zoroastrian, at heart His manhood was glorious in which he exhibited the tact of his father and the

enterprise of his grandfather His age was a solemn warning—a soul torn asunder by doubts and uncertainties about things spiritual, now yielding to the unctuous fanaticism of the *Mohls* then resuming its usual calm dignity, falling back upon the saving grace of common sense His end was hastened by quarrels between his sons and grandsons—it is awful to contemplate the foundations of a mighty intellect thus sapped by domestic broils

As a conqueror Akbar's career was not perhaps so dazzling as of one or two others but in the essential qualities he was second to none What does him infinite credit is that our hero was never wanton in aggression nor relentless in retribution As a ruler he tempered justice with humanity—I can conceive no spectacle more sublime than Akbar standing under the canopy of Heaven dispensing justice in person and in sight of the "wide world"—the *alam* He gathered round him the best advisers Hindu and Mussulman The elegant Abul Fazal and the accomplished and sagacious Todar Mull would grace any court or deliberative assembly, and of any time The English have learnt a great deal from Akbar They have some thing more to learn—his almost divine impartiality between Mussulmans and Hindu—and his making India his Home, obviating all Home Charges!

Akbar has been charged with treachery in one or two instances But the charge has never been brought home to him seriously The great seldom escape envy His domestic character was blameless To be sure, he was too much married even for a wise and powerful monarch But his instinct seems to have been monogamous Why did he take to him so many wives?—Well, I think these were *political marriages* to strengthen the bond of union between Hindu and Mussulman The Hindu wives were,

in a sense, hostages to keep their fathers, Akbar's principal feudatories, in order. His favourite queen was the Jodhpore Bai, Jehangir's mother. As a proof of his earnest desire to make the two people one, we are told that Akbar encouraged marriage between Hindu bridegroom and Mussulman bride, and that he was himself not averse to such a union between one of his own daughters or cousins and a Hindu favourite. Bitter were the results of his own polygamous alliances.

In affairs of Faith as well as State, Akbar was an eclectic. I believe his influence remains in these parts—Hindus and Mussulmans seem to live in greater amity than elsewhere. You will, of course, confront me with the "Cow question" now agitating Agra. Well, from what local inquiries I have been able to make, it is the work of a few bigots and malcontents. If the Mohlas and the Brahmins were tied back to back and thrown into the sea, the cow question would be settled out of hand.

It is said that the new faith established by Akbar, on the basis of primitive Zoroastrianism—the worship of the Invisible, in presence of the symbolic elements, especially the Sun, disappeared with the fall of the Mogul Empire. I doubt this. ALLA HO-AKBAR JILLI-JALALI-HU! A grand idea never dies. There must be numerous followers of the faith in India, and I should fancy, in Persia, though in Arabia it could have no chance. Ram Mohan and Keshub Chunder seem to have taken up Akbar's plan.

Of the five or six tombs at Sekandra Akbar's is the simplest, I mean, the one covering his bones. There is a duplicate on the top floor richly ornamented, with the receptacle for the Koh Noor gaping aside, and with the 99 names of God inscribed on it. The explanation is that this false tomb is to prevent another being made there,

itting as if it were on the breast of the mighty sleeper below A fine conceit But I fancy the ornamental tomb atop was meant for ladies of the zenana and perhaps for Jehangir and his sons, where they could do the *sczda* without having to associate with the commons below The other tombs are Akbars daughters' and grandchildren's In the beautiful moonlit night I performed ablutions in the right Oriental fashion, offered prayers and flowers, and listened to the Mohlas eulogy on the great departed *Hoo, hoo, uah shabas, kya lalam sunahe!* After a frugal picnic outside the dome, a little rest and farewell, I started for Delhi by the 10 P M train No Parsi visits Akbars tomb without mingled feelings of love and reverence or leaves it without ordering flowers and incense to be used for a certain period No Parsi family album should be without Akbar's photo in it There is greater truth in the rough old rhyme than people seem to believe —

Meherji Rana baraji, shiyana Pura banda sahabba.

Sha Abkarho Sudreh Penaya, Dekho mojaza Mazhabba

Agra, Nov 8

ATHA

પ્રકરણ ૧૦ મું.

અકબરની ગજનીતિ,—ચોતપેતાનો ધર્મ પાળવાની રચતને
 ૨૮.-ધર્મ મળધી નિચારમા ફેરફાર-વિદ્યાને ઉત્તેજન-ધર્મ વિશે
 મનાદ-કેટલાક મુમનમાની રિવાજની અને હિંદુ વહેમોની મનાઈ-
 હિંદુઓપર કૃપા-મુમનમાનોની ઇતરાત-અકબરનો નવો ધર્મ પસંદ
 નહિ-વચુરાતવી પદ્ધતિ-સુના કે ઇલામ-ફાજમા સુધારો-મેટવાખાતુ
 અને દરમાર-પ્રજામત પુછનાનો ચાલ પાડવો નહિ

કેટલીક દમીખત પાઠ્યા પ્રકરણોમા જણાવી છે તે અકબરના
 કૃષોનુ અનલોકન કરવાને અર્થે અહિ ફરીને મહેવામા આપને જેના
 રાજકારમારથી માણુમખત સુખી થઈ છે એવા સરોતમ રાજ્યક-

તાઓની પંક્તિમાં અકબરશાહ બિરાંજેછે, તેનું કારણ પોતાની પ્રજા-
પર રાજ્ય ચલાવવાની તેની મુનીતિ છે. ધર્મ અને મુસ્લી વહીવટમાં
એ મુનીતિ એનેકરૂપે જોવામાં આવેછે. પ્રજાને ધર્મ સંબંધી શૂદ્ધ
આપવાનો વિચાર અકબરે પોતાના અમલમાં પેટલાં વર્ષોમાં, અને
મુસલમાની ધર્મની ઈશ્વર પ્રેરિતપણા વિશે તેના મનમાં સંદેહ હોય
થયો તેની અગાઉ, અને તેની આધાર વિના દર્શાવ્યો હતો. એ વિચા-
રને લીધે તેને બીજા ધર્મોના મન જાણવાનું મન થયું, અને તેમ
કરવામાં વેદેમ નહોતો નહિ; પરંતુ તેથી તેને પોતાના ધર્મના ધર્માધ-
માણસો જેટલે દુશ્મનાઈ થઈ. આમ થવાથી તેને સ્વધર્મ ઉપર અ-
નાર્યા અને કુરાનને અચૂક પ્રમાણ માનવાં વિશે શંકા હિત્યનું થઈ
હશે. રાજ્યના બધી જાતના લોકો સ્વીકારે એવા એક નવા ધર્મના
રાજકીય લાભ પણ તેને સૂઝ્યા હશે. પોતાની કારકીર્દીના પેટલા
બાગમાં મુસલમાની તીર્થયાત્રા કરવામાં અને મુસલમાની સાધુઓને
માન આપવામાં તે સુસ્ત હતો. પોતાના અમલના ૨૧ મા વર્ષમાં
મક્રે હજ કરવા જવાનો મનસૂબો ખરા દીકરીથી તેણે કપાં હતો;
૨૪ મા વર્ષમાં (ઇ. સ. ૧૫૭૫ માં) તેણે પોતાના મુધરેલા
વિચાર પ્રગટ કર્યા.

મુસલમાની સાથે સતોમાં મુધરેલા વિચાર ધણાના હોયછે.
જે સાધુઓ પાસે અકબરે જતો તેમાંના કોઈથી એને જ્ઞાન મળેલું
હોય એ અશક્ય નથી; પરંતુ સ્થાપિત ધર્મપરથી અકબરની આર્યા
હાડવાનું તોહમત, મુસલમાની અધર્મતાઓ, ફક્ત અને તેના બાઈ
અમુલ્ય દ્રવ્ય ઉપર મૂકે છે. આ જે નામાંકિત પુરો મુઆરિકે નામે
વિદ્વાનના દીકરા હતા. મુઆરિકે બહુધા નાધાર નગરનો વતની હતો
અને, સાંથી આગ્રે આવી એક મદ્રેસા ચલાવતો હતો. પ્રથમ તે સૂન્ની
હતો, પછી શીઆ થયો; ને ત્યાર પછી પ્રાચીન પંડિતોની શીક્ષણની
એટલે તત્વજ્ઞાનની પુસ્તકો વાંચવા લાગ્યો, એટલે વેદેમથી મુક્ત થયો
તેના શત્રુ તેને નાર્સિક કહી એટલા સત્તાવધા લાગ્યા કે મદ્રેસા
બંધ કરી તેને સહકુલ આગ્રેથી નાસવું પડ્યું. તેના દીકરા દેખાઈતા
મુસલમાન હતા; પણ એમ સંજવેછે કે તેઓના મનમાં ઊંડી આર્યા
મૂળથીજ નહિ હોય.

વિંદુ શાસ્ત્રીનો અને વિદ્યાનો અભ્યાસ કરનાર પેહેલો મુસલ-
માન હિદમાં ફેઝી હતો. અકબરની આજ્ઞાથી તેણે એમ કરવા માડ્યું
કે પોતાની મેળે, તે નક્કી જણાવું નથી. પણ પછી તેને અકબરની સ-
લાય પુષ્કળ મળી, અને તેના કહેવા પ્રમાણે તે વર્ત્યો. ફકાલ્ય અને
તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકોનાં તથા ભાસ્કરાચાર્યકૃત ખીજગણિત અને લીલાવ-
તીનાં ભાષાન્તર કર્યાં. ખીજન વિદ્વાનો ખીજ અથોના તરજુમા કરતા
હતા; તેપર ફેઝીની દેખરેખ હતી. ચારમાંના એક વેદનું, રામાયણ અ-
ને મહાભારતનાં, તથા રાંજતરંગિણીનામે કાશ્મીરના ઇતિહાસનાં ભા-
ષાન્તર એ રીતે થયાં. એ બધા તરજુમા ફારસીમાં કર્યા હતા. વળી
અકબરે ફરાગતુન નામે પાદ્રીને ગોવેથી 'તેઝવી' તેના હાથ નીચે કટ-
લાંક તરણોને લખાવા મૂક્યા. તેઓ ગ્રીક ભાષા શીખી તેમાં પુસ્ત-
કોનાં ભાષાન્તર ફારસીમાં કરે એવી મનઃમુગ્ધ હતી. બાઈબલનું ભાષા-
ન્તર કરવાનું કામ ગાહે ફેઝીને સોંપ્યું.

કારકીર્દીના ૧૨ મા વરસમાં ફેઝીને અકબરની મુલાકાત થઈ,
તે ત્યાર પછી છ વર્ષે અત્યુત્ત દેઝલને ઘર્મ થોડાં વરસમાં એ અને બા-
ઈ પ્રાણપ્રિય મિત્ર અને અવિશ્રાન્ત સાથી થયા. ધર્મમંત્રીની બાળત-
માં અને વિદ્યાને ઉત્તેજન અપવાના વિષયમાં તેના મંત્રી થયા એ-
ટલુંજ નહિ, પણ રાજ્યના અગલના કામમાં તેમના અભિપ્રાય પૂછ-
વામાં આવતા અને મોટાં રાજકોજ નેમને સોંપવામાં આવતાં.
હકિયુ દેશપર સ્વારી કર્યાની પૂર્વે ફેઝીને એલચી ફરાવી ત્યાંના
પાદશાહો કને એકઠો હતો, અને અત્યુત્ત દેઝલ અતે મોટામા મોટી
લશ્કરી પદવી પામ્યો અને મુખ્ય વજર થયો. અત્યુત્ત દેઝલના મર-
ણથી અકબરને ખેદ થયો તે પાછળ વર્ણવ્યો છે, અને ફેઝીનો કાંબ
થયો તેવારે જે દિલ્લીની શાહને લાગી તેનું બ્યાન ફેઝીના હસ્તે

અગદાંદના પ્રયમના ખલિફાઓના વખતમાં ફેરહાંક વૈદક અને
ખગોળનાં પુસ્તકોનાં ભાષાન્તર સંસ્કૃતમાંથી આરબીમાં થયાં હતાં
ફેઝીએ નગદમપત્તીના કાવ્યનો તરજુમો કર્યો, અને તે ઉપરાંત
નવી કવિતા અને ગદ્ય ગ્રંથો ફારસીમાં કર્યા. અત્યુત્ત દેઝલ કરતાં તેને
વિદ્યાભ્યાસપર વધારે શોખ હતો. અને દુનિઆદારીનાં કામ
ઓછાં ગમતાં.

દ્યુઠે તેથી તે ઉપર વારે બરોમો ગાખી શકાય 'મધ્યરાત્રે અંગને
 ખાઈ થઈ કે ફેઝીનો અત્યાગ છે નહીં આ થોડે ખાઈ થતા વા-
 ગને પાદશાહ તેની પાસે ગયા એ પેલાં ફેઝી અચેન થયો હતો આ-
 ખાં તેનું મા ઊંચની પ્રેમ વચને કહ્યું "જેમણે, હું અનીલીમને
 લા મોહુ તમે જોવામાં કેમ નથી?" જાન ન હોવાથી ફેઝીએ જવાબ
 દીધો નહિ, તે જોઈ શાહે પોતાના માથાની પાછડી લેઈ જોય નાખી
 અને અતિ ગોના વચન ઉચ્ચાર્યા ત્યારે અકબર પાછો આવ્યો થયો
 ત્યારે અમુન ફઝલ ખીજા ઝોરડામાં હતો ત્યાં જઈ તેની પાસે બેઠી
 તેને દિનાસો આપી ટેલીય વાગ પડી ગત્તમદિરમાં ગયો મુન્તખમ
 હુન્ તનાગીખમાં તેના ગ્યનાગ અમુલનદરે આ દેશન લખ્યો છે
 આ પ્રથમ તા ધર્મના હોવાથી તેણે ફેઝીની નિદામાં લખ્યું છે કે 'અ-
 ત્યાગવગી ફેઝીએ ધર્મનિન્દા કરીને આખરે કૂતરાની પેઠે બલ્યો, તે
 નો એહેરો બદલીય થયો અને તેના હોડ દાગા થયા નરમની સ
 જ થવાની છે તેનો આગળ જાણે અદિથીય થયો' એ અમુલમ-
 ગની બનામણને માટે ફેઝીએ અમમગાદના ઉપર પત્ર લખ્યું છે,
 તેનો ઉતારો એ પુસ્તકમાં ફેઝી તે લખે છે કે, મારે જોઈ બહુ થયું તે
 ની નિદા તેના મગજ પછી કરી એ ફૂલપણું મહેરાય પરતુ પર
 મેશ્વર અને ધર્મ પ્રત્યે મારી નજર બદલતર હોવાથી એમ પ્રનામાં
 હોય નથી' પોતાના મિત્રોનું રૂઢ પ્રવામાં ફેઝી હોમીનો હતો, એ આ
 દાગાપરથી જોખનુ દેખાય છે અમુલનદરે બળવેથી મેવા જણાવી
 તેણે લખ્યું છે કે, "તેનો ખતો તેને હજી મળ્યો નથી, કેમકે હજી પાદ-
 શાહના જાણવામાં તે આવી નથી, એ તે મિથારાનું કમનસીબ છે"
 અમુલકારના વખાણ કરી તે કહે છે કે "એને હું ૩૭ વરસ થયા સા-
 રી પેડે જોઈ જુલું એ મારો નિમમ્દવાલ હોસ્ત છે જોનામાં વણાક
 મરુતુ અને વધી આરડન છે માટે હું એની મજબૂત મિદારમ
 રૂઢ" ધર્મ સળથી ફેઝી અને અમુન ફઝલ જોડે અમુલનદરે આજ
 બનાવ થયો હતો, પરતુ તેથી તેના ઉપર અકબરની ઇતરાઈ થઈ નહો-
 તી, એમ જણાય છે, કેમકે તે લખે છે કે 'ફેઝીના મરણ પડી તેના પુ-
 ત્રનેની યાદી કરવાને પાદશાહે અને ઇમામ દત્ત એ પુત્રમલયમાં

૪૦૦૦ ચોપડીઓ, સભાગી સુધારેની અને ગાંધી બંધાનેની હતી તેઓ કવિતા, અનેકનિવાના ચાલો, મુક્તિ, અને પદાર્થ નિર્માણ પુસ્તકો હતા "

ફ્રેડી અને અમર ફ્રેડી ઉપરાંત બધા ધર્મના ધણા નિદાનો અકમળા દરમારમા હતા. ખાનીઆજમ અઝમ મોટે પડિત હતો ખાનીખાનાન મીરજ ખાન (મેહેરામખાનનો દીકરો) ને અકમળા સામતોમા ખીન દગ્ગળનો હતો તે પણ વિદ્વાન હતો બાગમુ જન્મચરિત્ર છુટી બોરીમા હતુ તેનો ફારસી તગ્ગુમે એનો ફરેનોઠે આ વખતના દિ અને નિર્માણના મામ હતિદામોમા નોખ્યાઠે, તેમા તાનસેન નામે પ્રખ્યાત ગાયન જોડનાર અને ગાનાર મરેયાનુ નામ છે એનખાન ને અતુર અને અપગ મુખર હતો, તે વાનિત્ર વગાડનામા હોશિયાર હતો હિંદુની અને મુસલમાનની વિચા શીખવનાને જાગાઓ અકતરે સ્થાપી હતી, ને તેમા પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી પોતાની હાનત પ્રમાણે તથા ને ધધો કવો હોય તેપર નજર રાખી બાણો

બિન્ન બિન્ન મતના નિદાનોને બેગા કરી તેઓમા મેગા અખરને બહુ ગમતુ તેઓના અઠાઠ મામગરાથી અને તેમા સામિય થરાથી તેને આનદ થનો, ને વખતે આખી રાત ત્યા ગાજતો એવી નિયમિત સભા પ્રતિ શુક્રવારે મળતી, પણ તે ઉપગત વણીનાર તે દોઈ જાની આઈણને કે મુસલમાન સુરીને બોવાની તેમના મન વિશે લાગી તજનીજ કરતો ડબિરતાન નામે ફારસી અથવા એશિયાના નિર્મલ બિન્ન ધર્મો વર્ણવ્યા છે, તેમા આ સભાઓમા વાદનિવાદ થતા તેના નમૂના આપ્યાઠે એ નમૂના કદાપિ કટિપત હશે, પરંતુ તેપરથી ખગ ખતેયા મવાદની અટકા કરી સકાય એ મવાદનુ વર્ણન મું છે, તેમા એક બાઈણ, એક મુસલમાન, એક પારસી, એક વાહુદી, એક ખ્રિસ્તી, અને એક દિનમુક કે તલ્લમી, એમના બાપણ આપ્યા છે પ્રત્યેક પોતાના ધર્મને પક્ષે ડારણે બતાવેછે જરાનમા દરેકના કારણના જોડા આપ્યા છે કેટલાક ધર્મસ્થાપનારાના માહા સક્ષણ બતાવીને, બધાના મનોનુ અનર્થકપણ દેખાડીને, અને દરેકના અમતારનો પૂરાવો ન હોવાથી સર્વને જૂઠા પાડ્યાઠે જાની અને બ.

પણ કરી સવાદ સમાપ્ત કરતાં કહે છે કે 'જો ધર્મનો પાયો વિવેક અને સદૃશ્ય છે તે માત્ર સાચો ધર્મ છે.' એક ખરેખરા વિવાદનો હેવાલ આકરનામામાં લખ્યો છે. બધા પંથોના પંડિતોની રૂબરૂ ને, એક તરફ વિશ્વારી (ખ્રીસ્તી) પાત્રી રૂદીફની અને ખ્રીષ્ટમેર ક્રેટલાક મુસલમાન મુલાહની વચ્ચે થયો હતો. મુલાંખીનવાઈ ગયા અને તેમની તકરાર નળાળી હતી. પાત્રી જ્ઞાંત રહ્યા અને તેમની દલીલો બળવત્તર હતી. એવું એ હેવાલમાં લખ્યું છે. આકળા થઈ લટી ઉઠવાને માટે અકબરે મુલાંને કપડો દઈ કહ્યું કે 'વિવેકને અનુસરવાથીજ પરમેશ્વરની યોગ્ય બક્તિ થાય, કોઈ કહેવાના ઇશ્વરાદેશપર નિઃશક વિશ્વાસ રાખવાથી ન થાય. એ સવાદમાં એક ખીના લખી છે તે વિગે એ પાત્રીના લખાણમાં ને કહ્યું તેથી ઉલ્લટ મુસલમાની અથમા કહ્યું છે; અને નવાઈ નેતું એ છે કે દરેક પક્ષે પોતાના માર્ગને હીણું લાગે તેવી રીતે એ વાત લખી છે. બાઈબલ અને કુરાન વિગે તકરાર ઉઠી તેમાં પાત્રી કહે કે અમારું બાઈબલ ખરું ઇશ્વરદત્ત, અને મુલાં કહે કે અમારું કુરાન ખરું ઇશ્વરદત્ત, અમુલ દ્રવ્ય કહે છે કે એનો નીવેડો કરવાને 'પાત્રીએ કહ્યું કે 'હું મારા હાથમાં બાઈબલ લેઈને ધક્કકતી બટ્ટીમાં આલું અને મુલાં કુરાન હાથમાં લઈને તેમાં ચાલે. જુઓ પછી બાઈબલથી મારો ખયાલ થાય છે કે કુરાનથી મુલાં બચે છે. ખરું જોહું તુરત જણાઈ આવશે.' મુલાંએ એમ કરવાની ના પાડી ને પાત્રીને ગાંજો બાંડી. પાત્રીએ આ સંવાદ વર્ણવ્યો છે તેમાં લખ્યું કે 'એમ કરવાનું મુલાંએ કહ્યું, અને અકબરની મરજી હતી કે એમે કરવું પણ અગે ના કહી.' સંભવિત એ છે કે બેઉ પક્ષના દુરામદથી ગમ્મત મેળવવાને અકબરે આ ઉપાય કહાડ્યો હશે. પરંતુ એકે પક્ષનો, ને વિશેષ કરીને વિશ્વાસીએનો, ઉપદાસ કરવાનો તેનો ધરાદો હતો એમ જણાતું નથી. ખ્રિસ્તી અંથ વિગે તેનો અભિપ્રાય સારો હતો. પાત્રીએ ઉમગમેર આશા રાખતા હતા કે પાદશાહ ખ્રિસ્તી થશે, પણ એ વાતમાં નાઉમેદ થતાં તેઓને એમ ભાસ્યું કે અમને ઉત્તેજન આપવાનો હેતુ એ છે કે અમારી પાસેની છળીઓ અને પ્રતિમાઓ જોઈ ખુશ થવું અને પોતાનાં દરબારનો બબડો વધારવો. બધા સંપ્રદાયના મન જાણવાની તેને ભારે જવાબ હતી.

અકબરને પોતાનો મલો ધર્મ શો હતો, તેનું અનુમાન ઉપદ્ધા લખાણપરથી થઈ ગયું, તેનું મન એક ઇશ્વરની માનસિક પૂજા કરવાનું હતું પણ નમ્રતા મનના માણસને કાંઈ કિયાતી અને ઝોલાની જરૂર જણાય છે માટે તે રાખ્યા હતાં. આપણી પોતાની વિવેકશુદ્ધિથી જે જ્ઞાન મળે, તે પ્રમાણે ઇશ્વરભક્તિ કરવી તેની એજ્ઞા અને તેજો પ્રેમ સુક્તિ કે વિવેકશુદ્ધિવડે અપભ્રંશ સિદ્ધ થઈ શકે છે. માણસે તેની સેવા કરવી જોઈએ તથા પરકારમાં કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે માહા મનોવિકારને વશ કરવા તથા માણસનું બધું ધ્યાન તેવા કામ કરવાં; પરંતુ કોઈ માણસે કરાવેલા પથને આધાર વર્તવું નહિ કેમકે સર્વ મનુષ્ય આપણી પેઠે દુર્ગુણ અને ભૂલને પાત્ર છે. પોતાના આત્માને, પરમાત્મા ભણી લેઈ જવાને તથા પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરવાને કોઈ દેખાઈતા પદાર્થ વિના જેને ચાહેજ નહિ તેણે સરજની, કે ઝટ્ટોની, કે અગ્નિની પૂર્ણ કરવી એ અકબરે ભક્તભણ કરી છે, તેઓને શાદ કરાવનાર ચિન્હ માનવાં તેના મન પ્રમાણે ગૌર કે પુરોહિતની, તથા સાર્વજનિક ભક્તિની જરૂર નથી, તથા કોઈ મનતો આહાર અમ્લક્ય નથી; પણ અપવાસ કરવાની અને છતેન્દ્રિય થવાની તે ભક્તભણ કરે છે, કેમકે તેથી મન ઉત્તતિ પામે છે. સૂર્યને નમસ્કાર, મધરાત્રે અને વહાણેવાયે ઇશ્વરોપાસના, અને બપોરે સૂર્યનું ધ્યાન, એટલી માત્ર તેની ધર્મક્રિયા હતી. એથી કાંઈ ફળ ધરે એવું તે માનતો નહિ; પણ લોકના વૈદેમને માટે માત્ર એ મજ્જૂર રાખ્યાં હતાં. અમુલ ફઝલ કહે છે કે એકવાર અકબરશાહને અરજ કરવામાં આવી કે વરસાદને સાર પ્રાર્થના કરો, તેવારે તેમ કરવાની ના કહી, તેજો બોલ્યા કે આપણે શાની જરૂર છે અને આપણી ઇચ્છા શી છે, તે પરમેશ્વર આપણાથી વધારે જાણે છે, અને આપણા લાભને માટે પોતાની શક્તિ આપવાનું તેને મનાવવાની જરૂર નથી. પોતાના ધર્મમાં રાખેલી ક્રિયા બીજાને કરવા દેતો ને પડે પણ ખમી કરતો; તેપરથી શક જાય છે કે તેની કલ્પના ઉપર તેમની અસર યથા હતી. તે સ્વભાવે ભાવિક હતો એમ જણાય છે, અને એટલો બધો સંશયાત્મક હતો, પોતાના સુક્તિવડે સિદ્ધ કરેલા ધર્મ કરનાં જે કરવાથી ઇશ્વરની વધારે

.સમીપ જવાય તેડુ જામે તેની બાબતમાં તે વેદેમથી* મુક્ત નહોતો. જાગૃત્તીથી તેણે ઇશુખ્રિસ્તની અને મનિમની મૂર્તિનું મન્માન તથા બધાપૂર્વક પૂજન કર્યું, અને હિંદુ યોગીઓનો મહાનામ હાંતો તેમની વિદ્યા અને તેમના ઉપદેશો તે શીખ્યો.

જુશામતિયા દરબારીઓની અતિ પ્રશસા અને અકબરના ધર્મમુદતના કેટલાક વચનોપરથી એમ જામે કે તે પેગમ્બર *થવાલ્લો દારો કરતો હશે, પણ એ ધારણાઓની છે અકબરે પડે એવો ખ્યાલ કદી પોતાના મનમાં આવ્યો નહતો. એનો મૂળ મિદ્દાત એ હતો કે પેગમ્બરો ચલાજ નથી પ્રત્યેક પ્રમગે તે * યુક્તિનું પ્રમાણ આપેના ને માનતો, અને ધર્મના કામમાં હાથ ધાવવાનો અધિકાર તેને પાડ્યાલ હોનાથી મળ્યો છે એવું તે મમજતો. શિષ્યોને કુશ્વા (તેમના ઉપર શાખ મૂકે) વગેરે અકબર કરતો, તેમ તો બધા મુમલમાન શુરુઓ કરેછે, એમાં અમલકાર કરવાનો દાવો તે કરતો નહિ. જ્યારે તેણે પોતાના નવા મત બાદે કયાં સ્થાપેલેલા તેને એમ કરવાનો અધિકાર છે, મુમલમાની ધર્મમમાજનો પ્રમુખ પાંચસાહછે, અને તેને પોતાના મત પ્રમાણે આજ્ઞા કરવાનો તથા વાધાનો નીવેડો કરવાનો હ-કે, એવો અભિપ્રાય મુસલમાની કાયદા બાલુનારા કાલ, મોવરી, વગેરે પામેથી વંખારી લીધો હતો, (ઇ મ ૧૫૭૯, હી ૯૮૭) પોતાના નવા ધર્મની પ્રતિષ્ઠા આ પ્રમાણે હતી—“પરમેશ્વર એકજ છે અને તેનો અધીશ્વા (પ્રતિનિધિ) અકબર છે”

પોતાનો માર્ગ ફેલાવવામાં તેણે માન જોધનો ઉપયોગ કર્યો, રાંજ્યશક્તિ વાપરી નહિ, અને તેનો પ્રમાર તેના દરબારીઓ તથા યોગ વિદ્વાનો ઉપગત થોડાજ માણુઓમાં થયો, પરંતુ મુમલમાની ધર્મની જે દરજે જાળવવાની જરૂર અધાપિપર્યંત કાયદાથી પાડનામાં આવતી હતી, તે તે નહિ જાળવનારને સન્મારથી મજા થતી હતી, તે દરજે રદ કરવાના ઉપાય વધારે સખ લીધા ખાનગી બદલી, રાજા, ખેડાત, હજ, અને મસજિદમાં જઈમામાલુક બદલી કરી, એ મર્વ પોતપોતાની મરજી પ્રમાણે કરવાની કે ન કરવાની છૂટ આપી નાખાંક જતાવરો, મધ્યમ મહિરાપાન, અને પામાથી રમવાની ઝોતીનો

મના, હતી તે રદ કરી, બાર વરસનો છોડેશ થતાં સૂફી મુજબ કરવાની મના કરી, કેમકે એ કિયાની ચોખ્ખતા વિશે તેને આ વયે સમજ પડી શકે એક અચક્ષી લખેછે કે એકથી વધારે સ્ત્રી પરણવાની મના કરી હતી.

મુમલમાની ધર્મ ઉપર ઇવરાજ, તથા તેને આળવાની ઇચ્છા જણાય, એવા પણ કેટલાક ઉપાય કર્યા. હીજરી અને અને આરબી મહિનાને દામે સારવર્ષ અને પ્રાચીન પારબી મહિના દાખલ કર્યા. રમેશ રાશિનો સરજ થાય તે વખતે એ વરમનો આરબ હતો. અકબરશાહને મળ્યામને ખેમવાનો આરબ પણ એ વખતની પાસે હતો, તેથી એના રાજ્યના વરમ અને એ નવા સનેના વરસ બરોમર થતા આરબી ભાષા અને આરબી વિદ્યાના અભ્યાસને ઉત્તેજન આપવાં આપતું નહિ, અને મહમદ, અલી, વગેરે આરબી નામ પાડતા બધા પાડ્યા આરબી કાયના અને શાસેનો અભ્યાસ કરવાની મના કરી, અને તેને બદલે અકમણિત, ખગોળવિદ્યા, પદાર્થવિજ્ઞાન, અને નવનૌનાં ગ્રાખ્ય કર્યા "મવામ આતેકુમ" ને (તમે શાંતિમાં બેઠાં એને) દેશો "અવાલુ અકબર" (પરમેશ્વર અતિ મોટો છે) કહેવાનો ગાલ પાડ્યો, અને એ રીતે મલામ કરનાર બોલે તેના જવાબમાં "જલ જલાલુ હુ" (તેનો પ્રકાશ પ્રગટ થાઓ), એ વચન બોલવાનું ફરિયાદ એમ સહીમ અને જનામના વચન બોલતા 'જલાલુદીન' અકબર' એ શબ્દો બનતા દાદી રાખવાનો દૂધ દુરાનમાં છે, તથા પિ અકબરને તે ઉપર એટલો અલગમો હતો કે તે રાખનારને પોતાની હજૂરમાં બાએ આવવા દેતો દાદી રાખવાની મના અને અમુક પ્રસંગે પ્રાચીન ઇરાનની રીત પ્રમાણે લાળા ચર્મ પાદશાહને પગે લાગવાનો (જે ભૂમિયુમ્મન કરવાનો) ધારો કર્યો, તેથી આગ્રિક મુમલમાનોને વિશેષ દટાગો આવ્યો, કેમકે તેમનું માનવું એ છે કે એમ લાળા સજ પગે લાગવું તો માત્ર પરમેશ્વરનેજ હોય

હિંદુધર્મને રાજ્યથી આશરો મળતો નહિ, તેથી તેમાં હાથ પા-

*પારસી અને આરબી મહિનાના નામ મુગાઈના પચાસોમાં છાંપેલા હોય છે.

લવાના પ્રમગ્ન અકબરને યોગ્ય મત્યા ખીજ લોકને યજ્ઞવા નહિ, અને પારકા ધર્મને તોડવાનો પ્રયત્ન કરવો નહિ, એવી તેમની રીત ટોવાથી તેમની વચ્ચે પડવાની અકબરને ઇચ્છાએ નહતી. પરંતુ જોડલા કામમાં હાથ ધાવવાની જરૂર જણાઈ તેટલામાં ત્રાણો દિવ્ય-પતિંગની, રત્નવળા યથા પેટેલાં કન્યા પરણાવવાની, અને હોમ દવનમાં ભોગ આપવાને જનાવર મારવાની તેજે મના કરી વિધવાઓ પુનર્લગ્ન કરવાની રજા આપી, અને વિદ્યમાને તેની પોતાની મગ્ગ વિશ્વ મતી કરવાની મના કરી, તથા તેને બાગવાની રજા મળ્યા અગાઉ તે બાર્ડ જોગજૂનમ વિના બગી મગવા તૈયાર થઈ, તે નવી કરવાના ધવાજ વ્યાં પાઠવા બાગમાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે એક વેગા જોધપુરનો રાજા તેના કુવચી પત્નીને તેની ખુલી ઉપગત બાગી મારતો હતો તે ખબર થતાં અકબરસાહે પડે ત્યાં જઈ તે ખૂન અટકાવ્યું.

હિંદુઓ પર થતા અન્યાયને અંટકાવવાના વિચારને એના નવા પથ જોડે કાર્ડ સળધ નહતો, ને તેની પેટેલા ધણુ પરગથી તે બધુ કામ એણે કરવા માડ્યું હતું ગળ્યની લગામ હાથમાં એવી ત્યાગથી તેણે લાયકી પ્રમાણે હિંદુ અને મુમલમાન જેડને સગકારી નોકરીમાં પશપાત વિના રાખવા માડ્યા હતા. પોતાના અમલના માનમાં વગ-સમાં જગ્યાએવેરા તેણે બધ પાડ્યો. આ વેરાથી ગળ્યદારી અને

ફેરીરાતી નામે ફારંગી અચક્ષીએ લખ્યું છે કે અવાહીન પાશ્વસાહે પોતાના મુખ્ય કાણને પૂછ્યું કે જગ્યાએવેરા કેટલા લેવો ? તેના જવાબમાં કાણએ કહ્યું કે “ધર્મામ દનીકરો દક્ષમ એવોડે કે કાફરોને જીવનદાન દેવાને બદલે જેમ એ વેરા બારે લેવાય તેમ લેવો તેમની દનેથી જગ્યા ને જમીનવેરા એસો અધો લેવો કે તેમને મોત જેડુ લાગે” શીશાનજાહના વખત લગી બ્રાહ્મણોને એ વેગની માફી હતી, ને તે વેરા બાળત ત્રણ વર્ગ હતા, ૪૦ ટકા, ૨૦ ટકા, ને દસ ટકા માયાદી પગી બ્રાહ્મણોને એ છેલ્લા વર્ગમાં દાખલ કર્યા સોદીવસના વખતમાં એ વેરા ઉચરાવવામાં બહુ સખાર્ડ કરવામાં આવતી અમળરે માફ ત્યાં પછી આલમગીરે (ઔરંગઝેમે) પોતાની પ્રરકીર્દીના રર મા વરમમાં પાઠો નાખ્યો ને દૂમ કર્યો કે આપના-રતુ. અપમાન થાય તેમ લેવો આની આપે, જો રહીને આપે, કત્યાનિ ફરફીંગના વખતમાં ઉધગવવો બધ પડ્યો ને સૈયદ વડર થયા તે વાર કાઠી નાખ્યો.

સ્વમુખી વચ્ચે ધમ સમધી વૈરભાવ જાસી રહે ॥ ૮૮૦ ॥ એજ વખતે
જનાણુ વેરો તેણે માફ મ્યો એ માફ કરાવુ ॥ ૮૮૧ ॥ આમજ
મહેસામા આવ્યુ છે

ઈ ૨ ૧૧૧ મા તેણે એક બીજી દીણુ આજ્ઞા કરી ~
સગામા પડામના માથુસોને ગુનામ પ્રતા નહિ આ આજ્ઞા સર્વેને
લાગુ પડતી હતી તથાપિ હિંદુઓ તે વિરોધ મુખ પરી હતી ૨મઢે
તેમને જૂના મુમલમાની રિવાજથી બારે દુખ પડતા મારકાડના
વખતમા આ જૂનામ એટનેગી આ યો હતો કે મેહર ~ મિલાનો
આવ પ્રતાગ યોવાના કુદુમોને પડી લેઈ જઈ ગુનામ કરતા
એકબુજ નહિ પણ તે નમરવખીઓ લલાઈમા મામીન થયા નહિ
ને જેમની પાસે દથીઆડે નહિ, તેમને તથા તેમના મગ હામગને
પડી વેચી દેવામા આવતા આ ૨૨ તેણે જવ પાડ્ય

અકમરે પોતાના ધમ મમવી મુનારા ચોડે ચોડે લખન આ
હતા ॥ તે તેમના જે વિરો મુમલમાનો મકુજ નાખુશ થયા તે
બધ પાત્રો ~ માન રગારમાજ ચના યા તોપણ વધારે શ્રદ્ધાવાન
મુમલમાનો બહુ નારાજ થયા મુલ્લા મોક તો તેમાજ વચાનનરાજ
થયા વચુનાજ ખજામા મુનારો ક્યો તેમા ધર્માદા જમીન વિરો જે
ફેરકાજ થયા તેથી તેઓની નાખુશી વધી એક આગિન મુસનમાને
રચેના ઇતિહાસમા આ બામત બારે રૂમિયા ઉશવેરી કે એતો
ખડ રશે કે જેઓ એની મામ થયામા આગેવા ॥ હશે તેમનાપર
મખાઈ મરી હશે જેઓ નમના રહેતા તેઓ ઠપર કૃપા રાખવામા
આનતી એતેસ નહી છે જે દાખના એ પ્રતિપક્ષીએ નોધ્યા છે, તેમા
અ રનો વાડ જણાનો નથી જેમણે પાછાહંતુ અપમાન થું તે
મનુ અપમાન પાછાહો મરેલુ જણાયડે ૬ ત મુલ્લા લોક નારાજ
થયા હતા એમ નહતુ ૭વાક અમીરો પણ એના નરા ધમની
સામા હતા એઓમા અજીવ ડ્રામ ખાનીઆજીમ મુખ્ય હનેસ એ
પાછાહનો દૂધમાઈ અને ઉત્તમ વગનો સામત હતો ગૂજરાતપર
અમન ચલાવનારો તેને મોખ્યો હતો ત્યા પ્રેક્ષાક વર્ગ રહેનાથી
તેની માએ અકમરને અરજ કરી કે તેને હજૂરમા મળવા મોનાવો

પાદશાહે તેમ કયું; પણ અછત્તે કાંઈ બાનું બતાવી ના પાડી. ખરું કારણુ તે એ હતું કે તેને દાદી મુંડાવવી અને પગે લાગવું ગમતાં નહોતાં. અકબરે તેને મીઠા વચને જરા દપકો લખ્યો, પણ અછત્તે માન્યું નહિ; ત્યારે રીતસર તાડીદનો દુકમ લખી મોકલ્યો. તે પછી-ચતાં અછત્તે નોકરી છોડી દેઈ, અકબરને બેઅબગી અને તિરસ્કાર ભરેલો ઠાગળ મોકલ્યો; તેમા લખ્યું કે “આપ નવો ધર્મ ચલાવો છો તેનો આધાર શો છે? શું આપને પરમેશ્વરે પુસ્તક મોકલ્યું છે? ને આપ હજરત મહમદની પેઠે ચમત્કાર કરી શકો છો? ધર્મભ્રષ્ટ માણુ-સો અન્તકાળ લગી જે નર્કમા પડે છે તેને રત્ન આપ ચઢ્યા છો, એ ભૂલશો નહિ. હું પ્રભુની પ્રાર્થના કરું કે તે આપને મુક્તિને માર્ગ પાછા આણે.” ધર્મનો જુસ્સો આ પ્રમાણે બનાવી રત્ન લીધા વિના અને ખજાર આપ્યા વિના તે મક્કે જતો રહ્યો. પણ ત્યાં થોડા વખતમાં તેને અણગમો થયો, તેથી પાછો આવી પાદશાહને દારણે ગયો. અકબરે તુરત તેને મારી બક્ષી તેને પદવી પાછી આપી અને મેદુરખાની જારી રાખી. એક બીજા મોટા ઉમરાવે રૂબરૂમાં તેના મન ઉપર હમસો કરી કહ્યું કે, ‘અન્ય મુસલમાની દેશોના પાદશાહો એ બાળત શું ધારશે તેનો વિચાર કરો.’ અકબરે તેને હજૂરમાંથી દૂર જવાનું માત્ર કહ્યું. એક ઉમરાવે પાદશાહમા મત્રીઓને નર્કવાસી કહ્યા, તેને અકબરે કહ્યું કે ‘એવા કુવચનનો જવાબ એક ધપક છે.’

એ રીતે સામા થનારા માણુમોનું કાંઈ વળ્યું નહિ, તોપણ અકબરનો નવો ધર્મ એવો બારીક અને જ્ઞાનધન હતો કે સાધારણ લોકમાં તે ઝાઝો ફેલાય નહિ થોડાક તત્ત્વજ્ઞાની, તથા કેટલાક સ્વાર્થી ધર્મપ્રદેશકો અને દરખાશીઓએ માત્ર તે સ્વીકાર્યો હતો; અને અકબરનો કાળી ચતાં તેના પથનો પણ એની મેજે અંત આવ્યો, અને જહાંગીરે શાતપણે મુસલમાની પદ્ધતિ પાછી ચાલુ કરી. સાર વર્ષ જતે ઉપયોગી હોવાથી કેટલાક વખત લગી ચાલુ રહ્યું. તોપણ ધર્મ-બધી સ્વતંત્રપણે વિચાર અને તબવીજ કરવાની છત્રા અકબરે ઉત્પન્ન કરી હતી તે જારી રહી; અને બહારનાં કારણોએ તેનો પ્રમાર આકાલ્યો ન હોત તો આગળ વધતાં પરિપક્વ થઈ, ચાલનાવેદ્યો-

નો નાશ કરી કોઈ મોટો સુધારો તે કરી શકત.

અકબરના મત અપૂર્વ હતા એમ કહેવાઈ શકાય નહિ હિંદુ જ્ઞાનીઓ અદ્વૈત બ્રહ્મનેજ માનતા વેદ પુરાણમાં બહુ દેવ કહેવા છે તે કહેવાનું તેઓ અપમાન કરતા નહિ, તથાપિ તે વાત ખરી માનતા નહિ અકબરની પેઠેના લગભગ સો વરસપર કમીરે પથ રચાધ્યો હતો, તે તેના મતને, વધારે મળ્યો હતો, અને પોતાના નવા માર્ગ ના કેટલાક અવેશિષ્ટ નિયમો તેણે કમીરપથમાંથી લીધા હશે એમ જણાય છે તોપણ એ ખરૂ છે કે એની પૂર્વે થઈ ગયના અધિપતિઓથી એનું ધર્મર પ્રિયું જ્ઞાન ઉત્તમ હતું, અને પોતાને હાથ રાજ્યમતા પુરૂં જ હતા પ્રત્યેક માંમલુને ધમમબધી નિયમ કરવાની અને માનવાની છૂટ આપી, એ તેની ઉત્તરતા સિદ્ધ કરે છે

વસુદાતામાહું.—એકલ સોડો પાસેથી કર ઉવરાવનાની અકબરે જે ગોડવણુ ઢી તેથી રેમવને સુખ થયું એણે ચલાવેલી રીત કેરળ નવી નહોતી શીરશાહે તે કાઢી હતી અને અકબરે તેમાં સુધારો વધારો કર્યો શીરશાહનો અમન થોડી મુદત પહોંચ્યો, તેથી તેને તે આખા રાજ્યમાં દાખલ કરી ચક્રો નહોતો અકબરની કારકીર્દીમાં આખા રાજ્યના એકલોતે તેના લાભ મળ્યો

જમાબદી કરવામાં તેને ત્રણ બામતપર ધ્યાન આપ્યું — ૧ દરેક ખેતરની બસેગર માપણી કરાવવાપર ૨ દરેક ખેતરમાં કેટલું પાકે છે તેની ખોજ કરી તેમાંથી સરકારે કેટલો ભાગ લેવો તે દરાવ વાપર ૩, એ પ્રમાણે પાકનો હિસ્સો કરે તેની કિમતનું નાણું કેટલું માય તે સુધર કરવાપર

૧ લી બામતને માટે એ મ્યું ૩ જૂદી જૂદી જાડાનાં માપ આલતા હતા તે ૨૬ કરી આખા રાજ્યને સાર એક માપ દરાવ્યું, અને માપવાના હથિયાર સુરતી, પગી આખા રાજ્યમાં ખેડાતી જમીનની માપણી કરવાને મેંજલ્લીદારોને મોકલ્યા

૨ જો રેતુ પાર પાડવાને જમીનની પેદા કરવાની શક્તિ પ્રમાણે તેના ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિટ, એટલે ૧ લો, ૨ જો, ને ૩ જો, એના ત્રણ વર્ગ કર્યા દરેક પ્રતની જમીનમાં વીધે કેટલું પાકે છે તે તજવીજ

કરી નક્કી કર્યું, ને તેપરથી વીતે મરામતી કેટલું પાડે છે તે હગલું. ને તે મરામતીનો ત્રીજો ભાગ મગરને વેળા ધારે કર્યો ધારે ૬ દરેક પ્રતનુ એ- એ ખેતર છે તેઓમા વર્જી પાડે છે તેમાના—

મળુ ગેર

૧ લા કે ઉત્તમ પ્રતના ખેતરમા	વીવે ૧૮	૦	પાડે,
૨ ના કે મધ્યમ પ્રતના ખેતરમા	" ૧૨	૦	પાડે
૩ ના કે કનિઠ પ્રતના ખેતરમા	" ૮	૩૦	પાડે

ત્રણે મળી કુલ ' ૩૮ ૩૦ પાડે છે

એને ત્રણે ભાગતા ૧૦ મળુ ને ૩૦ ગેર આવે છે, એ મરામતી પાડ, ને એ મરામતીને ૪૦ ભાગતા ૪ મળુ ને ૧૦ ગેર આવ્યા, તે સરનારનો ભાગ

ખીલુ ઉદાહરણ—એ વીના જમીનમા કપામ નીચે પ્રમાણે પાડે છે—

મળુ ગેર

૧ લા વર્ગના એક વીનામા	૧૦	૦
૨ ના વર્ગના " "	૭	૨૦
૩ ના વર્ગના " "	૫	૦

કુલ ૨૨ ૨૦

એની મરામતી દર વીવે ૭ મળુ ને ૨૦ ગેર આવી, તેને ત્રણે ભાગતા સરનારનો હિસ્સો અઢી મળુ થાય વધારેમા વધારે પેરાની વીધોગીનો દર એ મરામતી હેતો, પણ જે ખેડુતને એ દર ભારે જણાય તે પોતાના ખેતરનું કળતર કરવાની અને તે કળતર પ્રમાણે ભાગ આપવાની અરજ કરે એવો નિયમ હતો

ઉત્તમ વર્ગની જમીન જુદી જુદી હાલતમા હોઈ શકે, માટે કે પક્ષી વર્ગનારીમા નીચેનો શરતો દાખલ મળી હતી—૧ જે જમીનને કદી પડતર રાખતી પડતી નથી, તેનો કર દર મોઝમે લેવો ૨ જેને પડતર રાખતી પડે છે તેનો કર જે મોસમમા તે ખેડાય તે મોસમમા લેવો ૩ રેલ, વગેરેથી જે જમીનને તુ સ્થાન થાય અથવા જે ત્રણ વરસ સુધી ખેડાયુમા ન હોય ને તેને મુસારવાને કાંઈ ખર્ચ

કર્યો પડે, નેતો કર પંદરે વરમે બે પંચમાંજ લેવો, ને પછી પાંચ-
મા વરમ લગી તેમાં વધારો કર્યા જવો, ને પાંચ વરમે પૂરેપૂરે
લેવો જ. જે જમીન પાંચ વરસથી વધારે મુદત પંચતર રહી હોય
તેને માટે મેદેજ આર વસ્તમાં એથી વધારે છૂટ આપવી.

‘ખેતરાની વર્ગવારી નેઓના રમાળપણાં પ્રમાણે કરી હતી એમ
ઓળીની અકબરીમાં લખ્યું છે, પણ ખેતરાના રમાળપણાનો મુદત-
લો કયો રીતે કર્યો હતો તે જણાવ્યું નથી. એવું મળેલું કે પ્રત્યેક
ગામને માટે ત્રણ વર્ગ કર્યા હશે; અને તેમ કરવામાં તે ગામના
પાકનો અભિપ્રાય લઈ નિર્ણય કર્યો હશે, તથા ગામની જૂની વર્ગવારી
હતી તે ઉપયોગમાં લીધી હશે. એ જૂની વર્ગવારીમાં જમીનના શુદ્ધ
પ્રમાણે થતી જતો દરારી હતી; જેથી કે કાળી, ગોરાકુ, ગતી,
કાકંગાણી, રેનાળ, પંચરવાળી કામી, મંસાદિ. પાણી મળી શકે,
ગામની નજીક હોય, એ વગેરે બીનાઓ પણ ગામના ખેડુતોમાં
જમીનની વહેંચણી કરવામાં ધ્યાનમાં લેતાં બધાને મળેલા લાભ મ-
લે તેમ કર્યું હતું.

૩. ખેતરાના પાકમાંથી સરકારે કેટલો ભાગ લેવો તે દરારના
પછી, તે ભાગને બદલે ખેડુને નાણું કેટલું આપવું તે દરારનું જો
હમણને માટે મોઝણીના વરમની પાછલા ૧૨ વરમના દરેક શોરે
અને ગામના ભાવ શોધાવ્યા, ને તેની સરાસરી કરાવી, જે રકમ આ-
વી તે માફને બદલે લેવી દરારી. ગામમાં ખરેખરા આવતા ભાવ
ઉપર નજર રાખી, દરારી રથને સરાસરીપરથી આવેલા આંકડામાં કે-
રકાર કરવામાં આવ્યો હતો; અને તે ઉપરાંત એવો ધારો કર્યો હતો
કે, ખેડુને એમ લાગે કે દરારેની નાણાનો રકમ વાજગીથી વધારે
છે, તો તે પોતાના ખેતરમાં પાકેલા માલમાંથી ભાગ આપી શકે.

આ સવળી જમાણી પ્રથમ દર વરમે દરવામાં આવતી; પછી
પ્રતિ વર્ષે એમ દરવામાં વિટળણા પડવાથી, પાછલાં દસ વર્ષની
જમાણીની સરાસરી કાઢતાં જે રકમ દરેક ખેડુન માથે આવી, તે
તેણે દસ વરસ મુધી આપવી એવો દરાર કર્યો. આ દરારથી વરસ-
વારી જમાણીથી થતી ખરાબી ઓછી થઈ, કેમકે ખેતરમાં પા-

વેલા માલની જાત પ્રમાણે આકાર લેવામાં આવતો, તેથી જિંદા મૂવના માલથી નફા વધારે તોપણ તેને માટે કંઈ વધારે ભરવો મટે, માટે તેવો માલ પકડવાને ખેડુનો ખુશી નહોતા.

ઉપર કહેલી મોજાણી અને વર્ગવારી સંબાળથી સરકારી દફતરમાં નોંધાવી હતી. જમીનની વહેચણ, ખાતેદારોનાં નામ, પ્રતિવર્ષે ઉપજમાં વધારો ઘટાડો; એ ચર્ચા એ મુજબ દરેક ગામના દફતરમાં નોંધાવતું આ પદ્ધતિ ઉપરથી હોવાથી, જે પ્રાંતો અકબરના તાબામાં નહોતા ત્યાં પણ તે દાખલ થઈ

જમીનના વેગમા અકબરે એ સુધારો કર્યો તેજ વેળા બોજા પીડાકારક પુષ્કળ કરો અને અમલદારોની હક્કસાધઓ હતી તે કાઢી નાખી રૂયતના માધાને ભાર ઓછો કર્યો.

વસુધાતના આકડા પ્રમાણે તેણે રાંજનના નવા ભાગ કર્યા. જેટલા ભાગમાથી એક કરોડ નામ એટલે અઢીલાખ રૂપિયા ઉપરજે તેટલાને છાલો કરાવ્યો, અને એવા દરેક છાત્રાના વસુધાતખાતાના ઉપરી અધિકારીને (કચેકરને) 'કારી' એવી પ્રદત્તી આપી. આ ગો-લ્વણુ લાખી મુદત ન આલતાં જૂના હિંદુ વિભાગ પુનઃસ્થાપન થયા.

આ ઉપચારનું પરિણામ એ થયું કે ખેડુતો પામેથી સરકારને લેવાની રકમ ઓછી થઈ; પણ તેથી ભરણું કમી થયું નહિ. પેટેલાં કરનો બોળે ભારે હોવાથી ઘણા ખાતેદારો લેહેણી રકમ આપી શકતા નહિ, તે બાકી બહુ રહેતી. હવે લેહેણું બરાબર આવવાથી સરકારને ઉપજ લગભગ તેટલીજ રહી ને રૂયતને માથે કંઈ વેરનો ભાર ઓછો થયો. અગ્રણ્ય રૂઝે લખ્યું છે કે, શીરગાહનો ધારો ઓછો દિસ્યો લેવાનો હતો. તોપણ નેથી ખેડુતોને માથે આ કરતાં વધારે બોળે પડ્યું; કેમકે તેનાં એક ચતુર્ધાશની જોડે બીજા કર અને હક્કસાધઓ આપવાની હતી. અકબરના સરકારી એક તૃતીયાંશની જોડે બીજો બોળે ન હોવાથી ખેડુતોને વાર્ષ્ટિક ઓછું આપવું પડ્યું.

અકબરે પોતાના વસુધાતખાતાના અમલદારોને ઉદ્ધરવાની રીત જણાવી છે, તે ઉપરથી તેની રૂયત ઉપર સંપ્રાધ ન થવા દેવાની ફિકર, અને પ્રજાના સુખ ચેતને સાડ તેની આતુરતા જણાય છે. એ

હુકમોમાં વસુદાતખાતુ અલાવવાની કૈટલીક વિગત લખી છે. હંદરો-
ઈ હંદર વેરો ઇન્તરફરોનો મારફત હથરાવવો નહિ, પણ પ્રત્યેક ખાતે-
દારની કબૂલાત લેવી અને તેની પામેથી બરોબર કર લેવો. મુખો.
પટેલો અને તલાટીઓને બધું કામ મોંપી તેમના કહેવાપર કેવળ બ-
રોસો રાખવાની મના કરી છે.

ફારમી અયોમાંથી મેળેલો ઉપશો હેવાલ આપી એલિફન્ટન
સાહેબ લખેછે કે સામટ મેળે જોનાં આ મોટાં સુધારાથી તે કાગના
લોકના મુખમા ધણો વધારો થયો; પરંતુ એથી આગળ ખેતીના કા-
મમાં સુધારો વધે તેવું નહોતું. ખાતર વગેરેથી જમીન સુધારે અને
ફવા વગેરે પાણી પાવાનાં સાધનપર ખેડુનો નાણાં ખરચે તેથી જે
નફા થાય, તેમાંથી થોડાં વરસમાં સરકારની જો ભાગલે અને ખરચ-
માં ભાગ ન આપે, તો તે ખરચ કરવાનું રૈયતને મન ન થાય. વ-
ળી ખેતીના કામમાં લાગેલા લોકમાના કૈટલાકને ખીંત ધધા કરવાનું.
મન થાય એવું ઉત્તેજન મળે એમ એમાં નહોતું. અકબરની તરફ-
થી એટલું કહી શકાય કે જમીનની વહેચણી વારસાંના હકથી બધા
દીકરામાં થાય અને તેથી દરેક ખેડનારને હાંથ થોડી થોડી જમીન
આવે એવું હોય, સાંસ્કૃતી સરકારી વસુદાતખાતાના કોઈ તરફના
નિયમોથી એ ખોડ મંદી શંકે નહિ; કેમકે થોડી થોડી જમીન ખેડ-
નારને ખેતી સુધારવામાં મોટો ખરચ કરવો પાડવો નહિ. કુટુંબના
પ્રત્યેક આદમીને ખેડવાની જમીન મળવાથી ખેડવાનું કામ છોડી વેપારાદિક
ખીજા ધધા કરવાની કોઈને જરૂર પડે નહિ, એટલે ખેતીની મુજબ-
રીત તથા પાકનું મૂલ વધે નહિ.

વસુદાતખાતાના સુધારા કરવામાં સૂચના અને સલાહ આપનાર
તથા ગોઠવણ કરનાર રાજા ટોડરમલ દત્તો, અને આખા રાજ્યમાં
જે તના નામથી એ જમાનદા આજખાતી હતા; તે જવાને હજીયા-
લેજેલાં અવાપિ તે ટોડરમલની જમીનદી કહેવાયછે. આ મહાપુરુષ
ના લશ્કરી પરાક્રમનું વર્ણન પાછળ કરી મયા છીએ. અમુક ફક્ત લખેછે
કે તેને પેસાની લાલચ જરાએ નહોતી, ને તે કેવળ પ્રમાણિક, પરંતુ દેવી
અને ખારીલો હતો. તે અપરાધ કરવામાં પ્રતિપાળવામાં, અને હિંદુ ધર્મના

ખીજી વેહેમોમા એટલો સુખત હતો કે અકબરે પણ તેને હપત્રે દીધે
લો પોતાની ધર્મ સુધારાની ટોળીમા તે માખીવ નહોતો, તોપણ અક-
બરના અનુમતિ અને બરોસો તેના ઉપર મપૂર્ણ હતા.

વસુધાતપ્તાનાની પેટે ગજનરખાગના ખીજી ખાતાઓ વિષે
વિશેષ ખુશામી નોંધવામા આવ્યા નહોતા, તથાપિ અકબરે પોતાના
અમલદારોને ફરમાવેલા હુકમોની નોંધણી તે ઉપરથી તે મજબી મા-
માન્ય જ્ઞાન મેળવી રાકી એ.

રાજ્યના પંદર ભાગ કયા કયા, અને તેમાના દરેક ભાગને
સૂચો નેતા એમાના આર દિહુસ્તાનમા હતા અને ત્રણ દક્ષિણ દેશ-
મા હતા * દિહુસ્તાનમા પાર હતા તેમના નામ-૧ અં તાહામાદ, ૨
અધ્યા, ૩ દિહી ૪ કામુન ૫ લાહોર, ૬ મુલતાન, ૭ અધો-
ધ્યા (આગાદ), ૮ અજમેર, ૯ ગુજરાત, ૧૦ માળવા, ૧૧ બહાર,
૧૨ બગાલ, દક્ષિણદેશમા ૧ પગડ, ૨ ખાનદેશ, ૩ અહમદનગર,
એ ત્રણ હતા એમાના દરેક સૂચા ઉપર અમલ કરનારા મુખ્ય અ-
ધિકારીને મિયાદમાન કરેલા, ને તે પાંદશાહના હુકમ પ્રમાણે તમા-
મ મુલકી અને બેઝકરી અમલ બજાવતો ઉપર કહેવા વસુધાતપ્તા-
તાના અમલદારો તથા જલ્લાના ફોજદારો તેના નીચે હતા દરેક જલ્લા-
મા રાખેની ફોજના ઉપરીને ફોજદાર કહેતા એ ફોજના એ પ્રકાર
હતા-જલ્લાની અને પાંદશાહી એ બંને પ્રકારના લશ્કરનાં માણસો-
નાં નામને તાબે રતા, ને જલ્લાની દલમા ફિરૂઝ કે બખેડો થાય તેનો
બદોમસ્ત કરવો એ તેનું કામ હતું અકબરના વખત પડી સિપાહ
સાર્વરને મુમેદાર કહેતા, અને તેના હાથ નીચે વસુધાતપ્તાનાનામ
કરવાને પાંદશાહ તરફથી હોવાનની નીમણુક થતી દરેક સૂચાના કેટ-
લાક મોટા ભાગ કરી તે દરેક ભાગને સરખું કહેતા, ને દરેક મર-
સ્તા વિભાગને પરમણુ કે મહાન કહેતા વળી કેટલાક પરગણાના
જયાને દરતુર કહેતા અકબરના વખત પેહેલા પરગણાથી મોટા
ભાગને શામ, ખિતા, હર્મા, દિયા, કે વિવાયન કહેતા, ને તે ભાગ

* આવમગીર ૧ લાએ (ઔરંગઝેબે) ખીજીપુર અને ગોડા

કોડાના રાજ્યો ઉત્તર, ત્યારે એ ત્રણમા ખીજી તળુકામેયા તેના નામ
ખીજર, દેવાખાન અને ખીજપર.

આમીગામી કોનાના ખસ્યને માટે દરાવેો દોષ તે તેને ઈર્ષ્યા કહેતા મહેદાર એ ઇત્યાદિ ઘણાને આપનામા આવેો નહિ, એ અમના ને ઘણાખડ નાહમદ આપતા

દનમાં દુનને મીર ઈ અન અને પ્રાણ પ્રેરીના બેમતા મમની તજવીજ મની અને કાયદો જણાવેો એ પ્રાણુ નામ હતું અને દરાન કરવો કે દેમવો આપેો એ મીર ઈ અદનું પ્રમ હતું, એમ ઉપરી અધિકારી તે હતો મુસનમાની માય ની માતેતગારી પ્રાણને હતી, ને તેમા પાદશાહના દૂ મથી કે દેશના ગિરામથી ને મહેદાર ધરો દોષ તેનું જ્ઞાન મીર ઈ અનને હતું મહેદારમા અને કમ બામા પો મિમ અને માહિરનું કામ મનાર મુખ્ય અધિકારી કે દરાન મહેતા મોગ મોમેમા વચુનાન આતાના અમનદારા તે મમ મતા, અને નાના માગોમા મામા અધિકારીઓને હાથ તે કામ હતું હિદુઓમા કાયદા સમધી દરાન માહિજ પાસે મતાવતા

અધિકારીઓ સૂચના અને દુકમો લખ્યા છે તે બધામા ના મ અને લોખના બના ઉપર નજર રાખી છે, પરતુ તેમા મહેદાર એ અસતતા અને નાદાની જેનું મુગથી પડિનેને લાગે છે દિવેો મતિદામ લખનાર એશિયન સાહેમ કહે છે કે એશિયાના લોકના આ પ્રકારના લખાણમા એ મનાભાવિ છે

ગાવાનોના ઉપર મોમનેની યાદીઓમા મેવેનક ગાન્યરીતિ પ્રમાણે મુમ આતમી રાખવાની અને ખાનગી કામમા હાથ ધાવવાની સૂચનાઓ છે મનશમા જતો માય ત્યા પહોંચા પેહતા ખરીવા મની મના કરી છે, અને મેલા ઉદાપણના નિયમોતિ મેલા મેલા

મન માત્ર કરાવે અધિનાર આપ્યો છે, તેની જોડે તેને કુમારુ છે કે મોતની સન જેમ અને તેમ ઓછી કરી, અને તે અમતમા લાગ્યાની પૂરે કામના કામના દરવારમાં મોકલી પાદશાહની મજૂરી મગાવી, માત્ર બચકારી બંડખોરોને માટે એ મજૂરીની ગંદ જોડી નહિ મોગી મગ્ન કરવામાં હાથ, પગ, નાક, કાનાદિક કાપવાની, તથા બીજી દૂરના કંવાની બના કરી છે

મીન ખાતાના મુધારાની જોડે લશ્કરમાં પણ અકબરે સુસારો કર્યો તેને દક્ષમ માનવું કરાવે જેમ લાગ્યા અને બીજા કર જાડા કરના પડ્યા તેમ પછી તેના વૃત્તિમાં ડરકનર અને કાયસિદ્ધિ આણવામાં ભાગે ઓછી મેડાન પડી ફાજના પગાર અને બીજા ખર્ચને પેટે જાગીર અને ઉપજતો ભાગ આપવામાં આવે, અને તે ઉપરાંતવાનું મગ જાગીરના પોતાની નજરમાં આવે તેમ કરતો, દુમતે તે ઉપર દાદની દેખરેખ નડોતી સારોની હાજરીમાં અનિયમિતપણું અને દગવગાળ ચાલતા હાજરીને માટે ભાગી આણેના ઘોડાપર નોકરોને અને છાવણીમાં કામે આવેલા માણસોને બેસાડી દેખાડવામાં આવતા આ બને બાંબોમાં અકબરે મુધારો કયા લ્યા બની શકે ત્યાં ગરબી જનમદારખાનામાંથી પગાર આપવાનો ગિલાન ચલાવ્યો, અને જે જાગીરો રહી તેની દેખરેખનો બદલાવસ્ત કર્યો હાજરીમાં સુસારોને માટે ચેહંગપત્રક કરાયા તેમાં દરેક સારના ચેહંગનું અને અર્ગનું વળતું નોંધાયું અને એવી નોંધવિના પગાર અપાય નહિ એવો ધારો કર્યા ગરબરી નોંધરીમાં વાપરવાના પ્રયેક ઘોડાને ડામવડે પાદશાહી નિશાન કાઢ્યા જિંદ, અગદ, ગાડો, વગેરે ફાજના માર્ગમાં તેમજ તેઓની નોંધ મગી, અને તેના દર દરારી પૂર્વા અપાના ફાજમાં સુધરો કરવાનું કામ પૂર્ક થયું ત્યારે પણ તેની ગોદવાળા બહુ મારી નડોતી. તેમાં પવગણો એટલે અમુક સખ્યાના વિભાગ, અને તે વિભાગને માટે અમુક પ્રમાણમાં અમલદારોની ગોદવાળા નડોતી પાદશાહને જરૂર જણાય તેટલા અમલદારો નીમવા એવી પદ્ધતિ હતી એ અમલદારોને મગબતર મળતા, અને તેઓ દર્શન હતા ઘોડાના નાયકથી દર ઘોડાના નાયક સુધી હતા. એ સર-

દારો પોતાને ખાટે હરાવેલી સખ્યા રાખતા નહિ, પણ તે સખ્યા પ્રમાણે તેમને પગાર મળતા. 'છેક નીચલા વર્ગનાં મન્સખદારોને તો નામ પ્રમાણે ઘોડેસ્વાર રાખવા પડતા. ઉપલા વર્ગના મન્સખદારો જેટલા સ્વાર રાખવાનો હકમ થાય તેટલા તેઓ રાખતા, ને તેટલાની હાજરી પૂરાવી તેમનો પગાર લેતા એ મન્સખદારોના માણુમેની સખ્યાનો મરવાજો થાય તેટલી ફોજની સખ્યા થાય દરેક સ્વારીમા મેના પતિ તથા ફટલાક તેના હાથ નીચેના સરદારોને પાદશાહ નીમતા. બાકીના અમલદારો મન્સખદારો પોતપોતાની ઝૂંબીમાં નીમતા હશે, પાચ હજારથી વધારે ઘોડાની મન્સખદારી પાદશાહના પુત્રો મિનાય ખીજ દોષની મળતી નહિ. પાદશાહી કુટુંબના શાહામદ અને રત્નપૂત ગમ્મ રાણા સુદ્ધાત પાચ હજારના મન્સખદારો ત્રીસ હતા, બમે ઘોડા સૂધીના મન્સખદારોને અદર મણતાં તેઓ માડી ચારમેથી ઓછા હતા. દરેક મન્સખદાર જેટલા ઘોડેસ્વાર રાખે, તેથી અર્ધા પાળા રાખે એવો હકમ હતો. એ પાદશાહના ચોથા બાગે બદ્દર રાખરી અને બાકીના તીર કામદા રાખી ગકે, એ સ્વારમાના જેઓ મિધુ નદીની પેલીમેરના હોય તેઓને ઘોડા ખરચ સુદ્ધાત પચીસ રૂપિયાનો પગાર અને જેઓ હિંદના હોય તેમને વીસ રૂપિયાનો પગાર આપવો એવો હરાય હતો. બંદૂકવાળા ચાળાને વધારેમાં વધારે છ રૂપિયા, અને તીરબાજોને ઓછામાં ઓછા અઢી રૂપિયાનો મહિનો મળતો. મન્સખદારના સ્વારો ઉતરામ તેઓથી જાયા પ્રકારના 'છૂટક સ્વારો રાખવામા આવતાં, ને તેમને અદરી (એટલે એક એક ઝૂંક) કહેતા. તેમને ગુણુ પ્રમાણે સુમાગ મળતા, પણ મન્સખદારોના માધારણુ સ્વારોથી તે વધારે હતા. મન્સખદારોને પણ મારા પગાર મળતા, પરંતુ તેમના પગાર દોઢા વગેરે વશ પર પરા નહોતા. મન્સખદારનું મરણ થયે પાદશાહ તેના દોકરોને દોઢી હજારનો પંક્તિની પદનો અને બાપે બારી નોકરી કચેલી હોય તો 'કુર્બક પેગમ પ્રથમ આપના એ મન્સખદારોની પગાર વિશે અંદિજન્ટન સાહેબ લખે છે કે આવીની અકબરીમાં જે આંકડા લખ્યા છે તે તેમનો પડનો પગાર દોઢી ગકે નહિ પણ બર્નિયર નામે ત્રયશ્તીએ લખ્યું છે કે તેનો

મુરખી દાનીગમદખાન નામનો પાત્ર હમ્મરી મન્મથદાર હતો, પરંતુ વાતવિદ પાંચમે સ્વારોતો નાયક હતો ને તેનો મારિય પગાર પાત્ર હમર કાઢેલ (માડખાર હમર રૂપિયા) નો હતો.

અંકુરની ફાજમા આવેલી મધ્યા દેટલી હતી તે જાણવાનું માધન નથી પાડ્યા વખતમા પેહેલા આવમગીર (આરમગેય) ના અમલમા એ લાખ ખર્ચ લઢી શકે તેવા ખ્વાર હતી એમ ખર્ચે જણાવ્યું છે. વળી ને ઉપરાત તોપખાનુ અને ખીનડવાયની પાદત્ર હતું અંકુરની મેનામા અટવી મધ્યા હોવાનો મલમ નથી અમુક કજને પ્રાનોના જોદાની સખ્યા ૪૪ લાખ લખી છે, તે અમુક પ્રમગે નોકરીની તારને જમીન ભાગવનાગ રામ, ગણા, કમમાતીગ્રો, ગરામીના, ટોળી માકગડા, ડુગરોના બીવાદિનીં હમે, અને ને પણ વાતવિધ્યા વનારે કહેલા જણાયડે એનાં યોગ્ય લાખી મુદત લગી ગમે લાગે એવા હમે, વખતે જમયોમા શિકાગી વખતે એ એ દિવસ નોકરી ખર્ચે તેવા ધણાખરા હમે

અંકુર તથા ખીન મિલા, અને હસકરી તથા ખીન કામની મન્કરી ઇમાગતો અંકુરે કરાવી હતી એમા આમાનો ડોલ અને દિનો ખીન મરચી મરમ છે. એમા ઘડેલા પત્રરની ભીતોના પદ્ધ અને ખૂન્ને છે ને તેઓનેમિનાગ, ધૂમટો, અને કામરાથી શણગારેલા છે, તથા તેઓની આમપામ ઊંડી ખાડીઓ કઠીએ ગજમેલખને ઘડે તેનાં દરવાજા તથા તે ઉપરની ઇમાગતો છે કતેદપુર મીઠી તેને વમાવ્યું ને તેના દિવા કોટ અખાયા તેના રહેવાના ધામેમા ગુપ્ત તે હતું એ મેહેર હાલ ઉજ્જડ છે, તથાપિ દિદમા જે ભારે ગોભા પે દેખાં હતી તેના અતિ ઉત્તમ નમૂનામા એની ગણના થઈ શકેજે. એ ડુગર ઉપર બાવેલું છે તેથી દૂરથી દેખાયજે. તેની બાજોળના ખૂરજની સીઢીના પગથીઆની ગોભા, ગજમદિલ્લુ ઉમલ નકશા નમ આ તે નક્કી કામનો ચિત્તાર વખાણના જોગ છે વળી એ મુગ્યાથી મરન ત્યાની મસીદ (મન્સુદ) છે. તેની અંદરના ચોમાનની ઇમારત બહુ મન્ય છે આઆમા ધોળા આરમની મીઠ છે તેનું નક્કી કામ પણ બંદુ નાદ બાને સુન્દ છે, આઆનો મેહેલ પણ ઘણાખરાં એજ પત્રરનો

ખનાવેલો છે, અને તેમાં કેટલાક ધણા મજાના ઝોરડા છે. મોટા દીવાનખાનાનો બમકો બારે છે. તેમાંના ઘોળા આરસના યાંબલા અને કમાનોની સાદાઈ બહુ શોભાયમાન છે, અને તેઓ દિલ્હીના તેજ જ્વતના કાંમથી સરસ છે. નાના ઝોરડામાં નક્શી અને મીનાકારી કામ છે, તે પણ બહુ બિચી જતલું અને વખાણવા જેગ છે. દિલ્હીમાં પોતાના પિતા હુમાયુનો રાજો અકબરે બધાઓ છે, તે મોટી અને સંગીન ધંમારત છે. તે આસપાસની જમીનથી બિંચી જગાએ છે, અને તેની ઉપર ઘોળા આરસનો મોટો ધૂમટ છે.

જેમ વસૂલાતખાતામાં, ન્યાયખાતામાં, અને ફોજખાતામાં સુધારો કરી નિયમો દરાવ્યા, તેમ બીજાં બધાં ખાતામાંકર્યું. ટંકશાળ અને ત્રિજ્જેરીથી ને રાજમેદુલને લગતાં મેવા, ફળ, ફૂલ, સુવાસિત પદાર્થો, અને જનાવરો રાખવાનાં રચળો, અને તે કામપર રાખેલા નોકરો સંબંધી ધારા પણ આવીની અકબરીમાં અણુત્ર ફક્તે નોંધ્યા છે. બધાં કામ કાયદેસર અને મોટા દમામથી ચાલતાં હતાં. મોટાં ખાતાંપર અને તેઓમાંના પુરંકણ સેવકોપર જાપતો રાખવામાં આવતો, અને બારે ખરચ કરકસરથી ચાલતો.

અકબર જતો સાદો છતાં પાદશાહી ડોળ બારે રાખતો, અને તેનો ખરચ પણ ધણો થતો. તેની પાસે પાંચ હજાર હાથી અને પોતાને ચઢવાના બાર હજાર ઘોડા હતા; ને તે ઉપરાંત શિકારી કૂતરા, શકરા, વગેરેનું મૃગયા રમવાનું મોટું ખાતું હતું. મુસાફરીના તંબુઓ મોટાં ઘર જેવા હતા. તેની આસપાસ બિચા કોટ જેવો કંતાનનો પડદો રાખવામાં આવતો તેની માંહે લગભગ ૨૩૦૦૦ ચોરસ ગજ જમીન રોડાતી. તેમાં દીવાનખાનાં, જમવાના, રમવાના, કસરતના, સૂવાના, વગેરે મોટા અને સુંદર ઝોરડા હતા; અને તેમાં બારે કીમતી સામાન રાખવામાં આવતો. ડેરાતંબુની કનાતોનો રગ બહારથી લાલ હતો; અને તેઓ માંહેથી ભાતભાતના સુંદર રંગ અને ખુદાવાળી હતી. તંબુની ટોચે મૂકેલા સોનેરી ગોળા દેવાલયનાં શિખરોની પેઠે ચોભંતા. લસકરી છાવણીમાં કિલ્લા જેવો પાદશાહનો મુકામ દેખાતો. છાવણી મોટા શોભાયમાન નગરના જેવી દિશતી;

રગ બેરગી તણુઓ સીધી હારમા અને મેટેવાવાર ગોઠવતા અને વચમા નિયમિત પટોળા રસ્તા રાખતા મોટી છાવણીની લખાઈ પાએક મેવની થતી કોઈ બચી જગાએથી જોતા તેનો દેખાન બહુ રમણીય લાગતો વસન્તોત્તમવમા અને પાદશાહની શાલગીરીને મમયે બારે દાખાઈ થનો, ને તે કટલાક દિવસ મુઠી પટોચનો એ જોવાને બહુ માણસ આવતા, તેથી મોટો મેળો બરાતો દમદમ બરેલી મોટી સ્વારીઓ, રોશની, બહુતો, સાકારી, તથા ખીજી રમત ગમત થતી, પાદશાહ જે મૂલ્યવાન તણુમાં આવી મુનમ કરતા, તેથી ચારેક વીધા જમીન રોકાતી, અને તેપર રેશમી અને સોનેરી ગેતગુજો અને ગલીયા ખાચરવામા આવતા, તથા તેમા મોતી અને રત્નોવાળી કસબી મખમલના પડદા ઝવઝવી રહેતા અમીરોના ડેરા પણ તેવા જ હતા તેઓ એક એકને મળવા જતા, અને પાદશાહની પધરામણી તેમને મુકામે થતી. તેઓ પાદશાહને નજરાણા કરતા, અને પાદશાહ તેમને દુશાક્ષા, શેલા, પાનડી, વગેરે પોશાક, તથા શીરપેચ, બાણુમધ, કદા આદિક ધરેણા, અને હાથી ઘોડાની બક્ષીસ આપતા, પાદશાહની તુવા થતી, તેમા એક ધારણુ સોનાથી, ખીજી રૂપાથી, ત્રીજી અતરાદિક સુમધેમય વસ્તુઓથી, એમ અનેક પદાર્થોથી થતી, અને તે સર્વે તમાશગીરોમા વહેચી દેવામા આવતું સોનારૂપાની બદામ, ચારોળી, વગેરે મેવાની મૂઠીઓ ભરી પાદશાહ ફેંકતા, તેની લૂટાલૂટ અમીર ઉભરાવો પણ કરતા. તેહેવારને મુખ્ય દિવમે શાહ આરસના મેહેલમા તખ્ત ઉપર બિરાજતા, અને તેની આસપાસ સરદારો સુદર મૂલ્યવાન પીઝ, તથા શીરપેચવાળી પાધડીઓ, અને ઉમદા પોશાક પહેરી ઉભા રહેતા. સ્વારીના શણગારેલા સેકડો હાથી ઘોડા તેની આગળથી ચાલી જતા હાથીઓની ટોગીઓ કરી હતી, તેમાની દરેક ટોળાના મુખ્ય હાથીને કુબચ્ચે અને પડખે મેનાના પત્રાની પાખર હતી. હાથીની પછી સ્વાર વગરના પણ સોના રૂપાની પાખર અને કસબી છનોથી શણગારેલા ઘોડાની મોગી હાર આવતી સાર પછી ગોડા, સિહ, વાઘ, દીપડા, શિકાર કરવાને શીખવેલા ચિત્તા, શિકારી કૂતરા, અને શકરા આવતા, ને આખરે કિન-

ખાત્ર અને તાત્પર્ય વસ્ત્ર પહેરેલા અગણિત ઘોડેસ્વારો ઘોડા ન-
ચાવતા ચાલી જતા

આ બધા દમામમા અકબરશાહનો દેખાવ જોવો પ્રતાપી હતો તેવોજ માહો હતો નજરે જોનાર એ યુરોપી ગૃહસ્થોએ તેનું ખ્યાન મુકુંજે, તેનો ઉતારો એલ્ફિન્સ્ટન માહેએ પોતાના પુસ્તકમાં કર્યો છે. તેમા લખ્યું છે કે, “તે એગિયાના પાઠશાળેથી ઓછો આડખર રાખેડે, રાન્ધ્યામનની નીચે ઉભા રહીને કે બેંશીને ધનમાફ કરેડે, મળતાવડો, રાન્તેજોમય, દયાળુ, અને સખ સખ કગનાર છે, વળી બદુકો અને તોષો બનાવવા વગેરે સિદ્ધ કામમાં ચતુર, અલ્પાહારી માત્ર ત્રણ ક્વાક ઊંચનાર, વિગ્મયમરક હોયોગી, હલકા લોક જોડે દળી મળી જનાર, તેમના ઉપર માયા રાખનાર, અને ઉમરાવોની બેઠ કરતાં તેમની બેઠને વધારે માનપૂર્વક સ્વીકારનાર, પોતાની ફે-યતને વહાનો, અને શત્રુને બચકર હતો.”

• દિવના મુગલાઇ ગજ્યની ઉત્પત્તિ બામરથી થઈ, અને બામરની ગાદીએ હુમાયુ આવ્યો, તથાપિ જે રાજ્યપદ્ધતિને લીધે એ રાજ્ય લાખી મુદત લગી ટક્યું, ને ખીજા મુરામખાની રાજ્યોને મુકાબલે વખણાયું, તે પદ્ધતિ મહાન અકબરે સ્થાપી રાજ્યમાં બધે ઠેકાણે ન્યાયાધીશ ગ-ખ્યા હતા, તેમ છતાં પડે પણ પ્રતિ દિવસે એકવાર અને ધણીક વખ-ત એવાર ખુરા દરમારમા પ્રજાની ફરિયાદ સાંભળતા એ ચાત્ર એની પછી પેટેલા આવમગીર (ઔરંગઝેમ) ની પછી ચથવા બાદશહોએ બધ પાડ્યા, તેથી તેમના વિશે પ્રજાનું માન ઘટી મથું અકબરે જેકુતના બલ્લાને અર્થે લીધોગી બાધી અને વસુલાતના ધાગ કર્યા, લસ્ખના પગાર અને હાજરીનો બદોમસ્ત કર્યો, રાજમેવાના સબધમા ધર્મભેદ મટી નાખ્યો ધર્મ વિષેના જુવમનો નાશ કર્યો અને ખીજા મુરામ કર્યો તે ધણી વખત લગતેના વસુલેએ પાળ્યા એ ઉપરથી અ-નુમાન થઈ શકેડે કે જો તેણે ખીજા સુધારા કર્યો હોત તો તેપણ જરૂરી રહેત પોતાનો ધર્મ સ્થાપવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો; પણ માન જુગા દામ્યાને માટે રાખેલા હજારો હાથી ઘોડાનો તથા ખીજા નકામા દમામનો ખસ્ય ઓછો કરી, તે ધન પ્રજાના બવાને અર્થે ખરચવાને;

ચાલ પાડ્યા હોત, તો તે નીભવાનો સભવ હતો. રૈયતખર થતો જુલમ અટકાવવાને કરેલી દાશીશની નોંધ એના ઇતિહાસમાં છે. પણ લોકના વેપાર રાજગારમાં અને દોલતમાં કેટલો વધારો થયો, તેની તજવીજ સંબંધીની નોંધ, અરે! તેનાં પત્રકો પણ જડતાં નથી. પૃથ્વીની ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાઓના ધર્મ, અને તત્ત્વજ્ઞાનની શોધ તેણે કરી; પણ તેમના સંસારી રવાજોની અને રાજગીતિઓની જોજ કરેલી જણાતી નથી. જે વિચક્ષણ મહાપુરુષે જોવાના યુરોપી ખ્રીસ્તી પાત્રીઓને તેડાવી તેમના ધર્મ વિષે તમાસ કરી, અને તેમના બાઈમત્રનો તરજુમો કરાવ્યો તેણે તેમને યુરોપની સસારી રૂઢીઓ, નૈઋત્યમેના, અને રાજનીતિ વિષે કોઈ ખુશુ નહિ, એ નવાઈ જેવું છે! પોતાના ચતુર ધરભારીઓ અથવા જોખતીઓમાના દોષને યુરોપ જોવા મોકલ્યો નહિ. તેનું કારણ સમજાતું નથી.

એ સમયે ઉપલા વર્ગના મુસલમાનોમાં સ્ત્રીઓને બહુચંડાનો આજ્ઞ હતો એમ જણાય છે; કેમકે જાંઘીરની પ્રખ્યાત અને માનીતી બેગમ વરજહાન એટલું બહુશી હતી કે કશરમીમાં નવી કવિતા જોડી પોતાના પતિનું મન રજત કગતી, એવું તે દાળના ઇતિહાસમાં નોંધાયું છે. પરંતુ એકપત્નીવ્રતના લાભનો વિચાર યુરોપી લોકના ધારાપરથી તેના મનમાં ઊતરત ધણી પત્નીઓ પરણી તેમને જનાનામા પૂરી ન થઈતાં, યુરોપના પાશ્ચાત્યો અને રાજા રાણા એકે એક પત્ની માત્ર પરણતા; અને તેનારીઓને પડદામાં કેદ ન રાખતાં, બહાર ફરવાં હારવા અને સંસારમાં મહાલવા દેતા, એનું નેને જ્ઞાન ધાત. કુવારો પુરુષ જે કન્યાપર મોહિત થયો હોય, તેને પરણવાને તેની આજ્ઞ કરતો, અને સ્ત્રીઓ બહુધા જુવાનીમાં આવેત્યારેજ રવેચ્છાવર કરતી એ તેના બહુવામાં આવત. એશિયા અને યુરોપની એ સમેની ખીજ સંસારી રૂઢીઓ, ધારા અને રાજ્ય પદ્ધતિઓના તફાવત વિષે અજાણના કોઈ ખજાહાર ફરજારીએ યુરોપમાં પ્રવાસ કરી અથ લખ્યો.

છે, અને હિંદને એની ફાજની કેટલી બની જરૂર છે, તેમણે તજની જરૂર જાણી વિપદ હતો. મહે હજ કરવા જનારાને પોર્તુગીઝ અધિ-
કારીઓનો પ્રસ્તાનો વેવો પડ્યો, અને તેમણે સરકાર તરફથી મે
ળવી આપવામાં આવ્યો આ અપમાનથી પણ અકબરશાહના મનમાં
નૌકા બનાવવાનો પ્રયત્ન કરનાર આનું નહિ, તેનું કારણ શું હતું ?
હિંદના પૂર્વ અને પશ્ચિમ કાશના ધણાક બદરો મુગલ સરકારને તામે
હતા એ બદરોમાં વહાણો બધાતા, અને ખવામીઓ પણ પુખ્ત
દત્તા ઇસ્લામના સુવર્ણને તથા આફ્રિકાના ઉત્તર પ્રિનારાપરના મુગ-
લમાની રાજ્યોને દરિયાઈ લશ્કરો હતાં, અને અકબરશાહે મનપરલીધું
રોત, તો હિંદને માટે પણ જની શક્તિ, ને તેમ થવાથી કેટલાક રાજપુત
સરકારો નાખુદા અને નૌકાસેનાવિપતિ થાત, અને તેઓની મોખમમાં
અને તેમના રક્ષણ નીચે હિંદ મુસાફરો અને વેપારીઓ ખીજા ખડો-
ના જેવા જેવાને કે ત્યાં વેપાર કરવાને જાત જેમ અટકાવતી ઓળંગ-
જાતો વેહેમ રાજા માનમિહ અને ખીજા રાજપુતોના દાખલાથી
પુટથો, તેમ મધુપ્રવાણ તથા મુરોપ અને અમેરિકા જ્યાંના વેહેમ
નાશ પામ્યો હોત, અને હાલના સાડા મનના વેહેમીઓ અવેશપીડક
થતા પામત નહિ એથી દેશાવરનો વેપાર વધવાનો તથા વિદ્યાશાળામાં
ભરેલો થવાનો મબલ હતો આ બામનમાં મહાન આત્મે જેની મોગી
સેના ઇન્દ્રાની બમ્બી તેવી અગમશાહ હિંદની બમ્બી શખ

કેટલાકે મસ્કૂત યોના ફારમી તગ્જુમાં આ સમયમાં થયા,
તે પરથી સિદ્ધ થાય છે કે સંસ્કૃત અને ફારમી એ બંને બાપા બણેલા
વિદ્વાનો અકબરના દરબારમાં હતા અન્નમ છે કે એ પ્રતિતોનું લક્ષ
એ જે બાપાના સબંધપર ગયું નહિ ! અકબરના દરબારમાં હિંદી કવિ
ઓ હતા, એવું, "કવિ ગમ કહે સુણો શાહઅકબર," એ વાક્યોવાળા
કવિનોપરથી જણાય છે એ કવિઓના અને તેમના યોના નામનો
પત્તા મને મળ્યો નથી.

ગોવાના પોર્તુગીઝ પાદ્રીઓને દરબારમાં બોલાવી માન મહિત
પરોણા મળ્યા હતા તેમને જેમ તેમના ધર્મ મળવી મત અને હરીફ
પુર્વે પ્રિન્તી ધર્મનું જ્ઞાન અકબરે મેળવ્યું, તેમ પોર્તુગીઝની રાજ્ય

આજ પાડ્યો હોત, તો તે નીભવાનો સંભવ હતો. રૂંધતપર થતો બૂલમ અટકાવવાને કરેલી કોશીશની નોંધ એના ઇતિહાસમાં છે. પણ લોકના વેપાર રાજ્યારમાં અને દોલતમાં કેટલો વધારો થયો, તેની તજવીજ સંબંધીની નોંધ, અરે! તેનાં પત્રો પશુ જડતાં નથી. પૃથ્વીની ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાઓના ધર્મ, અને તત્ત્વજ્ઞાનની શોધ તેણે કરી; પણ તેમના મંસારી રિવાજોની અને રાજરીતિઓની યોજા કરેલી જણાતી નથી. જે વિચક્ષણ મહાપુરુષે જોવાના યુરોપી સ્ત્રીસ્તી પાત્રોએ તેડાવી તેમના ધર્મ વિષે તમાસ કરી, અને તેમના આધમ્મનો તરજુઓ કરાવ્યો. તેણે તેમને યુરોપની સસારી રૂઢીઓ, નૌકાઓ, અને રાજનીતિ વિષે કાંઈ પૂછ્યું નહિ, એ નવાઈ જેવું છે! પોતાના ચતુર કારભારીઓ અરે જોખતીઓમાના કોઈને યુરોપ જોવા મોકલ્યો નહિ, તેનું કારણ સમજાતું નથી.

એ સમયે ઉપલા વર્ગના મુસલમાનોમાં સ્ત્રીઓને બહુાવવાને આજ હમે એમ જણાય છે; કેમકે જહાંગીરની પ્રખ્યાત અને માનીની બેગમ નૂરજહાન એટલું બહોળી હતી કે કશરમીમાં નવી કવિતા જેડી પોતાના પતિનું મન રંજન કરતી, એવું તે કાળના ઇતિહાસમાં નોંધાયેલું છે. પરંતુ એક પત્નીવ્રતના લાભનો વિચાર યુરોપી લોકના ધારાપરથી તેના મનમાં ઉતરત ઘણી પત્નીઓ પરણી તેમને જનાનામાં પૂરી ન મૂકતાં, યુરોપના પાશ્ચાત્યો અને રાજ રાણા એક એક પત્ની માત્ર પરણતા; અને તેનારીઓને પડકારમાં કેદ ન રાખતાં, બહાર ફરવા દારવા અને સંસારમાં મહાલવા દેતા, એનું તેને જ્ઞાન થાત. કુવારો પુરુષ જે કન્યાપર મોહિત થયો હોય, તેને પરણવાને તેની આજીજ કરતો, અને સ્ત્રીઓ બહુધા જીવાનીમાં આવે ત્યારેજ સ્વેચ્છાપર કરતો એ તેના જાણવામાં આવત. એશિયા અને યુરોપની એ સમેની ણીજ મસારી રૂઢીઓ, ધાગ અને રાજ્ય પદ્ધતિઓના તફાવત વિષે અકબરના કોઈ ખજાનદાર દરબારીએ યુરોપમાં પ્રવાસ કરી અથ લખ્યો હોત, તો તે ઘણો મનારજક અને ઉપયોગી થાત. એ વેળા એશિયાને સુકાથયે યુરોપમાં કેટલો સુધારો હતો તે એવા સાક્ષીથી જણાત.

નામસેનાથી યુરોપની મસુદકાંઠે વસનારી પ્રજાઓને કેટલો ફાયદો

છે, અને દિલ્લે એની ફ્રાન્સની કેટલી બની જરૂર છે, તેપણ તન્ની-
કરવા જોગ વિધાય હતો. મહેલ કરવા બનારસને પોર્તુગીઝ અવિ-
મગીઓનો પરવાનો લેવો પડ્યો, અને તેમુગવ સરકાર તરફથી મે
બવી આપનામા આવતો આ અપમાનથી પણ અકમરમાલના મનમા
નાકા બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનું આન્યુ નહિ, તેનું કાન્ય શું હશે ?
દિલ્લા પૂર અને પશ્ચિમ ભાગના ધણા બદરો મુગવ સરકારને તામે
હતા એ બદરોમા વહાણો બધાતા, અને બનાગીઓ પણ પુખ્ત
હતા ઇંગ્લાન્ડના સુનવાનને તથા આફ્રિકાના ઉત્તર ખિનારાપરના મુગ
વમાની ગાંધોને દરિયાઈ લશ્કરો હતા, અને અકમરશાહે મનપરલીલુ
ટોળ, તો દિલ્લે માટે પણ બની શક્ત, ને તેમ થયાથી કેવલા રાષ્ટ્રપુત્ર
સરકારે નાપ્રુદા અને નૌમમેનાધિપતિ યાન, અને તેઓની મોખમમા
અને તેમના રક્ષણ નીચે દિલ્લ મુસાફરો અને વેપારીઓ બીજા બડો
ના દેશો જોવાને કે ત્યાં વેપાર કરવાને નત જેમ અટનદી ઓગમ-
જાનો વેદેમ રાગ માનસિદ્ધ અને બીજા રાષ્ટ્રપુત્રોના હાથનાથી
ગુટથો, તેમ મયુદ્રધયાણુ તથા યુરોપ અને અમેરિકા જવાનો વેદેમ
નાશ પામ્યો હોત અને હાજના માધ્યમ મનના વેદેમીઓ અવેગપીડક
થવા પામન નહિ એથી દેશાવરનો વેપાર વધવાનો તથા વિદ્યા બામા
બમેરો થવાનો મભવ હતો આ બામમમા મહાન આત્મે કે જેની મોની
મેના ઇચ્છાડની બજારી તેવી અમરશાહ દિલ્લી બજારી શન

કેવલા સંસ્કૃત ગ્રંથોના ફારમી તરબુમા આ મમયમા થયા,
તે પગથી સિદ્ધ થાયછે કે સમ્પૂર્ણ અને ફારમી એ બને બાપા બહેના
નિહાનો અકમરના દરબારમા હતા અન્યછે કે એ પડિતોનું લક્ષ
એ બે બાપાના સબધપર ગયું નહિ ! અન્યરના દરબારમા હિદી કવિ
ઓ હતા, એનું, 'કવિ ગગ કહે મુખો શાહઅમર,' એ વાક્યોવાળા
વિતોપરથી જણાય છે એ અવિઓના અને તેમના ગ્રંથોના નામનો
પર્તો મને મળ્યો નથી

ગોવાના પોર્તુગીઝ પાદ્રીઓને દરબારમા બોલાવી માન સન્નિ
પરોણા રાખ્યા હતા તેમને જેમ તેમના ધમ સબધી ગત મને ૧૧૧૧
પુત્રી ખિન્તી ધમનું જ્ઞાન અમરે મેળયું, તેમ પોર્તુગીઝાની

પદ્ધતિ વિશે પુછ્યું હોત તો કાલે (કે કોર્નેમ) નામે તે દેશમાં કાયદા બાધનારી રાજમમા હતી તેનું જ્ઞાન થાત. જેમ કુરાન અને આમલ લનો મુકામશે કરાની મુમયમાની અને ખિસ્તી ધર્મો વિશે મંવાદ કરાવ્યો તેમ મુગલાઈ અને પોર્તુગીઝ રાજ્યરીતિઓને સમ્પાવી એક નિરંકુશ આવિષ્ય અને પ્રજા સમત રાજ્યપદ્ધતિ વિશે ચર્ચા કરાવી હોત તો એક નવી રાજનીતિના જ્ઞાનની જોડે એ બેમાની રાજ પ્રજાને વારતરિક લાભકારી અને મુખદાયક થયી છે, તે તેના જાણવામા આવત એ પાત્રીઓથી તથા બીજી તજવીજથી ઇંગ્લાડ અને ગ્રાટલાડની પાર્લામેન્ટનુ, ફ્રાન્સ ગ્રેટ્મ જનરલનુ, જર્મનીની કાયેટ નામે રાજમમા વગેરેનુ તેને જ્ઞાન થાત, અને તેથી તેના મનપર થયેલી રૂડી અમર આખા હિદના લોકને ફાકડો કરત અકમરશાહે પડે જેને નારા કાયદા થયાં, જકાતો માફ કરી, અને બહો બચ્ન થયાં, તેઓ તેની પછી ચાલુ રહેશે તેનો શો ભરોમો ? તે કાયમ રાખતા કે બધ પાડવા એ એક પુરપને હાથ હતું તેની પછી જે માલુસ પાદશાહ થાય તેની મરજીપર હતું પણ પાર્લામેટ જેવી રાજમમા તેના અધિકારને કાયદાના બગે ખાળનાર હોય તો તે ઓછું નુજ્જાન કરી શકે નિરંકુશ અધિપતિને રૈયતની અવસ્થાનું જ્ઞાન ધણુ કરીને તેના કારભારીઓ અને અમલદારો કરે તેટલું અને તેવું યાચજે પ્રજાની રાજસમા હોય તો લોકને ગજકાજમા રમ લાગે ને તેઓ રાજકાજ મબધી વિચાર કરતા શીખે, રાજ્યના જૂદાજૂદા ભાગોમા વહીવટદારો, ન્યાયાધીશો, અને બીજા સરકારી નોકરો કેમ વર્તેછેતે, તથા રૈયતના દુખ અને રૈયતની ફરિયાદ, એ સમાચીજૂપતિના જાણવામા આવે, અને તેમની સવાહ પ્રમાણે તેનો નિકાલ થઈ શકે, રાજ પ્રજા એકત્ર થઈ જાય, રાજના શત્રુ તે પ્રજાના શત્રુ મનાઈ તે શત્રુનો પરાજય કરવાને, તેમને દેશમાથી હાંકી કાઢવાને પ્રજા જૂપાળની વહારે ચડે, ગ્વદેશાભિમાન કે એક પ્રજામાવબધાય, અને રાજ્યનો પાયો મજબૂત જાગે જે રચનાનો આરબ હાલના સમયમા લાર્ડ રિપને છેક નીચલા પગથીઆથી કરવા માડ્યો છે, તે કરવાનું અકબરશાહ ધારત તો કરી શકત એ રાજનીતિ સ્થાપવાને તેની પામે અધિકાર અને

માદિ થો જોડ્યો તેટલા હતા મોટા હિંદુ રાજા રાણા, અને વશપર પરા
 મોની જાગીરો ભોગવનારા મુગન, પગલુ, તુર્કિ મુમનાન ઉમરા
 વોની એ સભા નામે 'દીરાને આમ' (હાકિમ આવ્ લાર્ડઝ), અને
 ગેહેરોના મદાબનો અને ગામોના મુખી મતાદરોની બીજી સભા નામે
 'દીરાને આમ' (હાકિમ આવ્ મમ્મ) બની રાખત, ને એમ 'દિદી
 પાનામેટનો પાયો નખાત પગી એ સભાઓ બોલાવનાનો દગ્ગર પડત,
 અને તેઓમાં મુધરો થીના જાત પાદશાહ અમુક પ્રમગે અને અ
 મુક કામે દરબાર બરતા, પરંતુ તેમાં કામ કરવાનું કે પાદશાહના
 મત્રીઓએ પ્રેર્યા કામના ખગડાની ચર્ચા કરવાનું કામ આવતું નહિ
 આવીની અમદીમાં નોંધેલા ધારાના ખરડા વખતે વખતે અમર અને
 તેના કારભારીઓ બનાવતા તે એવા દરબારમાં વાચી સંભળાવી, 'તે
 એ વિશે પ્રશ્નને પ્રશ્ન મુચના કરવી હોય તો પ્રે,' એવું પાદશાહે દર
 માવ્યુ હોત, તો પાનામેટનો આરંભ થાત. દીરાને આમ કે સાધારણ
 બોમ્બી (. મમ્મની) સભા સ્થાપનામાં મુશ્કેલી હતી, પણ મોટા
 રાજા, જાગીરદાર, અને સરદારોની સભા સ્થાપનાનું કામ મે
 હેલું હતું આગળ જતા તેમાં બેસનાનો હા કોને છે તે, તથા મગ
 વાનો વખત મુન્દર થાત, અને ત્યાં જવામાં અને મત આપવામાં
 મોની આખર ગણાત એમ પાદશાહ અને રાજ્યના મુખ્ય આગેવાન
 પ્રશ્નોએ મળી કામ કરવાનો તથા રાજકાજ પર નીના રાખનાનો રિ
 વાજ પડીજાત આ વિશે વિસ્તારથી લખીએ તો એથી થતા વાણી
 કામના બતાવી શકાય હાલ આપણા વખતમાં જે દેશી રાજ્યો છે,
 તેઓના અધિપતિઓને અને કારભારીઓને આ આગત ધ્યાનમાં લેવા
 જોગ છે રાજકાજ સમઘીના અગ્રાન સાગરમાં પ્રજા ડૂબેલી છે, તેને
 તારવાનો ઉપાય હવે એજ માત્ર છે એ કામ શીખવશે તો લોખા
 શીખનાની શક્તિ છે એ શીખવ્યાથી દેસને ભારે લાભ છે ઉત્તર મ
 નના જે ભુપતિઓ તથા દીવાન, વજીર, કામદાર, વગેરે આ કામ
 કરશે તેમના નામ અમર થશે, ને તેમની સુકીર્તિ ચિરકાલ લગી
 પટાયશે.